DE Cautelen (dat is te ſegghen, de vvaerſchouvvinghe ofte ondervvijſinghe) met het Canon ende Ceremonien vander Miſſe.

Syn. 8. 56. 76'

Mitſgaders de Miſſe gheintitulert, VAN TLICHAEM IESV CHRISTI.

Al in Latyn ende Duytſch, het latyn ghetrauwelijck ghetrocken wten Misboeck na het Roomſche ghebruyck die ghedruckt was tot Lyons door Iehan van Camerick int Iaer M. D. en XX. van den welcken dopſchrift in de ander ſyde volcht.

K
Estampes. Rome,
Ch. 7. Missals.

Met zeer bequame ende claere aenteeckennighen ofte wytlegghinghen tot beter verſtant des Texts, eerſt ghemaeckt int Frãcois door Petrum Viretum Dienaer en miniſter der kercken Chriſti nu nieuwelyck ouergeſedt voor die ghene diet Francois niet en verſtaen.

Heb. 10. b. 12.
Ieſus Chriſtus hebbende een ſlachtoffer geoffert voor de ſonde is in eeuwicheyt geſeten ter rechter handt Gods.

BRITISH MUSEUM Transferred 1889 DUPLICATE.
BRITISH MUSEUM

GHEPRINT TE LONDEN
Anno. 1568.

Miſsale ad ſacro ſanctæ Romanæ vſum nunc cum varijs additamentis. &c.

Impreſsum Lugd. Anno Domini milleſimo quingenteſimo vigeſimo, per Ioannem Moellyn, alias de Cambray.

Den ouerſetter aenden goetwillighen Leſer.

NAdemael goetwillighe leſer dit tegẽv voordich boecxken (welc wt een meerder boeck des vromen ende godtſaligen dienaers der kercke Ieſu Chriſti, Petro Vireto genomen, ende biſonder ghedruckt was) in onſe handen ghecomen is, ons heeft goetgedocht het ſelue in onſe gemeyne nederduytſche taele wt de Franſoiſche ouer te ſetten, ende oock alſoo tot ſtichtinghe onſer broederẽ ende andere in drucke te laeten wtgaen, waer in een yegelyck mach als in eenen ſpiegel aenſchouwen hoe groot een onderſcheyt datter is tuſſchen de inſettinghen, ghedichtſelen, ende droomen der menſchen, ende het oprechte ſalich-

25 : 99

lichmakende ende eeuwich woordt Godts: tusschen de Misse met haeren brootgodt, ende het oprecht nachtmael van Christo Iesu ingestelt op dat de swacke broeders gesterckt, ende die onwetende ende vremde vander waerheyt, door Godts barmhertigheyt te beter getrocken worden wt de grouwelycheden des Antichrists, ende moghen het schynende licht der salicheyt door onsen verlosser Iesum Christum aen nemen, ende hem louen ende dācken voor sulcke onwtsprekelycke weldaeden, als hy nv in dese laetste tyden aen zyne wtvercoren heeft betoocht; ontdeckende ende allen menschen voor ooghen stellende, die alder leelyckste vlecke ende vuylicheyt der Hoeren van Babylon, haer benemende die blancketselen ende valsche vercieringen waer duer zy langhe de weerelt heeft verdooft eñ verblint, wāt de Misse t'principal fundament is, ende het zonderlyckste steunsel des Roomschen Antichrists, ende het voorneemste stuck des papistischer religie, eñ versierden godtsdienst, gelyck sy oock onder die aerme blinde ende vervoerde Papisten, op d'alderhoochste geacht eñ als een zeer goddelyck eñ heylich werck aengesien is: Dese Misse dan, wordt v hier volcomelyck vorgestelt ende gedaen ongemist, wt den Misboeck na het

Roomſche gebruyck. Het eerſte deel van dit tractaet, ſal inhouden de waerſchouwinghe eñ onderwyſinghe die dē paepen gedaen ende gegeuen wordt, hoe ſy hun moeten voeghen bereeden ende ſtellen, tot alle het ghene dat totter Miſſe noodich is. Het tweede ſal begrypē een forme ende exempel vāder Miſſe van dat heer Ian hem gaet daer toe cleedē, tot den *Ite Miſſa eſt.* &c beyde int Latijn ende Duytſch. By de welcke de voornoemde dienar godts Viretus deſe ſchoone ende bequaeme aenteeckennighē ende wtleggīnghen toegheuoecht heeft, op dat de ghene die niet ſo wel als het betaemt, ſoudē de ſelue konnen inſien, ende haer grouwelicheden gewaer worden ſouden moghen te beter beweeght ſyn. Daeromme hebben wy oock op den Cant oft marge geſtelt wat een yegelyck Paus aen die Miſſe gelapt heeft na haer ghemeyn Cronyckſcryuers. Wy bidden den goetwillighen leſer dat hy deſen onſen cleynen aerbeyt in dancke wille aennemen, met eenvuldicheyt van herten, eerſt leſende ende inſiende het geheel boecxken, daer na ordeelende wt Gods woordt, welck alleene den toetſteen aller leere is, ende niet wt menſchelyck vernuft ende goetduncken.

Ver-

Verclaringhe der dinghen die in dit tegenwoordich boeck gehandelt ſullen ſyn.

Dat Eerſte Capittel.

NA dien wy de Cronijcke vande Pauſen die wy voorgenomen hadden voleyndt hebben, door welcke men ſal te beter moghē van haer heylicheyt ende alle haer inſettinghen ordeelen. My dunckt dat niet buytē redene en ſoude ſyn, dat ick een verhael maeckte, van de Canons ende Decreten die inde Concilien vanden tyden der Appoſtelen, tot op onſen tydt toe zyn gemaeckt geweeſt. Te weten, alleenlyck de Canons eñ Decretē, die den tegēwoordighē handel aenraken. Maer veel oorſaken beletten my dit als nv te doene. Deerſte is, dat ick ſorghe dat den Boeck onder myn handen te groot ſoude wordden, gelyck ick beuinde alreede my geſchiet te ſyn, int tghene dat in een andere boeck gehandelt is, wyens tittel is, Van het onderſcheyt ende verghelyckinghe des Nachtmaels onſes heere Ieſu Chriſti, ende der Miſſe. Hoe wel ick veel dinghen daer af getrocken hebbe, die wel hadden moghen vertoocht geweeſt hebben. Dander is, dat een groot deel der Decreten ende Canons der Concilien, aenrakende het ghene dat wy nv handelen, ſyn de Roomſche Pauſen toegeſcreuen, ende in ſunderheyt den Pauſen die ten tyden als ſulcke Concilien gehouden werden, inden ſtoel ſaten.

Daeromme hebbenſe meeſtendeel alle voortgebracht geweeſt. Bouen dien ick aenmercke oock, dat de Canons eñ Decretē dieme̅ d'oude Concilien toeſchryft, haer wel ſoo valſchelyck aengeſeyt zyn, als menighertley inſettinghe vele oude Biſſchoppen vā Roome tontrechte oock toegeſchreuen ſyn, die noyt ſulex en dachten. Ende dat ſy ſeer-ontrouwelyck vergadert zyn geweeſt, van de ghene die den Pauſchen ſtoel ende het misbruyck met allē valſchen godtſdienſt inde Chriſtenheyt inghevoert, draghen, ende beſchermen Daeromme alſmen van Concilien handelt, is het noodſakelyck dat de Leſers der ſeluer wel indachtich zyn van het ghene dat wy Elders verhaelt hebben. Aengaende de ghetuyghen die van ons voortgebracht zyn, de welcke de inſettinghe der Pauſen toegeſchreuen beueſtighen, vande welcke wy geſproken hebben. Want daer is groote ontrouwicheyt inne geſchiet door de liſten ende practycken der valſcher ghetuyghen. Met de welcke den Antichriſt hem ſeluer wel heeft weten te behelpen, om zynen valſchen godtſdienſt, ende tyrannie eenen ſchijn te gheuen, ende bouen al onder den tytel van lāckheyt van tydē ende oude concilien. Onder tdeckſel der welcker de beſchermers der Roomſcher kercke met alle haer macht pooghen de waerheyt eñ het woordt Godts wt te liſchē. Waer op wel te lettē is, wāt ghelijckmen niet lichtweerdichlijck en mach de auctoriteyt der Chriſtelycker eñ behoorlycker Concilien miſpryſen, ſoo moetmē oock wel toeſien, datmen gheen ombehoorlycke voor behoorlycke Cōcilien aen en neme, eñ dat de dwalinghen, valſche godtſdienſtē, eñ ketteryen onder t'dexſel van Chriſtelycke Cōcilien niet gelooue eñ ontfangen en worden. Eñ voort moeten wy oock weten datter gheene

ſoo

ſoo Chriſtelycke noch ſuyuer Cõcilien vanden tyden det Appoſtelẽ af en ſyn geweeſt,daer niet wat caffs onder den graene met en loopt. Ende een beghinſel der Superſtitien ingemengelt en is gewordẽ. Wt de welcke heeft daer na den Roomſchen Antichriſt ſtoffe ghenomen om tgeſtichte ſyns ryex op te bouwen,eñ omme inde verholentheyt ſynder boeſheyt te wercken. Daeromme behooren wy met een ryp oordeel te leſen,al dat ons onder den name van Concilien ende oude vaders wort voortgebracht, ende niet lichtweerdich aennemen ſonder tſelue ernſtelyck met den Reghel des woordts Godes te onderſoecken. Ick hebbe deſe waerſchouwinge wel willen voortſtellen, ſoo wel om de Canons ende Decreten die alreede hier voren onder den name der ouder Concilien voortgebracht zyn, als oock om die hier namaels ſullen moghen geallegeert worden,indien het noot is tot de verclaringhe ende annotatien die wy maken ſullẽ,ſo wel op de Cautelen,als op de forme der Miſſẽ,die wy nv aenuanghen ſullen te ſcryuene,ende op dat wy daer inne te beter ordene moghen houden, wy ſullen beghinnen van de onderwyſinghe die de papen in haerẽ Misboeck noemen de *Cautelen vander Miſſe*. Om dat ſy door die geleert wordẽ,wat hen noodelyck is te doen,oft e Latene die Miſſe leſen wilt, ende oock omme te ſchouwen de periculen die daer moghen geſchiedẽ,gelyck een yegelyck ſal moghen oordelẽ by het ouerleſen der ſelver,ende daerõme namen ſy dit *Cautela* (dwelck een vrempt woordt is ſonderlyck in dit beduytſel om te beteeckenen datmen moet ernſtelyck acht nemen op het ghene dat by de ſelue voortgebracht wort voor eẽ yegelyc prieſter. Hoe wel dat cautela

eyghentlyck dat nyet en beteeckent maer beteeckent ſchalcheyt ende bedroch. Daeromme ſpreken ſy hier eyghentlycker dan ſy ſeluer wel dencken, aengeſien dat alghene datſe in haer Miſſe doen niet anders en is dan louter bedroch, eñ opentlycke verleydinghe des Chriſtelyckē volckes. Maer ick wilſe voorſtellen inde ſelue geſtalteniſſe als ſy inden Roomſcheu Misboeck ſtaen, ende getrouwelyck ouergeſet zyn daer af den tittel hier vooren geſtelt is. Op dat een yegelyck te beter mach bekennē, de groote ſpotten ende laſteringen die inde Miſſe ſyne, gelyck oock inde ghene dieſe doen ende hooren. Ende om te beter het verſtant der Leſers te openen ende verwecken, ick ſalder cleyne wtlegginge ende Annotatien toeuoeghen, op dat ons voorgenomen materie te beter verclaert worde. Maer ick bidde den Leſere dat hy hem niet lichtelyck en vererghere, al iſt dat die wat groff ende wonderlyck ſyn, want men moetſe maken, gelyckformich den Text diemen wil wtleggen, die wel weerdich is ſulcke verclaringhe te hebbē, als hier ſal aengeteeckent wordden. Welcke gheen Orleanſche gloſſe ſyn en ſal contrarie den text, maer al vanden ſeluen. Oock op dat alle dinghen te beter verſtaen moghen worden: Ick hebbe de materien in Cappitelen gedeylt, ende daer na hebbe ick de Annotatien van elcken by ordene geſtelt, ende elcken van dien geteeckent met A. B. C. ende cyfferen na dat de letteren inden text getekent ſtaen, op datmen te beter ſoude moghen weten, tot welck deel des text elcke annotatie behoort.

Vande

Vande onderwysinghe des Priesters aengaēde het bereyden syns persoons om Misse te doē ende de manieren ende seden die hy houden moet, mitigaders de guycheliſche keeren die daer toe van noode syn.

Dat. ij. Capittel.

¶ SEQVVNTVR informationes & cautelæ, obseruādę presbytero volenti diuina celebrare.

HIER VOLGHEN die onderwysinghen ende Cautelen die den Priester moet onderhouden die den goidsdienst doen wilt.

PRima Cautela est, vt sacerdos Missam celebraturus, Conscientiam suā per puram confessionē optimè præparet, Sacramentū vehementer desideret, & conficere intendat.

DEerste Cautele is, dat de Priester die Misse doen wilt, neerstich toesie ten eynde hy A zyn consciencie wel bereyde, duer suyuer biechte: dat hy oock groote begheerte hebbe tot den sacramēte B ende in wille sy het selue te vol brenghen.

1 vnde versus, Cum satur est venter Monachorū sufficienter. Tunc surgūt lente: miserere canunt sine mente.

Notulā de modo agēdi officiū memoriter & bene sciat.

C Dat hy wel van buyten weete hoemen den dienst doen moet.

Gestus valde cō-

D Dat hy hem selue ze-

baer-

baerlyck, ende deuotelyck ſtelle, want na dien ye ghelyck ſchuldich is Godt wt alle ſyn herte, wt alle ſyn ſiele, ende wt alle ſyn crachten te beminnē, Men can dien niet achten Godt lief te hebben die ongodvruchtich, ſonder y uer, oneerbaer, onghe ſchickt, verſtroit van ſin nen, oft ledich ꝼ voer de ta fele des altaers cōpt ende verſchynt ◦ alwaer de co ninck der coningen, ende de heere vā allen gehan delt ende ontfangē wort.

2 vnde ver tus dechor digeris. Chordula no doſa, vaga mens, & lin gua doloſa. Hęc tria nu dipedem du cunt ad Dæ monis ędem.

poſitos ac Deuotos habeat. Cùm enim quilibet teneatur, Deum diligere, ex toto corde et ex to ta anima, & ex to tis viribus ſuis: hic Deum diligere non ꝓbatur, qui in mē ſa altaris, vbi Rex regum & dominus omniū tractatur et ſumitur, irreligioſ⁹, indeuotus, impudi cus, diſtract⁹, 2 va gus, aut deſidioſus apparuerit.

Een yeghelyck dan denc ke dat hy aen een groote tafele geſeten is ende o uerlegge hoe hy hem moet bereydē: dat hy wys ende voorſichtich ſy.

Attendat igitur vnuſquiſque quod ad mēſā magnā ſe deat, cogitet quali ter eum præparari oporteat: ſit cautus & circumſpect⁹ us.

ʜ Dat hy hē recht op houde niet ligghende op dē altaer ſyn elleboghē houdēde aen

Stet erect⁹ nō ia cens in altari cubi tos iūgat lateribus,

zyn

manus mediocriter exaltet, vt extremitates digitorum modicum circa humeros videantur, non tamen humeros excedant. Intellectũ signis et verbis coaptet, quoniam magna latẽt in signis, maiora in verbis, maxima in intentione.

syn zyde, dat hy de handen middelmatelyck opheffe, so dat het eynde syner vingeren van ouer syne schouderen weynich moghẽ gesien woꝛdẽ, nochtans datse niet hoger en gaẽ dã de schouderen. I Dat hy syn verstãt schicke na de teeckenẽ ende woꝛdẽ, K wãt daer groote dinghẽ in die teeckenẽ verholen syn, noch meerder in de woꝛden, maer meest in de booꝛneminge.

Tres digitos iungat, quibus Signa faciat, reliquos duos in manu componat.

L Dat hy dꝛy vingeren by een voege daer mede hy de teeckenen des cruyces make ẽn dander twee houde gevouwen in syn handt.

Signa faciat directè, non obliquè: altè satis, ne calicẽ euertat: non circulos pro crucibus faciat.

M Dat hy de teeckenẽ des Cruyces recht make niet van ter zyden, ẽn hooch genoech, op dat hy dẽ N kelck niet omme en werpe. Dat hy gheen o ronden en make, in stede vã cruycen.

Cum verò incli-

P Als het nederwaert te

te buyghē ſal zyn dat hyt *nandum erit, non*
voorwaerts doe ende niet *oblique, ſed directè*
zydelinge, maer houwēde *ante altare toto*
geheel zyn lichaem voor *curuatus corpore ſe*
den altaer. *inclinet.*

A De biechte die de Prieſter doet is in ſtede ende voor de beprouuinghe die dappoſtel Paulus verſoeckt vanden ghenen die hen willen ſchicken tot den nachtmael des heeren. Ende ouermidts de Pape hem bereyt om chriſtū in ſyn Miſſe te verſakē, ſo ſuyuert hy ock terſtont int bereeden ſyne conſcientie door groote laſteringen, gelyckerwys tot ſyner tyt hier naemaels ſal beweſē wordē.

B Heeft hy dit voornemen niet, ſoe is ſyn doen te vergheefs, ende by dien al het volck dat dhoſtie onder ſyne handen aenbidt doet afgoderye want volgende haer leere, Soe en is die hoſtie Godt niet ſonder het voornemē. Maer het volck en can nemmermeer van des Prieſters voornemen verſekert ſyn, dewyle hen zyn hert niet bekent en is, waer aff nyemant onderſoecker en is dan Godt alleene, wt twelke nootelyck volght dat de mishoorders altyt on ſeker ſyn, van tghene dat ſy behooren te gheloouen, ende by dien en hebbē gheen warachtich gheloouе, want gheloouen en twiffelen en konnen tſamen niet beſtaen.

C Dat is dat hy ſyn rolleken van buyten moet konnen, om ſyn perſonnaige wel te ſpelen.

D Het is te ſegghē, dat hy wel cōtreſeyte dē gheueyſdē.

E Godtſdienſt eñ deuotie na het Roomſch ghebruyck is geleghen in ſimmen ſeden, ende walchachtighe ſchalckſotte voeren ſoo hier blyckt, want deſe de heylichſte gherekent is die ſulckē pas ende wederpas alderbeſt can ſpelē.

F Sy

F Sy moghent ten rechten wel tafel heeten, want sy hen seluen daer by meesten waer aff haere twee dobbel kinnen goede getuyghenisse gheuen.

G Tis eenen Coninck die hem seluen tegens de muysen wormē ende spinnen niet beschermen en can, gelyck hier naemaels sal verclaert worden.

H Dit zyn de keeren vanden danse, ende vanden batementspele, ende de zeden die hy moet houden, om te betuyghen zynen yeuer ende liefde die hy tot Godt heeft, waer af nu terstont is gesproken geweest.

I Dit is wel het voornemtste want aegesien de guychelaer hier spreeckt van vingeren, handen, voeten, armen, schauderen, hooft, rugge, ende buyck, so moet men wel mercken wat door sulcke maniere van spreken ghemeent wort, twelck gheheel ende al in guychelteeckenen gelyck een Mommerspel geleghen is.

K De groote hemelsche verholentheden die in sulcke spelen van pas ende wederpas bestaen, zyn wonderlyck, ende die sulcke narren wel betaemen.

L Dit geschiet om de vlieghen van des papen ombyt af te keeren, ende oock om dat haerē godt selue die niet veriaghen en can gelyck het vandē afgoden geschreuen staet.

M Ten ware niet sonder groot peryckel waert datmen in stede vā rechte cruycē, maecte S. Andries cruycē in sonderheyt in tyden van oorloghe tusschen de Franchoisen, ende be Borguinoenen.

N Daer zoude groot peryckel in geleghen zyn om der wynsoppe wille, twelck beletten soude daer na den croes te lecken.

O Dat hy de ronden ende reepen laet varen voor de lantmeters ende cuypers.

P Daer zyn nyghinghen ende reuerentien op zyn Fran-

coische

coische, Italiaensche, Spaensche, Hoofsche, Zweendersche, Dorpsche, Ionckvrousche eñ meer andere sulcke, in alle de welcke mē behoort geoeffent te syne, om dē dans wel te leydē diemē van vrouwen eñ ionckvrouwē leeren mach.

Onderwysinghe aengaende de spyse ende dranck ende den beker diemen ter tafelen set.

Dat. iij. Capittel.

A DE tweeste is dat hy niet alleenlyck en duncke ofte meyne maer dat hy wel versekert zy dat hy behoorlycke stoffe heeft te weeten tarwen broot ende wyn met weynich waters.

SEcunda est, vt non putet vel opinetur, sed certo sciat se debitas materias habere: hoc est, panem triticeū & vinum cum aqua modica.

B Van den wyn ende het water can hy op dese maniere versekert zyn, dat hy zynen clerck zoo wel den wyn als het water doe proeuen, C want de Priester selue dat niet proeuen en mach.

De vino & aqua sic poterit certificari. Exigat à ministro, vt gustet tam vinum quàm aquam. Ipse autē præsbyter gustare non debet.

D Dat hy een druppel ghiete in zyn hādē eñ vryuē die met dē vingher, eñ die

Guttam fundat in manum, digito terat & odoret, sic

erit certior.

die riecke dat doende sal hy dies te sekerder zyn.

Nõ credat ampullæ signatæ, non colori: quoniã sæpius fallunt.

E Dat hy hem niet en verlate op de geteeckẽde ampulle noch op de verwe wãt sy bedzieghẽ dicwils.

Videat calicem, ne sit fractus.

F Dat hy toesie dat den kelck niet gebzokẽ en zy.

Consideret vinum, si est corruptũ, nullo modo celebret: si est acetosum, dißimulet: si nimis aquosum, abstineat, nisi sciat vinũ aqua prævalere.

G Dat hy acht neme op dẽ wyn, is hy bedozuẽ, dat hy gheensins Misse en doe. Is hy suer dat hy gheen ghelaet en make. Iffer te veel waters in dat hy af houde ten zy dat hy versekert zy datter meer wyns dan waters in is.

Et in oĩ casu si cõtigat dubitari vel ꝓpter acedinẽ vel ꝓpter mixturam vel in limpiditatẽ vtrũ posßit cõfici, cõsulimus abstinere: quia in hoc sacramẽto nihil subdubio est agendũ,

H Ende in allen gevalle soomẽ twyfelde het sy om des suerheyts wille, ofte om dat hy gemẽghelt ofte onclaer is, te weten oft hyt soude connen volbzinghen wy raden af te houdẽ, om dies wille dat men in dit Sacrament niet en moet doen met

I twy-

twijfele, daermen wae- *vbi certißimè eſt*
rachtichlyck moet ſeggē: *dicendū, Hoc eſt*
Dit is myn Lichaem, eñ *enim Corpus meū,*
Dit is den Kelck myns *& Hic eſt calix*
bloets. *ſanguinis mei.*

Itē dat hy bequame Ho- *Itē, hoſtias obla-*
ſtiē kieſe, eñ dat hy taem- *tas cōueniētes eli-*
lyckē wyn-ſchencke wāt *gat, & vinū com-*
dit Sacramēt moet dienē *petenter infūdat:*
tot de ſinnen, om te ſien, *quia hoc Sacramē-*
te taſten, ende te ſma- *tū debet ſenſibus*
ken, op dat de ſinnen dooz *deſeruire, ad vidē-*
de gheſtalteniſſe, ofte *dū, tāgendum, &*
ſpecie vermaeckt we- *guſtandū, vt ſen-*
ſen, ende dat tverſtant *ſus reficiantur ex*
van de ſaken, diedaer in *ſpecie & intellect⁹*
begrepen ſyn onderhou- *ex re contenta fo-*
den mach weſen. *ueatur.*

Ende datmē daer oock *Aqua etiam in*
op alderweynichſte wa- *paruißima quāti-*
ters in doe, eñ dat dē wyn *tate infūdatur, &*
in meerder menichte ſy *à vino abſorbea-*
op dat twater vandē wyn *tur, & ſaporē vini*
mach verwonnen weſen, *recipiat: nō eſt e-*
ende dē ſmaeck banden *nim periculū quā-*
wyn aennemē, wāt daer *tuncunque modi-*
niet te ſorghene en is vā *cum apponatur de*

te

Aqua : est autem periculum si multum, te luttel waters hoe wèynich dat het oock sy, maer wel van te vele.

Apponitur etiã aqua solũ, ad significandũ. Sed vna gutta tantũ significat, quantũ mille Mẽ doeter oock maer alleenlyck water, in om die beteeckeninghe: ende een druppel alleene beteeckẽt also vele als duysent.

Ideo caueat sacerdos ne cum impetu infundat, ne nimis cadat. Dat dan den Priester wachte vã te styft te ghieten op datter niet te vele en valle.

A Die eruarentheyt is hier nootsakelycker dan die meenighe eñ dan het goet voornemẽ, wantmẽ hier spreeckt van het ghene datmen ter tafelen moet stellen.

B Hier wort gehandelt vander cunste om den wyn te proeuen.

C Hadde heer Ian alleenlyck maer een druppel ingeswolghẽ, daer soude groot peryckel syn, dat hy voor dien dach syn twee stuuers ende dachhuere soude verlieſen, eñ dat hy daer na soude moeten vasten, want hy en soude niet meer nuchter syn, ende midts dien niet gestelt om Misse te doen, dan alleenlyck een drooghe Misse, ghelyck diemen leest ende quyspelt byden vrouwen die int kinderbedde ligghen.

D Hier wort geleert de konste om wyn te wryuen ende proeuen sonder smaken ofte drincken, dat is te proeuen door den nueſe.

B Hadde de miſpape van Payerne deſe cautele wel gade geſlaghen, hy en hadde niet bedroghen geweeſt, vinde̅de ſynen wyn gheſouten, als hy hem wilde drincken, want hy alſdan niet meer wyn en was, maer bloet, onder den welcken het ſout niet getranſſubſtantieert en was, gelyck het blyckt byden pape die meende dat hy verghenen was, ende dachte aenden outaer te ſteruen van yreeſe.

F Daer ſoude peryckel ſyn dat het bloet ſoude gheſtort worden.

G Hoe dat den wyn beter is, ſoo veel is oock de wynſoppe te beter, en deſghelyex oock het bloet, ende midtſdien de ſiele, want volghende het getyughenisſe der ouder vrouwen die gheerne pinteleren, ende die haer verſtaen aen den ſmaeck van goede wynen, den goeden wyn maect goet bloet, ende goet bloet maect een goede ſiele, ende een goede ſiele is op den wech der ſalicheyt: Daeromme beſluyte̅ſy met commeerlycke beſluytinghe door een ſchoon argument in Dialectica genampt Sorites, datmen wel moet drincken om ſalich te werden. Ende ick betrouwe dat onſe Doctoren vander Sorbonne ende van Louen die den quaetſten wyn niet en ſoecken, hen daer niet ſoo ſeer teghen en ſullen ſtelle̅, als tegen die Lutheranen, ende de Annotatien des Bibels van Robrecht Eſtienne.

H Behoudens in het aenbidden des brootgodts ende des kelcks diemen met conditie moet aenbidden, van ſorghen datmen afgoderye doen ſoude. Om dieſwille dat de aenbidders niet en cunnen zeker noch gewis ſyn, van de meeninghe e̅ het gelooue des miſpapen die de conſecratie doet, Daeromme moetmen Dhoſtie die den Pape

tooght

tooght met ſulcken conditie aenbidden, na haer eyghen leeringhe ſegghende in v herte. Godt ſydy daer ick aenbidde v, ſydy daer niet, ick en aenbidde v niet, Dat is te ſegghen, Ick treck myn ſpelle wten ſpele.

1 Dat is te ſegghene, na den tydt ende na dat den Pape verzecut is, want men drinckt meer in den Somer dan inden Winter, ende veel papen hebben dickmael gram geweeſt, als hen clercken te luttel ſchoncken, ende voornemelyck inde leſte caeckſpoelinghe, als ſy haren kelck willen wt veghen, ende als ſy ſegghen den kelck opheffende. Quia pius es. &c.

K Deſe onwetende menſchen ſpreken hier beter dan ſy meenen, ſeggende dat de wtwendighe teeckenen dienen tot de Lichaemelycke ſinnen, ende dat het verſtant, ende de ſiele geuoet worden door de beteeckende dinghen, inde ſelue begrepen, te wetene op Sacramentale wyſe, ſo en wort dan het vleeſch Chriſti niet Lichamelyck, materialyck, ende vleeſchelyck in het nachtmael ontfanghen, want de ſiele eñ het verſtant en hebben ghehen lichamelycken mont.

L Vander cunſtige maniere van ſchincken, ende water inden wyn te mengelen voor iongeren ende knechten, die der tafelen dienen. Eyndelyck hier is groot peryckel in geleghen, want bouen dien dat de wynſoppe niet ſoo goet en ſoude ſyn, den wyn en ſoude oock niet cunnen in bloet verandert werden. Indien daer niet meer wyns dan waters en ware.

Van het lesen ende wtspreken des Canons vander Misse, ende sonderlyck vande Sacramentale woorden, ende vande cracht des voornemens vande priester.

Dat.iiij. Capittel.

DE A derde is, dat hy het Canon. B Lãcksamelyker en tragher lese dan de reste, eñ in sonderheyt, beghinnende aende plaetse daer gheseyt wordt, De welcke des daechs aleer hy leedt heeft genomen. &c.

TErtia est, vt Canonem morosius legat quàm cætera: & præcipuè ab illo loco, Qui pridie, quàm pateretur, accepit. &c.

Want alsdan synen asem verhalende moet hy toesien, ende hem seluen by een C vergaderen, indien hy dat te voren niet en heeft cõnen doen, op elck woordt neerstelyc lettẽde

Tunc enim respirans, attendere debet, & se totum colligere, si prius non potuit, singulis verbis attendens.

Ende nadien hy sal gheseyt hebben, D neempt eñ eet alle vã dit, dat hy E synen asem herneme, ende also meteenen sucht son-

Et dum dixerit, Accipite & manducate ex hoc omnes, respiret: & vno spiritu tractum

der

dicat, Hoc est enim corpus meum. Sic non immiscet se alia cogitatio. Non enim videtur esse rationabile, discontinuare formã tam breuem tam arduam, tam efficacem: cuius tota virtus dependet ab vltimo verbo, scilicet Meum, quod in persona Christi dicitur. Vnde nõ debet cuilibet verbo punctus imponi, cũ id nulla ratione valeat, vt dicatur. Hoc. est. enim. corpus. meum.

der haesten segghe: Want dit is myn Lichaem. Alsoo en sal daer gheen ander gepeyns ouer commen: wãt het niet betaemlyck en schynt dese wyse van woorden gescheydẽ wt te spreken die soo cort, soo wonderbaer, eñ soo crachtich is, welcker macht geheel hanght aen het leste woort te weten, F Myn, G Dat geseyt wert inden persoon Christi, eñ daerom en machmen, tusschen gheen van alle die woordẽ punct maken gemerct het in gheender manierẽ toetelaten en is, datmen soude seggen, Want. dit. is. myn. Lichaem.

Sed totum simul proferat.

Maer hy moet dat eensamentlyck wtspreken.

Pari modo hoc idem in forma consecrationis sanguinis obseruetur.

Insgelycx moet het selue onderhouden wesen inde consecratie des bloets.

H Item int wtſpreken van de woordē der conſecratie, moet de prieſter ontrent elcke ſtoffe ſyn voornemen altyts hebben tot de ſake de welcke Chriſtus ingeſtelt heeft, ende dat de kercke doet.

Itē, pferendo verba conſecrationis, circa quamlibet materiā, ſacerdos ſemper intendat conficere id quod Chriſtus conſtituit, & Eccleſia facit.

A Hier moet heer Ian alle ſyn ſinnen te wercke ſtellen want hier ligghen de moſſelen.

B Deſen plompen esel willēde de nyeuwe papen onderwyſen en heeft ſijn eyghen latyn niet verſtaen, ende niet geleyt alſoo hy meende, want seggende in Latyne Moroſius, dwelck beteeckent quetſelyck, heeft gedacht te seggene *Cunctātius*, dat is seggene lāckſamelycker gelyck het bouen ouergeſet is, maer het ghene dat hy in ſyn Latyn ſeyt, is soo veel al oft hy seyde, dat hy dē Canon quetſelycker leſe, als ſprekende van eenen ſpytighē ende toornighen menſche die quaet om dienen is.

C Hem ſelven by een vergaderen moet verſtaen weſen van ſyn gedachten eñ verſtant, de welcke moeten by een vergadert eñ genoecht ſyn als veel ſtocken in eenen mutſaert, op dat de ſelue alſoo by een gebonden ſynde inde cueckenen ende na Venus nichten niet en dolen. Om de welcke myne heeren de Prieſters dickwils meer peyſen dan om hare conſecratie, dwelcke bouen alle dinghen hier ſeer periculoos is, omme des volcx wille dat afgodich ſyn ſoude, indien myn heer den Prochi-haen de ſelue niet gecon-

geconſacreert en hadde, dwelck niet en geſchiet indien ſulex ſijn meyninghe niet en is.

D Dit behoorde verandert te ſyne, eñ mē moeſte eyghētlyck tegens de woordē chriſti ſegghē, te wetene: Nyemāt van v en neme noch en ete hier af de wyle nyemant dat en derff aenraken noch eten dan myn heere.

E Dit is ſoo te verſtaen, behoudens dat hy niet cort vanaſem, ende ſoo vāde Spaenſche maſelen door merghelt ſy dat hy cort van borſte ware.

F Dit woordt Myn, en is in de Duytſche tale het leſte niet maer dat woordt Lichaem, want wy en ſegghē niet Lichaem myn, maer myn Lichaem, Ende nadien dat de geheele cracht der conſecratie ende tranſubſtantiatie aen het leſte woordt hanght, ſoo en machmen dan niet ſegghen: Dit is myn Lichaem, maer ſoude moeten ſeggen, ſal ſyn lichaem myn: Oft anders dat broodt ſoude het lichaem weſen voor ſynen tyt, gemerckt dat de veranderinge niet en geſchiet dan in het leſte woordt wantmen alle de woorden te ſaemen niet wtſprekē en can, eñ oock onſe groote Doctooren ſyn ſeer beladen, inde ſwarichedē die wt deſe materie ryſen.

G Si ſorghen dat heer Ian hem ſelven in ſyn eyghen lichaem op eten ſoude, gelyck ſy ſegghen, dat Chriſtus hem ſelven in het nachtmael met ſyn Appoſtelen in ſyn eyghē Lichaem met vleeſch ende beenen gheten heeft, ende dat hy ſyn eyghen natuerlyck bloet dranck, want indien deſe woorden te verſtaen ſyn inden perſoon vanden Pape, het ſal der papens Lichaem ſyn, daer het broot in verandert wordt, ende niet het Lichaem Chriſti.

H Daer word dickmael geſproken vande intentie, ende meyninghe des Papes, ouermidts dat na het wtwyſen

haer leeringhe de geheele cracht der conſecratie ende trã-ſubſtantiatie daer inne geleghen is, inder vueghen dat het wtſpreken der woordẽ, daertoe gheen macht en ſoude hebben, noch oock het gheloue,eñ de goede intentie des toeſienders,ten ware dat heer Ian al aluoorẽ ſulcke meeninghe hadde. Eñ daer is noch een ander ſwaricheyt naemelyck indien hy ſoo beroert waer dat hy deen voor dander conſacreerde,weſeñ vã ſulcker meeninghe,dat het al verdoruen ſoude ſyn,Te weten, als hy wilde den wyn conſacreren, daer vooren het broot cõſacreerde, ende willende conſacreren het broot, conſacreerde den wyn.

Van het onderſcheyt der goden gemaeckt duer de conſecratie der papen ende van den getale der ſeluer goden.

Dat. v. Cappittel.

DE vierde is, indien hy A meer hoſtien dã eene cõſacrerẽ moet alſdan moet hy een van die opgheffen, te weten, de ſelue die hy inden beginne ſal verkoſen hebben,om Miſſe te doene,eñ dat hy die houde met den anderen, ſoo nochtãs dat hy

QVarta eſt, vtſi plures hoſtias habet conſecrare, debet harum vnam eleuare, quam ſibi deputauerat a principio ad Miſſã & teneat illam penes alias, ita quod intentionem ſimul ad

omnes dirigat, & signando, & dicendo, Hoc est enim Corpus meum, omnes cogitet quas demonstrat, seu ante se habet.

hy syn intentie hebbe op alle, eñ soo wel de teeckenen der Cruycen makende, als oock seggende. B Dit is myn Lichaem, dat hy syn gedachten hebbe, ouer alle die hy toocht, eñ voor hem heeft.

Consulimus quoq; vt Canonem præsbyter memoriter sciat, quia deuotius dicitur: semper tamen liber habeatur, vt ad ipsum, si necesse sit, recurratur.

C Wy raden oock dat de priester het canon van buyten wete, want het wordt alsoo met meerder vierigheyt gelesē. Dat hy nochtans den boeck altyts voor hem hebbe, om daer toe syn toeluchtte nemē indien het noot is.

A Daer en is niet alleenlyck onderscheyt inde ouwelkēs daer de pape goden af maken wilt int verkiesen welck den eersten sijn sal, maer oock welck vande meeste ofte minste, eñ tusschen hen meest gheeert sal wesen, want die de Pape voor hem seluen neempt. Is onghelyck grooter ende meer gheeert dan dandere, hy doet hem oock veel meer dansen ende huppelen, ende wordt meer gheeust dan die daer op de tafele sonder aengetast te sijn liggen. Daeromme moet het verstaen sijn, van die daghen die sy hoochtyden noemen, ende als sy den volcke haerē broot-

godt wtdeelen, want de Papen en ſyn niet te vreden, dat ſy teghen tgebot Chriſti, het geheel iaer deur haer Sacrament alleene ontfanghen. Maer bouen dien op dat nerghens in ghelyckformicheyt en blyue, ſoo moet de Mispape noch op den dach, op welcken ſy haer nachtmael int openbaer wtdeelen, ſynen godt op hem ſelues hebbē vā meerder eeren eñ weerdē dā des volcx dē welcken hy oock eerſt op eet, makēde ſyn wynſoppe alleene, hebbende den ſynen te vooren met grooten cirate ende heerlicheyt doen aenbidden. Ende daeromme wordt hier geſeyt, dat hy ſonderlyck lette ende dencke op dien meer dan op gheen van al dander, De welcke daer blyuen ongheeert, ia ſelfs ſonder hen oock een cleyn keerkē te doen danſſen ghelyck dander, die het ſpel met zynen pape alleene heeft. Maer och laſen het gaet met deſe arm cleyn godekens, gelyck met de ionghe dochteren die te danſſe gaen, de welcke nyemant en weerdicht vooren te danſſen, maer blyuen daer veracht, ziende op dandere ſchoon dochteren die ten danſſe gheleyt worden. Want het is elcken kennelyck, wat keeren, wat ſpronghen, en wederſpronghen, myn heere den pape ſynen godt aendoet, hoe dickmael hy hem cuſt, ende wedercuſt, hoe hy dien als nu hooghe, als nu leeghe, alſnu ouer thooft, als nu ter ſyden, ouer den arme opheft, om hem ten thoone te ſtellen. Eyndelyck ick en ſoude de keeren ende wederkeeren, die hy hem ſeer wackerlyck doet doen niet cunnen vertellen.

Comparatio à ſimili.

B Alſſer ſoo vele godekens te ſamen geſmeet worden, het is oneyghentlyck geſeyt, om wel te ſpreken: Dit is myn Lichaem, maer men ſoude moeten ſegghen, Die ſyn myne Lichaemen, maer ſulex mach wel geſproken

welen,

weſen, op het bloet, ouermidts de pape gheenen wyn anders in bloedt en verandert, duer ſyn conſecratie, dan alleenlyck den ghenē die hy in ſynē kelck heeft, met welcken hy ſpeelt pas ende wederpas, welck bloet hy oock alleenlyck maeckt om het lichaem ſyns godes alleene, ende niet om dandere, Daeromme dander goden moeten ſonder bloet ſyn, oft hy moet haer bloet met hen Lichamen te gader maken, gelyck inder waerheyt ſoude moeten geſchieden, indien dit broot veranderde. Ende ghelyck ſy ſegghen met de daet weſentlyck, vleeſchelyck, ende Lichaemlyck in het natuerlyck Lichaem Chriſti getranſubſtanticeert ware. Oft men moet verſtaen, dat de andere godekens die om het ghemeyn volck gemaeckt ſyn gantſchelyck ſonder bloet ſyn, ende aengaende des papen godt hoe wel dat daer bloet is, nochtans aengeſien het ſelue vandē lichaeme geſcheydē is, ſo is dat lichaem ſonder leuen, nademael het lichaemlyck leuen, niet ſonder bloet en mach beſtaen, ſy eten dan een doot Lichaem hares godts, ende indien ſi ſegghen dat het bloet in dlichaem van de godekens des volcx is, ſy maken tvolck te wreeder na dien ſy die hen leuende doen op eten.

c Dit vermaen is nootſakelyck aengeſien, heer Ian de miſmaker achter hem nyemant en heeft de ſyn rolleken houdt om hem in doore te blaſen, op auenture oft hy ſyn leſſe vergheten hadde, ſo men pleecht te gebruycken in der ghelycke andere batement ſpelen.

Hoe

Hoemen behoort den Drinckbeker te houden, handelen, ende veruerschen, ende te etene de goden by den papen gemaect.

Dat. vj. Capittel.

A DE vyfte is, dat hy den kelck soo soetelyck neme, dat hem gheenen hoest door de haesticheyt onuersiens ouercomme, daeromme moet hy dien wysselyck handelen, op dat hy gheen verhinderinghe en cryge.

B Maer indien hy veel hostien moet nemẽ, gelyck als die Hostie moet vernyeut syn, dat hy eerstmael de syne die hy gecõsacreert heeft met het bloet neme, ende daer na dander die daer ouer bleuen syn, dat hy de syne eerst voor dander neme, wãt van de syne ghelooft hy, eñ is hy versekert van dan-

QVinta est, vt sic moderatè calicem sumat, ne propter impetũ tussis inopinatæ occurrat: sed cautè sumat, vt impedimentum non habeat.

Si verò plures hostias debet sumere, vt quando hostia est renouanda, primò sumat eã quam confecit, & sanguinem. Post hæc alias quæ supersunt, suam prius sumat quàm alias, quia de suis credit & scit: & de alijs cre-

dit, & neſcit. Deinde, deſuper ablutiones, & non prius.

dander ghelooft hy, ende en weet hy niet. c Eyndelyck dat de waſchinghen daer na geſchieden ende niet te voozen.

A Dit is van de konſte om den beker te grypen ende handelen.

B Om dieſwille dat men altyt brootgoden moet gereet hebben in de buſſe, om tot den ſiecken te draghen, als het noot is, ende oock om te aenbiddē, ende om de kercke te bewaren, men moetſe dickmael vernyeuwen, ende in haere plaetſe andere ſtellen, oft anders ſouden ſy verrotten ende verſchimmelen. Ende mitds dien en ſoudent niet meer witte, maer grauwe, ofte groene goden ſyn, gelyckt dickwils geſchiet door de traecheyt, onnaerſaemheyt, eñ het verſuymen van dieſe bewaren, alſo hier naemal ſal geſeyt worden. Nu als deſe vernyenwinghe der goden geſchiet, ſo moet den pape dieſe vernyeuwet, de aude op knappen, inder welcker plaetſe hy de nyeuwe geſmeedde ſtelt, Ende daer na als den dach compt dat ſy haer Sacrament int openbaer den volcke wttrechten, indien daer niet ſoo veel perſoonen, en ſyn als goden te etene. De pape moet de reſt op eten, oft hy moeter de ſommighe meer dan eenē inſteken, ofte hy moetſe in de buſſe legghen, om op een ander tydt wt te deelen, ghelyck het gheſeyt is, eñ op dat de maeltyt te chierlycker ſy alſſe myn heere de pape moet opcnappen, Dat geſchiet gemeynlyck int bancket der Miſſe. Maer om dieſwille dat den gheenen die de pape nyeuwelyck geſmeet heeft den heerlyckſten, eñ ſekerſten

kerſten is,hy heeft de eere dat hy voren gaet en is eerſt op gecnapt,want myn heere den prochi-haen en is niet ſoo gewis noch ſoo ſeker vã die andere oude godē, als vã ſynē nyeuwē,Soo wel om dat ſy mogelyck van ander ſmeden ſyn geſmeet,als om datmenſe mochte verandert hebbē.Daerōme is hiergeſeyt dat hy ſeker is vãden ſynen,Dat is, dat hy hem geaſemt ende geblaſen heeft met goeder intentie om daer eenen ſchoonē ende luſtighen godt af te maken,die rondt eñ wit ſy,als een ſchoone ronde ſchijue van een Radijs. Maer myn heer en is ſo verſekert niet van dandere, noch van de intentie der ſmeden dieſe geſmeet hebben. Daeromme is hier geſeyt, dat hy gelooft na het gebruyck der heyligher moeder de Roomſche kercke, maer hy en weet het metter waerheyt niet. Ende alſoo gaet hy hem toe op Prieſterlyck gheloove, waer op niet weynich te lettē en is,wãt gelooue is aen wetentheyt gehecht,oft gelooue beſtaet alleene. Iſt dat het recht gelooue niet en beſtaet ſonder wetentheyt,wat is dat voor een gelooue dat gheen kenniſſe en heeft van het gheen dat het ghelooft? Ende indien het beſtaet ſonder wetentheyt,ſoo en is dander daer wetentheyt mede is gheen gheloove. Alſoo moet deen ofte dandere gelooue ſonder gheloove ſyn, Ick en twyffele niet, oft onſe doctoorē en ſoudē hier wel weten veel diſtinctien op te maken: maer wat ſy diſtingueren oft niet, ſy en weten niet wat het Chriſtelyck gheloove, wetenſchap, ende verſekeringhe ſijn. Want al dat ſy hier af verſieren ende droomen en heeft gheen fundament in Godes woordt.

c Ick verſtae de waſſchinghe daer hier van ghemelt wordt van de leſte vinghelleckinge des papen na dien hy ſynen godt in vleeſche ende bloede opgeſlockt heeft,ende doet

doet alsdan voor de leste reyse wyn schenckē in synē kop soo wel om syn tanden ende kake, als om syn vingheren ende den kelck te spuelē, op dat daer noch aen kele, noch aen handen, noch aen kelck gheen vleesch ofte bloet en blyue. Ende ouermidts dat desen wyn gheen bloet en is, als den eersten Het is van noode dat hy alle de godekens die daer ouerbleuen sijn aluooren op ete al eer hy desen spuelwyn van tanden en vingerē inswelghe, oft anders en souden die niet nuchter gheten, wesen, dwelck een stercke doodelycke sonde ware, maer als den wyn bloet is, tis een ander sake. Al hadde de pape so veel ghebacken goden in syn maghe ghepackt, dat het genoech waere om te bersten, ende so vele van synen wyn in bloede verandert gedroncken dat hy sat waere als een vercken, ende dat hyt al wilde breken ende dootslaen, nochtans en soude hy niet laten nuchter te syn.

Vande commemoratien ende gedenckenißen die in het canon der Miſſe gedaen worden ende van wien menſe eyghentlyck behoort te doene.

Dat.vij. Capittel.

Sexta eſt, vt paucorum nominibus ſe adſtringat in Canone ſeu Memento : nec perpetuò, ſed quandiu vel

DEA seste is, dat hy hē niet en verbinde tot veel namen in het Canon ofte *Memēto*, noch altyts, maer dat hy het soo langhe doe, ende naelaete als

als hy wilt want het Ca- *lit faciat, quando*
non dooz het groot getal *velit omittat: quia*
der namen, wozdt te lan- *Canon de multitu-*
gher ende dooz dien het *dine nominũ proli-*
gepeyns verstroyt. *xatur, et p hoc co-*
gitatio distrahitur.

B Is nochtans wel rede- *Dignum tamen*
ne, datmẽ daer gedencke *est, vt pater, ma-*
van vader, moeder, broe- *ter, frater, et soror*
der, ende suster, ende in- *ibi memorentur:*
dien daer eenighe andere *& si qui pro tem-*
alsdan gerecommandeert *pore commendan-*
syn, eñ sunderlinghe van- *tur, & specialiter*
de ghene daer de Misse ey *pro quibus Missa*
ghentlyck voozen gedaen *celebratur. Non*
wozdt. Maer dat daer *tamen ibi fiat vo-*
gheen luyde wtsprekin- *calis expressio, sed*
ghe gedaen en sy dan met *mentalis.*
ter herten.

A Dese vermaninghe is voornemelyck gedaen om twee Memento, die in het Canon ingebracht werden, deene voor leuende, ende dandere voor die doode, inde welcke de pape sonderlyck noempt, diet hem gelieft, Daeromme stater een N. omme te beteeckenen ende vermanen, dat hy alsdan die persoonen noeme tot den welcken hy begheert dat de cracht ende verdienſten synder Sacrificie sunderlyck nuttich werden. Men mach dit oock verstaen

van

van de commemoratien die daer gedaen worden vande doode heylighē, want yeghelyck priester doet daer sulcke toe daer hy meest syn deuotie toe heeft, ende elcken prochi-haen den patron van syn prochie, ende elck Monnick den synen.

B Iesus Christus en heeft nochtans niet geseyt, ghy sult dit doen ter godachtenissen van v vaders, moeders, broeders, susters, noch van yemāt anders dan ghy sult dit doen tot mynder gedachtenissen.

C Dit sonderlinghe moet merkelyck verstaen syn, van de gheene die de Misse betalen, waerin het ghelt datmen daer voor verwachtende is, doet vele totter conste om goede memorie te hebbene.

Van de Conste om die tanden ende de keele te waschen voor de Misse ende aleer de papen haer goden eten, ende van het wtspouwen daer na.

Dat. viij. Cappittel.

SEptima est, vt ante Missam caueat, lauando os vel dentes (quos de facto licitum est lauare) ne fortè aquæ gustum cum saliua immittat.

Et si fortè à casu

DE A seuēste is, dat hy toesie als hy synen mōt oft tādē wascht, de welcke doch wel gheoorlooft is te wasschē, dat hy moghelyck met syn speecksel den smake des waters niet in en swelghe Ende ingeualle dat de

priester synen mont wasschende een druppel waters inswelghde, hy mach misse doen, volghende het segghen der doctoorē: ten sy dat hyt met eenen opgesetten wille gedaen heeft.

sacerdos lauando os diglutiat stillam aquæ, potest celebrare secundum Doctores, nisi fecerit ex proposito.

Richardus compt hier mede ouer een.4.distinc. vij.maer Thomas seyt tē sy dat hy dies in groote menichte inswelghe.

Cōcordat Richar. in.iiij.distincti.vij. Thomas verò dicit verū nisi trayciatur in magna quātitate

Met desen compt oock ouer een B *Angelus de Clauasio* in syn somme.

His similiter concordat Ang.de Clauasio, in Sūma sua.

C Dat hy oock wacht soo vele als het mogelyck is, vā na de Misse wt te spouwen, tot dat hy gheten eñ gedronckē heeft: ende dit om die eerweerdicheyts wille, ende oock soo daer iet gebleuen ware tusschē die tanden ende inde kele op dat het door het wtspouwē niet en soude wtgewor-

Post Missam etiam caueat excrationes quantum potest, donec comederit & biberit: & hoc propter reuerentiam. Et etiam nè fortè aliquid inter Dentes remanserit in faucibus, quod ex-

creando eiceretur. wtgeworpen worden.

A Dese cautele ende onderwysinghe heeft claer sundament op het ghene dat Christus geseyt heeft: Wee v schriftgeleerden ende Phariseen ghy gheueynsde, die daer een mugghe wtsyghet ende verslint eenen kemel. Ende wederomme ghy reynicht het buytenste des drinckvats ende des schotels: ende binnen sydy vol rooffs ende ommatricheyts. *Math.23.c 24.* *Luc.11. d. 39.*

B Desen Angelus de Clauasio, is autoor van eenen boeck genaemt Sūma Angelica, die een sophistich eñ scoolsche doctoor was, gelyck Richardus eñ Thomas Aquinas, eñ meer andere dierghelycke die wel moesten ledich syn, als sy van sulcke diepsinnighe saken disputeerden.

C Het zekerste is, dat hy sijn mosselen, in stede van ypocras ende Malueseye inswelghe, om sijn noen mael te beghinnen, ofte voor een collatie na synen onbyt, oft dat hyt in synē schoot spouwe, op dat die stuckē des vleeschs ende bloets die hy soude moghen wtspouwen te eerlycker ontfanghen worden.

Vanden middele diemen houden moet in het lesen vander Miße.

Dat. ix. Capittel.

QVamuis autem Miſſa deuotissimè sit celebrāda, cōtemplationis causa, est tamē mo-

ENde A hoe wel de misse met eenen grooten deuocie moet gedaen syn, om des neerstighē ouerdencken wille, nochtās moet

daer mate in gehoudē sijn op datmen niet ghescholden en worde te lancksaem, oft te haestich te syn, want haesticheyt is teecken van onnacksaemheyt ende B groote lancksaemheyt is somwylē oorsake dat hy eñ syn toehoorders met haer sinnen elders getrockē worden, de welcke *Guilielm⁹* vā *Parys* berispt in synen boeck vāder goddelycker *Rethorica*, maer hy sal aldersekerst gaen houdende eenen middelmatighē wech

dus habendus, ne ꝓtractione nimia, vel acceleratione, fiat homo notabilis, nam acceleratio signū est incuriæ. Protractio est occasio distractionis quādoq; sibi & auditoribus: quos arguit Guilielmus Parisiensis in libro Rethoricæ diuinæ. Sed medio tutissim⁹ ibit.

Yeghelyck priester behoort elcke Misse te achtē ende te doene al oft se de eerste ware, ende al oft men gheen meer daer na doen en soude, wāt sulcke eenegroote ghifte behoort altydt C nyeuwe te syne.

Eo autē affectu est qualibet Missa habenda & dicenda à quocunq; Sacerdote quasi prima dicatur & nunq̄ amplius sit dicenda. Tā magnū enim donum semper debet esse nouum.

Dat dan de Priester neer-

Habeat itaq; sacer

dos diligentiam ad conficiendum, reuerentiam ad tangendum, et deuotionem ad sumendum. Sic sentiendo & agendo, dignè tractabitur Sacramentum, ritè peragetur officium: atquè pericula & scandala euitabuntur.

neerstichеyt doe int consacreren ende dat hy eerbiedinghe doe in het genaken ende yuericheyt in het nemē, so gheuoelēde ende doende sal het sacrament weerdelyck gehandelt, ende den dienst behoorlyck voleyndt worde, ende alsoo midts dien die periculen ende erghenisse geschouwet.

A Hier is een vraghe die seer swaer om solueren is, nopende dē hādel in dese wierschouwinghe voortgebracht. Ende bouen al alsmē spreeckt van de missen voor de dooden, want indien de sielen der ouerledene niet verlost en syn, tot dat de Misse die voor hem ghelesen wordt voleyndt sy? de cortste syn de nuttichste. Daer omme die aerme hebben hier meer voordeel dan de rycke, wantmē henluyden eenen cleynen Requiem, op het lichtste doorschommelt, diese te poste ten hemel waert draecht, daer de rycke Lanckſamelyck als in eenen traghen osbaer met lange Requiems gedraghen worden, maer om dieswille dat wy dese vraghe ende geheel desen handel in deerste deel der Christelycker disputatien geintituleert het officium der dooden verhandelt hebben, ick en sal hier niet meer af vermanen.

B Men moet hier aenmercken het verschil datter is in de Missen der iaghers, ende clyschluyden, ende andere

diergelycke. De iaghers Misſen ſyn gemeynlyck de aengenaempſte om haerder cortheyt wille. Daer op moet gemerckt ſyn, dat de papen ſo vele te deuotelycker Misſe doen als ſy te ongeleerder ſyn, om dat ſy ſe niet ſoo lichtelyck door ſchommelen, noch ſo raſch en leſen als die andere.

c Het is doch wel ſoo nyeuwe, dat wy ten rechte wel ſegghen moghen het ghene dat geſchreuen ſtaet, ſy hebbē den heere tot yuer verweckt, door vremde goden, door die grouwelen heeft hy hem vertoornt. Sy hebben den velt duyuelen geoffert ende niet haren gode: Den goden die ſy niet en kenden, dē nyeuwen, die te vooren niet geweeſt en ſyn, die uwe vaders niet geeert en hebbē, uwē rotz ſteen, die v geboren heeft hebt ghy wt der acht gelaten, ende hebt gode vergeten die v gemaeckt heeft. Want wat godt iſſer doch nyeuwer geweeſt ende vremder dan der papen ende der Misſe broodtgodt? en van waer is hy gecommen? Hy en is niet van verre gecommen, hy is gecommen wten velde, wter mueleue, wten viere, wt de ſmiſſe des papen die hem gemaeckt ende met ſynen handen ende ſynen aſemet geſmeed heeft, eñ die hem in ſtede van Godt, die ons alle gemaeckt ende gheſchapen heeft, doet aenbidden, Daeromme noemen de Franſoiſen wel te rechte de broykens, daer deſen Godt af gemaeckt wordt oublie, Dwelck by ons luydt ſoo vele als vergheten, want door deſen vremde ende nyeuwen godt wordt den waerachtighen ende oprechten ſalichmaker vergheten, die geſeyt heeft, doet dit tot myner gedachteniſſe. Het is eenen godt die onſe rechte voorvaders de Propheten, Appoſtelen, ende de geheele oude gemeynte, noyt gheweeſt noch oock gekent en hebben. Het is Maozim des

Deut. 32. b. 16.

Oublier in franchois is vergheten.

Anti-

Antichrists godt, vanden welcken Daniel voorseyt heeft, dat hy den vaderen onbekent is, ende die met goudt ende siluer gheeert wordt. *Dani.* 11. *d.* 38.

Van den ghetale der Collecten, ende het onderscheyt van die Per omnia *mitsgaders van haren besluyte.*

Dat. x. Capittel.

ITem, in collectis dicendis semper impar numerus obseruetur, si commodè fieri poterit, vel nisi ex ordinario aliter facere oporteret.

ITem [A] int lesen der collecten, salmē altyts het oneffene ghetal gaede slaen, so verre het doen lyck is, oft ten sy dat door ghewoonlyck ghebruyck anders moeste geschieden.

Vna ꝓpter unitatē deitatis: tres ꝓpter trinitatē ꝑsonarū: quinque propter quinq; partitā passionem Christi, & plagarum eius: septem propter septiformem gratiā Spiritus sancti.

De eene wordt gelesen ten aensien der eenicheyt des godtheyts, Drye ter causen vande dryvuldicheyt der persoonen, vyfue omme de vyfdeelighe passie ende lyden Christi wille, seuene omme de seuenformighe gratien des Heylichs gheests.

Septenariū nume-

Men is niet nuttich dat-

men ouer het getal vã se-
uene trede om dieswille
datter gemeenlyck vele
verghetachtich syn, maer
den ghenẽ die anders cun
nẽ doen, in eyghen missen
is het toeghelaten.

Item, in Missen ouer de
dooden, en leestmẽ gheen
andere ghebeden, dan vã
de dooden, behoudens het
ghebet. O almachtighe,
ende eeuwighe godt, die
beyde ouer leuende ende
doode heerschapt. &c. ouer-
midts dat dit oock euen-
ghelyck vanden dooden
vermelt, ende dat inde ey-
ghen Misse.

Item soo dickwils als het
gebet tot den vader al-
leenlyck gedaen wordt,
datmen in het eynde seg-
ghe door onsen heer Je-
sum Christum.

Maer als het ghebet tot
den vader gedaen wordt.

*rũ excedere non exi-
pedit, propter mul-
torum oblivionem.
Qui autem aliter
facere nouerunt, in
priuatis Missis v-
tiq; licitum est.
Item in Missis de-
functorũ, nulla ora-
tio q̃ de defunctis di-
citur, excepta orati-
one, Omnipotẽs sẽ-
piterne Deus, qui
viuorum dominaris
simul & mortuorũ,
&c. eo quod etiã p̃
mortuis mẽtionẽ fa-
cit æqualiter, et hoc
in Missa priuata.
Itẽ quandocunq; e
oratio dirigitur solũ
ad Patrem, in fine
dicatur, Per Domi-
num nostrũ Iesum
Christum filiũ tuũ.
Si verò dirigitur
ad Patrem, & mẽ-*

tio fit Filij in ipſa, in fine dicatur, Per eundem Dominum noſtrum Filium tuum. Si autem oratio dirigitur ſolum ad Filium, in fine dicatur, Qui cum Deo Patre & Spiritu ſancto viuis et regnas Deus p̄ omnia ſecula ſeculorum.

eñ dat daer inne verhaelt wozdt, vanden ſone, datmen int eynde ſegge, doo2 den ſelven onſen heere Ieſum Chriſtum uwen ſone: Ende is het ghebet alleenlyck gedaen tot dē ſone, datmen int eynde ſegghe: Die leeft ende heerſchapt godt met den vader, ende den heyligben gheeſt, inder euwicheyt. Amen.

Et ſi mentio ſpiritus ſāncti in quacūq; oratione fiat, in fine dicatur, in vnitate eiuſdē ſpiritꝰ ſancti deus, per omnia ſecula ſeculorū. amen

Ende iſſer in eenich gebet vanden Heyligben gheeſt verhaelt, datmen int eynde ſegghe inde eenicheyt godes des heylichs gheeſt, inder euwicheyt. Amen.

A Wy hebben hier te vooren verclaert wat den name collecten inde Miſſe beduydet, ende waer wt dat hy genomen is, maer ſy betooghen dat ſy van Pithagora in het ſtuck der getalen, nauolghers ſyn, van welcke getalen ſy hier niet alleenlyck een Pytagoriſche philoſophie die in getalen geleghen was maken: maer oock een oprechte

Pithagoriſche nauolgers.

tooueryc, want de tooueraers gebruycken dese wyse, dat sy hare teeckenen ende figuren van Magia, ende oock haer belesinghen, ende besweeringhen met seker getalen ordonneeren: Inde welcke sy groote verholentheden, eñ byna alle de cracht van haer duuelsche consten stellen. op de selue wyse, ghelyck de Misse anders niet en is, dan een waerachtighe betooueringhe, also worden daer oock alle dinghen in seker ghetalen bestemmet ende geschickt in sonderheyt de gebeden diemen daer leest, de teeckenen ende cruycen daer sy soo mede schermen. Op het welck men moet aenmercken dat in dese bedinghen, die sy collecten noemen, dickwils groote lasteringen begrepen syn, soo wel van weghen der santen ende santinnen die daer in stede van godt aengeroepen syn, ende haer verdiensten byde verdienste Iesu Christi geuoecht worden, als om de valsche ende vernufte ghebeden die daer voor die doode gedaen syn, wt de welcke een vagheuier soude moeten volghen, waer door het bloet Christi onses salichmakers onse oprechtighe suyueringhe openbaerlyck versaeckt is. Daeromme hebben sy groote redene dat sy Regulen stellen, om sulcke lasteringhen te besluyten te weten door den naeme Godts, ende des heylighen Dryvuldicheyts der persoonen, die inde eenicheyt godes syn.

¶ Hier

¶ Incipiunt quædam notabiles informationes & Cautelæ, seruandæ circa defectus vel casus qui oriri possunt : & circa accidentia quę possunt accidere in Missa, & præsertim circa consecrationem Eucharistię. Primò quid sit agendum cum Sacerdos infirmatur.

¶ *Hier beghinnen sommighe nuttige onderwysingen eñ waerschouwinghē diemen ontrent, de gebreken ofte geuallen die soudē moghen onstaen waernemen moet, ende ontrent tghene dat in der misse soude moghe geschieden, ende sonderlyck ontrent de consecratie des sacremēts. Eerstelyck wat men moet doen, als de priester sieck wordt.*

Dat. xj. Capittel.

¶ Nprimis si Sacerdos incipiat ægrotare in Altari, post cōsecrationem, taliter, quod nec opus cœptū possit perficere : tunc si præsens est alius sacerdos, & si ægrotus potest indicare vbi dimiserit, ibidē debet alius incipere et

EErsterlyck a indien de priester hem beghint qualyck aen den altaer te geuoelē, na de cōsecratie, so dat hy het begōnē werck, niet en cā volcōmē: als dā ingeualle datter eenen anderē priester tegēwoordich is, eñ indiē den sieckē can bewysen waer hy het gelaten heeft, daer behoort den anderen te beghin-

ghinnen ende voleynden. Indiē hy dat niet bewysē en can, Dat hy beghinne daermē door seker teecke nen can geuoelen, dat den anderen ghelaten heeft, maer isser gheenen anderēpriester tegēwoordich, datmen beyde tot den anderen nauolgende dach, ende dat het den clerck verkondighe tot den anderen priester, so hy best connen sal, waer hy beghinnen moet, maer can hy door den clerck oft yemant vāden bystanderen niet geweten. Maer dat den sieckē priester ghelaten heeft, dat hy dā wederom de consecratie verhaele, eñ deuotelyck voldoe, want die auctoriteyt seyt, Dat en is niet geseyt wedergedaen te syne datmen niet en weet oft het gedaen is.

pficere. Si verò non possit indicare, incipiat vbi ille per certa signa creditur dimisisse. Si autem alius sacerdos nō sit præsens, expectetur in crastinum, et clericus secūdum quod poterit, indicet alij sacerdoti, vbi debet incipere. Si autem per Ministrum suum, vel per quencunque alium assistentem, certificari non possit, & sacerdos ægrotans dimiserit pœnitus ignorauerit, tunc consecrationem repetat, ac deuotè perficeat: quoniam tradit autoritas, Non dicitur iteratum, quod nescitur esse factum.

In

Si sacerdos deficiat, siue moriatur ante Canonem, non est necesse vt alius Missam cõpleat. Si tamen alius vult celebrare, debet ab initio Missam reincipere, & totum ritè peragere.

Si autem in Canone deficiat, factis iã aliquibus signis tamen ante transubstantiãtionem & consecrationem Sacramenti, tunc alius Sacerdos ab illo loco vbi ille dimisit debet reincipere, & tantum illud supplere quod omissum est.

Si autem sacerdos in actu consecrationis deficiat verbis cũdum Innocenti-

In dien de priester comt te beswyckene oft te steruene voor dẽ Canon, tẽ is gheenen noot dat een ander de Misse voldoe, maer indien een ãder dẽ dienst wilt doen hy moet de Misse van den yerstẽ yuerich beghinnen, eñ al behoorlyck volcommen.

Maer ist dat hy in het leste des Canõs beswycket, hebbende alreede beghonnen te makene eenighe c teeckenen, nochtans voor de transubstantiatie ende cõsecratie des sacraments, alsdan moet een ander priester van de plaetse daer hyt ghelaten heeft beginnen, ende alleenlycke voldoen, het ghene datter na gelatẽ is.

D Eñ indien de priester beswycket, als hy met de consecratie besich is, hebbende alreede een deel

vanden

banden woorden wtghe- *te platis, sed in to-*
ſproké, maer niet volcynt *to non completis, ſe-*
volgheñ het goetduncken *cundum Innocen-*
Paus Innocentius. Des Paus Innocēty, ſoo *tium: alius Sacer-*
moet een āder prieſter be *dos debet incipere*
ghinnen aen deſe plaetſe, *ab illo loco,* Qui
Dē welcken des dachs aleer *pridie, &c.*
leedt.

B Nochtans indien hy be- *Si tamen Sacer-*
ſwyckt hebbende het Li- *dos deficiat conſe-*
chaem geconſacreert, eñ *crato corpore, ſed*
niet het bloet, dat alsdan *nō ſanguine, alio ſa-*
een ander Prieſter de cō- *cerdos cōpleat cōſe-*
ſecratie des bloets volcō- *crationē ſāguinis, in*
me, beghinnēde van deſe *cipiens ab illo loco,*
plaetſe, Gelyckerwyſe &c. *Simili modo, &c.*

A Die valſche leere vander paepſche tranſubſtantiatie, heeft de geheel Roomſche kercke ende alle de doctooren der ſelver: in een wonderlycke onwedercomelycke dolinghe ghebracht, haer voorſtellen een oneyndelycheyt van vraechredenen ende twyſelinghen die niet om ſolueren en ſyn en oock die vremſte ende beeſtelyckſte ongeſchicktheden diemen ſoude cunnen verſieren als een yeghelyck ſal moghen eenſdeels oordeelen wt de onderwyſinghe ende waerſchouwinghe hier na volgende.

B De ſwaricheden moghen hier diuerſch ſijn, want ten eerſten het ſal moghen geſchieden, dat daer alleenlyck

het Lichaem sal gesmeedt syn, ende noch niet het bloet
en indien sy beyde gemaeckt syn, wie sal het sactifice dat-
ter noch te doen is voldoen? Ende voorts, wie sal dat li-
chaem eten, ende dat bloet drincken? Ten sy datmen het
lichaem in het schaprayken ende inde busse stelle.

c Dese teeckenen moeten verstaen wesen van de cruy-
een daer mede hy soo menichmael het broot ende den
wyn die opden altaer syn moet ouercruycen.

d Daer soude oock swaricheyt volghen, soo daer twee
werckluyden waren tot het smeden van eenen gode, want
het ghene dat daer gedaen wordt van den eenen is geacht
voor niet, so verre hy den seluen godt niet geheel en pa-
lystert ende opmaeckt, ick laete staen dat het Lichaem syn
volle leden niet en heeft dan na Duytspreken van dese
woordt.

e In sulcken geualle syn daer twee werckluyden, wāt
den eenen heeft het broot geblasen, ende alsoo daer af het
Lichaem gemaeckt, ende den anderen den wyn, daer af het
bloet gemaeckt is.

Hoe dat de pape hem seluen mach misgrypen, nopende de stoffe dienende tot synen ons byt, ende tot het sacrificie dat hy moet in de Misse offeren.

Dat. xij. Capittel.

Si consecrato cor-
pore accipiat vi-

INdien hy beuint dat-
ter geenen wyn in-
den

den kelck en is, na dat hy het Lichaem A gheconsacreert heeft soo moet de Hostie wederom suyuerlyck in het corporael geleyt worden, ende als den kelck behoorlyck sal bereyt syn, dat hy dan van dese plaetse beghinne, &c. Geyckerwys. &c.

num non esse in calice, debet Hostia mũdè reponi in corporali: et calice rite pparatio incipiat ab illo loco, Similimodo postquã cœnatum est, accipiẽs

Ist dat hy voor de consecratie beuint, datter gheen water inden kelck en is, hy behoort daer terstont water in te schincken, ende te voldoene.

Si ante consecrationem sanguinis ꝑ cipiat, aquam non esse in calice, debet statim apponere & conficere.

Maer beuint hy na de consecratie des bloets dat ter water in den kelck gebreeckt, hy sal niettemin voortvaren eñ en behoort gheen water met het bloet te menghelen, B want daer soude eensdeels verderuinghe des sacramẽts na volghen, C hy behoort nochtans misbagen daer inne

Si autem post consecrationem sanguinis percipiat quod aqua desit in calice debet nihilominus procedere, nec debet miscere Aquam cũ Sanguine: Quia ꝑ parte sequeretur corruptio sacramenti: debet tamen sa-

cerdos dolere et puniri.

Si post consecrationē sanguinis percipiat quod vinum non fuerit positum sed aqua tantum in calice (siquidē hoc percipit ante sumptionem corporis) debet aquam deponere & imponere vinum cum aqua, & resumere consecrationem sanguinis ab illo loco. Simili modo. &c.

Si percipiat hoc post sumptionem corporis, debet apponere de nouo aliam hostiam iterum cū sanguine cōsecrandam, secundum doctores in sacra pagina: debet autem resumere verba consecratio-

in te hebben ende ghestraft te syne.

D Beuint hy na de consecratie des bloets, dat men gheenen wyn inden kelck ghedaen en heeft, maer alleenlyck water, Hy behoort het water wech te nemē, ende wyn met water in te doen (Behoudens dat hyt gewaer werde, aleer hy het lichaem genut heeft:) ende behoort wederomme de consecratie des bloets te beghinnē vā dese plaese. Ghelyckerwys. &c.

Beuint hy dat na dat hy het lichaem E genomen heeft, F hy behoort van nyeuws een ander hostie te nemen: die hy met het bloet sal consacreren, volghende het geuoelen vanden doctoren der heyliger schrift: eñ behoort de consecratie der woorden we-

deromme te herhalen vã dese plaetse. Die des daechs te vooren.

nis ab illo loco. Qui pridie. &c.

Maer hy moet oock int eynde die Hostie die hy lest gheconsacreert heeft nutten, niet iegenstaende dat hy het water te voorẽ genomen heeft ende oock dat bloet.

In fine autem debet iterum sumere Hostiam illam vltimò Consecratam, non obstante, si prius sumpsit aquam, & etiam illum sanguinem.

Innocentius Paus.

Nochtans *Innocentius* seyt indien de priester erghernisse vreest, om syner lãcksaemheyts wille dat de woorden door de welcke het bloet geconsacreert wordt, genoechsaem syn: te weten: Gelyckerwys. &c. Ende hy behoordt also het bloet te nutten.

Innocentius tamen dicit, quòd si ex prolongatione sacerdos timet scandalum, quod sufficiunt tantum illa verba, per quæ consecratur Sanguis: scilicet, Simili modo. &c. & sic sumere sanguinem.

Item, indien het door onnacxsaemheyt ghe schiede, dat na het wtlesen des Canons, ende der consecratie wyn noch

Itẽ si per negligentiã euenerit, quòd perlecto Cauone & perfecta consecratione nec vinum, nec

water

aqua, reperiantur in calice, debet statim infundi vtrumque. Et sacerdos reiterabit consecrationem ab illo loco canonis: scilicet, Simili modo postquam cœnatũ est, vsq; ad finem: ita tamen quod situs duas cruces omittat, quæ separatim fiunt super hostiam.

water inden Kelcke bevonden en ware, men moeter terstont die beyde inschencken. Ende den Priester sal die consecratie wederomme beghinnen van dese plaetse des Canons: Gheyckerwys alsmen gheten hadde. totten eynde. So nochtans dat hy syn twee Cruycen nalate die bysondere op die hostie ghedaen worden,

Quid autẽ faciat vtrum aquã sumpto corpore iam habet in ore, & iã primo sẽtit quòd sit aqua, vtrum debeat eam deglutire vel emittere: require in summa Hostiensis, in titulo, De consecratione Missæ. Tutius tamen est eã deglutire, quàm

H Maer soeckt inde *Summa Hostiensis*, indẽ tytel van de Consecratie der Misse, wat hem te doene staet als hy het Lichaem genomen hebbende het water inden mont heeft, ende beuint hy dã dat het maer water en is, te weten, oft hy het behoort te swelghen oft wt te worpẽ, het is nochtans seker der te swelghẽ, dan wt te

werpēne op dater moghe emittere: & hoc ilyck niet eenich ſtuckken deo, ne aliqua parti des broots, met het wa cula panis cum a ter wtgewerpē en worde. qua exeat.

A De noodſakelycke ſtoffen tot het ſacrificie der miſſen, ende totte wynſoppe die de pape maeckt, ſyn broot, wyn, ende water. Daerōmme moetmen neerſtelyck toeſien datter niet van alle deſe ſaken en gebreken.

B Hy heeft hier in ghelyck. Oock iſſer dit woordeken want naegeſtelt, dat ſulex beteeckent, want na dat den wyn gheenē wyn meer en is maer bloet, ten is gheen redē dat men water onder het bloet menghele. Maer hadde het water metten wyn gemenghelt geweeſt, al eer hy in bloet verandert ware, het water ſoude oockmetten wyn in bloet verandert geweeſt ſijn, indien het met matieheyt daer inne ghemenght ware, gelyck het hier vooren beweſen is, hoe wel datter der haluen tuſchen de vraeghſtighe ende ſchoolſche doctoren grooten twiſt is. Waer af nochtans den beſten deel heeft beſloten, dat ghelyckerwys het gewydt water ander water datter met ghemenghelt wordt in gewydt water verandert: Alſoo door den wyn wordt het water datter in gemenghelt is in wyn wyn verandert, behoudens dat de menichte des waters den wyn niet te bouen en gae. Daromme hebben hier voor ſo vele ſchoone onderwyſinghen ende waerſchouwinghen op deſen handel ghegeuen geweeſt: Die oock wel ſouden moghen tot het mirakel dienen, dat de hoſtien dickmael doen veranderende het water in wyn. Wāt men mach daer niet ſoo vele inſchencken, datmen het lichtelyck gewaer worde. Ende om te commen tot de tran-

transubstantiatie ende veranderinghe des waters, men moet aenmercken dat die tweederley is. Want ten eersten, moetet in wyn verkeert sijn, ende daer na den wyn in bloet: oft anders ten soude niet moeghen getransubstantieert syn. Ick verswighe de meynighe vandē ghenen die meynen dat het in vochticheyt (die phlegma, genaemt is) verādert wordt, De wyle sy dē Paus Innocētius de derde niet aen en neemt, maer verworptse door syn Drecketalē.

De celebr. Missæ. In quadam.

c Soo daer straffe behoort te sine om het vergheten des waters, wat salt dan syn indien den wyn vergheten is?

d Ist dat dit geschiet, die Sacramentale woorden syn te vergheefs wtgesproken: ende dat noch erghet is, sy syn valsch volghen haer leere. Want sy segghē dat het ghene dat door hen bewesen wordt bloet is, ende daer en is maer water in. Ende wat sullen wy segghen van die den kelck ende twater voor bloet sullē hebbē aengebedē, sullen sy niet alle om heer Ians wille afgoden dienaers syn? die niet allenlyck water inden wyn, maer wyn in synen kelck ten doen vergheten heeft? hoe wel ick dencke dat dit niet dickwils en geschiet, ende dat dese heeren ende kelldermeesters lieuer water dan wyn, daer in vergheten te doene. Eñ van des weghē op datter gheen ghebreck en in desen deele, vele van hen beghinnen haer Misse alsoo dat sy terstont de handt op den kelck legghen, na dat sy ghebiecht hebben, aleer sy noch baghyne oft hemde ouer haren tabbaert getrocken hebbē. Die andere doen dat ter haluer missen ontrent de secreten: oft al hebben syt te vooren ghedaen, sy besien noch eens ofter gheen feyle en is. Maer dierghelycke geuallen geschieden meest alle dese proper mānen, die eenichsins in haerē gheest beroert syn, ghelyck het dickwils in dit lant gheschiet is, int be-

ghinsel alsmen het Euangelie begonste te prediken: Wat so haest als eenighen dienaer eñ predicant des Euangely, alleenlyck was aencommen in eenighe stadt, ofte dorp, eñ die mispapē verstonden dat hy daer quam om tvvoordt godts te verkondighen, sy verloren menichmael huer verstandt ende memorie: Die seer noodsakelyck syn in sulcke dinghen. Want soo eenen danser ende guychelaer gheen goede memorien en heeft, hoe sullē hem soo vele keeren van pas ende wederpas, soo vele bootsen ende goede gebaeren, diemen moet doen in het dansscn ende batemētspelen te vooren commen? Maer dese arme papen wesende seer in haer sinnen beroert, vergaten den eenen water, den anderen wyn inden kelck te doene, deen vergat synen Luabo, den anderen synen godt op te heffen, ende den anderen yet anders. End als yemant van die daer ontrent waren dat geware werden, ende hen daer van spraken, Sy antwoorde dese duyuels beroeren ons soo, dat wy niet en weten waer wy syn. Ende bouen al, menighe moghen getuyghen, hoe dewyls sy dit geseyt hebben van onsen broeder den goeden eñ getrouwē dienaer Jesu Christi Farel, wiens naeme alleene heeftse meer verschricket, dan sy oyt met alle haer betweeringhen, wateren, gewyde keersslen ende Cruycen den duyuel die sy belesen verscricket en hebben, waerin godt syn groote cracht bewesē heeft ouerwinnēde dese verleyders in haer eyghen conscientien, ghelyck een rechter de quaetdoenders verwyset ende in des scherprechters handen leuert. Ick versicker v dat ons Papen noyt dese waerschouwinghe, so seeer van noode en hadden, als sy doen deden aengesien de groote verschrickinge daer sy mede beuanghen waren, daer se nochtans nyemant en verstolchde.

Maer

Maer ten was niet ſonder reden. Want de vette keuckenē quamen daer door in'peryckel. Ende dat argher was, ſy en hadden gheenen middele om het vier na haer goetduncken te onſteken, om die te verbernen die het vier van huer kueckene wtbluſten: dwelcke ſeer na het vier des vegheuiers beſtaet, met het welcke ſy al koken dat ſy eten ten coſte van de arme ſielen die daer gebraden worden.

E Het Lichaem nemen, is hier te verſtaen voor eeten: mier om dat dit woord hen ſchynt weynich te eyſlyck ofte grouſaem, ſy ghebruycken een ander dat wat aenghenaemer is.

F Soo doende, de pape ſal in ſulcke Miſſe twee godes Lichaemen eten, Onder de welcke den laetſten ſal achter na met ſyn bloet beſproyt werden, ende niet den eerſten. Want hy ſal ſonder bloet genut ſyn.

G Dit dient wel gemerckt. Want indien de Chriſtenen het bedroch vī deſe verleyders gewaere werden, ten ſoude voor hen ende hare kueckenē gheen cleyn peryckel noch cleyn argerniſſe ſyn.

H Deſen Hoſtienſis, daer van hier gemelt wordt, heeft eenen boeck gemaeckt die groot genoech is om een eſel te laeden, die vol van ſulcke beuſelinghen is, ſonderlyck in het vierde boeck Tit. 15. daer hy van deſe ſake handelt.

I Merckt dat het broot hier noch na de conſecratie ende na dat het gheten is broot genaemt wordt: dwelck een groote ketterye ghenoech is om verbernt te ſyne. Maer den autoor ſal hem moghen ontſchuldighē voortbringhende Paulū, die wel ſo vele ende meer geſeyt heeft: noemende het broot ende den wyn by huere naemen, ſoo wel na de conſecratie als vooren. Nochtans al iſt hier *Merckt.*

broot genaemt, men moet nietemin verſtaen dat het vleeſch ſy. Daeromme moet myn heer de Miſmaker het water tot ſynen onbyte inſwelghen, ſorghēde dat hy een ſtuck oft beetken vleeſchs dat inde tandē eñ inden mont mocht ouerghebleuē ſyn met het water ſoude wtworpē.

Vanden pape die onbeten hebbende ofte in doot ſonde weſende Miſſe doet.

Dat xiij. Capittel.

ITem, indien de prieſter na de conſecratie ghedenct dat hy niet ^ nuchter en is, ofte dat hy eenighe doot ſonde gedaen heeft, ofte verwaeten is, hy behoort c berouw te hebben, oft ten minſten de gaue des berous te begheeren: ende niet min voortgaen, met een voornemen van genouch te doene, ende abſolucie te verweruen.

ITē ſi ſacerdos poſt cōſecrationē recordetur ſe nō eſſe ieiunū, vel cōmiſiſſe aliquod mortale peccatū, vel eſſe excōmunicatū, debet cōteri, vel ſaltē hāc gratiā contritionis expetere: & nihilominus procedere cum propoſito ſatisfaciendi & abſolutionem impetrandi.

Maer ſoo hy voor de cōſecratie van deſe voornoemde ſaken gedenckt, het ſekerſte is de begonnen

Si autem ante conſecrationem recordetur prædictorum, tutius eſt Miſſam

inceptam deſerere, & abſolutionem petere, niſi inde ſcandalum oriatur.

nen miſſe te laté, ende abſolucie te begheeren, ten ware dat daer dooz ergherniſſe opzeſe.

A Daer is eene Canon in het Concilium Salegnuſtadienſe. Het welcke gehoudē was ten tyde van Paus Benedictus de achtſte, eñ van dē Keyſer Henricus de tweede, byden welcken is verordent, dat de prieſter die na het crayen vanden haen gedroncken heeft, niet ſo ſtout en ſy op den na volghenden dach miſſe te doene, ten zy dat ſulex door noodwendicheyt geſchiet waere. Nu dan indien daer ſoo groote peryckel is int ſwelghen van een druppel waters alſmen zynen mont waſcht, ende ſyn tandē wryft, ende is om dit ſoo grooten ſtrydt tuſſchen de doctoren der Roomſcher kercke: Hoe vele meer peryckels moetter ſyn als myne heere de pape ſyn kele met ernſten geſpoelt heeft, niet met water? maer met wyn. Bouen dien is daer noch eenen anderen Canon in het derde Concilie vā Carthago, dwelck is gehaudē geweeſt, ontrent den tydt des Paus Syricy, waer in verordent is, dat het Sacrament des altaers (door dwelke men verſtaet het nachtmael des heeren) niet en ſy gecelebreert, dan door perſoonen die nuchter ſyn: wtgeſteken eenen dach binnē den iaere, genaemt den dach des auoutmaels onſes heerē, oft den Wittendonder dach. Weleke toelatinghe is daer na te nieten gedaen geweeſt, door het ierſte Concilium Bracarienſe gehauden ontrent den tyt des Paus Honorij deerſte, ende het derde iaer des Coninex Ariamiri. Ende het is ſeker, dat deſe oordenighen byde Concilien niet gemaeckt en ſyn door eenighe ſuperſtitie, ghelyck al oft het Sacrament ende de com-

Den prieſter na terayen vanden haen gedroncken hebbende, en mach op diē nauolghēdē dach ghеen Miſſe doen.

Concilium Aphri. 3. ca. 8.

Concil. Wal. de exor. et incr. ca. 19.

communie beſmet waren, indien mē te vooren wat ſpyſe ingenomen hadde, gelyck die vander Roomſcher kercken nu geuoelen, conſcientie makende te cōmuniceren, indien ſy ſlechts een druppel waters ingeſwolghē haddē (henlie den mont waſſchēde) ghelyck geſeyt geweeſt is. Want tē eerſten, een ieghelycken is kennelyck dat onſe heer Ieſus Chriſtus ſyn eerſt nachtmael na de auontmaeltyt ſynen diſcipulen wtgedeelt heeft. Ende voorts bouen dat wy hier terſtont wt het Concilium van Carthago gehoort hebben, ſoo leſen wy in de kerckelycke Hiſtorien, dat hier voortyts eenighe in ſommighe plaetſen het nachtmael ſmorghens celebreerden, na dat ſy wat gheten hadden, ende dandere tſauons ende dit alle weken. Maer om dieſwille datter mocht miſbruyck ende ouerdaet by vele gheſchieden, en is niet qualyck toegeſien geweeſt, dat mē het volck daer toe brocht heeft, dat ſy ſmorghens nuchtere het nachtmael des heeren ſouden houden, op dat het met meerder ſchaerheyt eñ eerweerdicheyt ſoude ontfanghen ſyn. Maer daer wt en volcht niet dat men ſulcke ordenighe moet onderhouden met ſo groote ſuperſtitien als in de Roomſche kercke gedaen wordt.

Hiſto. tri. lib. 9. ca. 38

B Deſe arme onuerſtandinghe en weten niet wat onderſcheyt daer is tuſſchen dootlycke ende tyttelycke ſonden. Ende daeromme en tellen ſy daer maer ſeuen, met haer ſpruyten ende rancken. Maer wy en ſullen op dit pas daer af niet meer ſegghen, ſoo wel wt cauſen dat den handel ſulex niet en vereyſchet, als oock om dat wy daer af wt ende ten vollen gehādelt hebben, in deerſte tſamenſprekinghe van het wtleggen der thien gheboden,

C De Romaniſten bedeylen haer ſacramenten der penitentien in dry beſunderde hootſtuckē, te weten, in Contritio,

tritio, dat is een nypinghe des herten, Confeſsio, dat is, belydinghe des monts, eñ, Satisfactio, dat is voldoeninghe der wercken. Daer na voegen sy by Contritio, twee ander ſpecien, genaemt Attritio, ende Contuſio, by Contritio verſtaen sy een misbagen datmen heeft om syn misdaden, dat so groot sy ende van so menichfuldighen rouwe ende droefheyt beſtae, dat het hert gantsch ghemorſelt ende gebroken worde, ghelyck oft yemant eenē ſteen met eenen hamer wel cleyn ghebroken ende gebriſelt hadde. Attritio, is vele minder, ghelyck oft daer maer een ſtuck afgebroken ware. Deſe is om de ghene die niet so wel en cunnen berouwen van haer misdaet als sy ſouden willen, ofte wel behoorden, eñ dient hem tot een cleyn plaeſterken om haer conſciētie te ſmeeckē eñ hem ſelven te verloſſen van onruſt die hem deſes halven ſoude moghē becōmeren. Het ſchynt dat deſe waerſchouwinge de voorgenoemde Attritio wilt beduyden door het begheren der gaue des berous, daer sy af ſpreeckt, ofte wel dander ſpecie die genaemt is, Contuſio, welck is eenen naem die genomen is van een woordt dat ſtooten oft morſelen betreeckent, ghelyck men eenich dinck morſelt ende breeckt in groote ſtucken in eenen Mortier, ſonder geheel cleyn te breken oft bryſelen. Want het ſoude moghelyck myn heer de Miſſemaker te ſwaer vallen dat hy so grooten beren ſoude hebben van des morghens gedroncken te hebbenne, eñ en ſoude daeromme so ſeer niet cunnen ſcreyen, dat hy den wyn door syn ooghē ſoude loſſen: behoudens dat ſulcke mocht geſchieden door het onmatelyck drincken: gelyck dat dickwils aen vele geſchiet, die de ooghen met veneets ſcharlaken geboort hebben. Het ſelue mach oock een yegelyckē vā hen

geſchie-

gheschieden na datse met haer hoeren geuoeleert hebben. daerõme indien sy soo haest dese Contritie niet en cunnẽ cryghen, datse ten minsten hebben Attritie, ofte Contusie ende mishagen, dat sy sulck gheene mishagen van haere misdat en hebben als sy behooren. Dit is het remedie dat hier aengereeckent is na myn geuoelen.

D Dese heylighe lieden sorghen seere te verergheren de moeder de heylighe kercke. Want wat soudet doch syn waert dat het volck sulcx gewaer werde? en daeromme het waer betere de biechte ende absolutie natelaten dan in sulcke swaricheyt te vallen.

Vande beestkens die inden wyn vallen, ende vanden wyn daer verghift onder is.

Dat. xiiij. Capittel.

ITem, A isser eenighe vlieghe, oft spinne oft yet sulcx voor de consecratie inden kelck geuallen, oft oock indien hy beuint datter verghift inne gedaen is, men behoort den wyn die inden kelck is wt te ghieten, ende na dat den kelck gewasschen is anderen wyn inne te schencken, met water omme te consecreren.

ITem si musca vel aranea, vel aliquid taliũ, ante cõsecrationem in calicem ceciderit, vel etiã venenũ immissum fore deprehẽderit, vinũ debet infũdi quod est in calice: & abluto calice, aliud vinum cum aqua poni ad consecrandum.

Maer

Sed si aliquid horum post cõsecrationem acciderit, debet musca, vel aranea, vel aliquid taliũ, caute capi, et in alio calice diligẽter inter digitos pluries lauari, & vermis comburi, et ablutio cum cineribus combustis in sacrario reponi: vel si sine horrore & abhominatiõe fieri potest, sumatur à sacerdote.

a Maer ister yet sulcx geschiet na de consecratie, men moet voorsichtelyck de vlieghe, oft spinne, oft yet anders wtnemẽ, ende dickwils tusscheu dẽ vinghers, in eenen anderen kelck waschen, ende den worm verbernen, eñ despoelinghe met de c verbernende asschen inde sacristye stellen, d oft datdẽ priester dat selue inneme ist dat het mach geschiedẽ sonder woeginge oft grouwel.

Sed si probabiliter timeretur quòd species vini esset infecta veneno, vel sacerdos sine vomitu vel horrore nimio sumere nõ auderet, comburatur, vt supra: quia venenum nullo modo debet sumi, sed cum reliquis

e Maer indien mẽ sorghde ende vermoede dat de gedaente des wyns met fenyn verghiftet ware: oft indient priester niet sonder f wtspouwen, ofte groote verscricken en dorste innemẽ: datmense verberne, gelyck voorseyt is. wãt men moet gheens fins verghift innemen:

maer

maer sulck bloet, daer verghift inne gemengelt is, moet in een suyuer vatken metter reliquien cñ heylichdõmẽ bewaert worden. Ende op dat het sacramẽt niet onvolmaect en blyue, hy moet wederomme den kelck behoorlyck bereydẽ, ende wederomme de consecratie des bloets beghinnen vãden selfden plaetse. Gelyckerwys &c.

quijs debet sanguis talis, cui venenum est immissum, in vasculo mundo reẽ seruari. Et ne sacrãtum maneat imperfectum, debet calicem denuò rite præparare, & resumere consecrationem sanguinis, ab illo loco. Simili modo. &c.

Cñ ghy moet aenmerckẽ dat volghẽde de leere der doctorẽ, niet grouwelyck moet ingenomẽ syn ter oorsakẽ vã dit sacrament.

Et nota quòd secũdũ doctores, nihil abhominabile sumi debet, occasione huius sacramenti.

Cic. de diui. li. 1. et. 2.

A Daer en feylt maer een vlieghe, oft mugghe, of een sodanich beestken, om dese godemakers soo seer te verslaen, als de simme des Conincks der Molossen verbaesde die van Lacedemonien, doense den emer storte daer de loten van Dodona inlaghen.

B Dit handelt van de conste om vlieghen cñ spinnen te wasschẽ ende om looghe daer af te maken. Men moetet listelyck eñ voorsichtichlyck mede toegaen: want het syn listighe ende periculoose beesten, ende sunderlyck alse

droncken

droncken syn, gelyck dese die indē wyn, oft om eyghentlycker te spreken volghende der papen leere, in het bloet verdroncken syn. Want den wyn na de consecratie en is niet meer wyn maer bloet. Daer op soude men moghen vraghen, te weten: oft dese vlieghen ende spinnen, oft dierghelyck wormkens, bloet oft wyn ghedroncke hebben? aengesien datse daer in versmacht ende verdroncken syn, dwelck niet en geschiet sonder meer gedroncken te hebben, dan hen van noode is? Maer ick late dit onse meesters vander Sorbonne scheyden.

c Sacrariū, is een plaetse daermē de heylichdōmen inne bewaert, als reliquien ende andere dierghelyck dinghen syn, daeromme beteeckēt het oock een casse der reliquien, het sal nu dan een sachristie ofte casse van de vlieghē, spinnen ende wormen syn, ende de vlieghen, spinnen, ende wormen sullen onder de reliquien eñ heylichdommen der Roomscher kercke gerekent syn: op dat de reliquien den heylighen allesyns ghelyck wesen.

d Dit moet verstaen syn van de wasschinghe, eñ looghe daer dese vlieghen, spinnen, ende wormē, mede gewassen syn geweest, daer wy nu af gesproken hebben. Maer indien dit bloet heer Ian niet angenaem en is, so mach hy volstaen mits dat in die Sactistie eñ casse van de reliquien te ghieten, want het niet seer begherlyck en is omme de apothekerye die daer inne gemengelt is.

e Dit is noch ergher dā de wasschinge, ende looghe der vlieghen: want het soude een seer periculoos bloet syn indien het doodde. Eñ seer verschillen van het bloet Iesu Christi, dwelck het leuen gheeft, gelyck den Paus Victor de.iij. geproeft heeft, soo hier te vooren geseyt is.

f Het sal bet beter syn, datmen dat terstont verberne dan

dan oft men daer af maecte andere Reliquien met het wtgheſpouſſel des papen, ende het verghiſte. Want men ſoude dit ſpouſſel oock moeten verbernen ende by de reliquien bewaren.

e Dit en is niet ſonder redene geſeyt, want ten ſyn niet accidenten alleene ſonder ſubſtantie.

H Reliquien van het dierbaer bloet des verghiften godt der papen. Daer omme ſalmen die ſo wel moeten eeren ende in proceſsie draghen, alſmen doet de heylighe hoſtie van Dijon, de welcke door eenen Iode gemartelt is geweeſt: ſoo datſe gebloet heeft, gelycke de witte hoſtie ende het maechden was betuyckt, dat de pape root gheſchildert hebben gelyck ſe oock die hoſtie vanden Iacopmen tot Berne, eñ den heylighen ſweetdoeck van Chamberi gedaen hebben. Want is dit heylich bloet niet oock gemartelt alſt verghiftet is? haddet niet beter geweeſt, voor den Paus victor dat dit bloet dat hy dranck, inde caſſe vāder reliquien inde kercke hadde geleyt geweeſt? dan datmen van zynen buyck ende maghe een caſſe der reliquien maecte, dieſe niet verteeren en conde? Hoe wel de Pauſen hen op eenen hooghen ſtoel ende oſbaer doen draghen, ende als goden aenbidden, Iae in meerder werdicheyt ende hoochheyt dan haren witten godt dy ſy op een telle voor hen doen ryden. Ick meyne nochtans verſeſekert te ſyne, dat ſy lieuer haddē ſulck een bloet te doen draghen ende aenbidden in haer plaetſe, dan dat in te nemen ghelyck Victor dede.

Onden

Onderwys dienende tot de memorie der papen ende teghen haere verghetenheyt.

Dat. xv. Capittel.

ITem, si sacerdos non recolit se dixisse aliquid horum quæ debuit dicere, non debet mente turbari.

ITem, A ist dat de priester niet ē ghedēckt dat hy wat achtergelaten heeft vā het ghene dat hy behoorde te lesen, hy en moet daerommē niet verstoghen syn.

Non enim qui multa dicit semper recolit quæ dixit. Etiam si sibi pro certo constat, quod aliqua omiserit, si talia non sunt de necessitate sacramenti, sicut sunt secreta, vel aliqua verba canonis: vltra procedat, nec aliquid resumat. Si tamen probabiliter sibi cōstat, quod omisit aliquid, quod sit de necessitate sa-

B Want die vele leest en ghedēckt niet altyt vā het ghene dat hy ghelesen heeft. Selfs hoe wel hy sekerlyck wist dat hy wat achtergelatē hadde, dat hy niettemin voortvare ēn gheenssins wederomme en verhale, behoudēs dat het niet en sy nootsakelyck tot ten sacramente, ghelyck de secreten ende sommighe woorden van den canon syn: Maer indien hem kennelyck is, dat hy yet achterghelatē heeft, dwelck nootsake-

lyck is totten Sacramẽte (ghelyck de forme der woorden daer men mede consacreert) hy moet alle de woorden der consecratie wederõme wt spreke, want anders en soude de consecratie niet voldaen syn, welck men nochtans niet en soude moghẽ doen soo daer yet anders vergheten ware. Dat bindt die andere woorden die voorgaen, oft die de forme volghen, en syn dã dier Substantie niet.

c Indien de Priester twyfelde oft hy eenighe woorden dienende totter substantie achtergelaten hadde oft niet, hy en moet gheensins eenighe conditionele forme aensien, maer sonder lichtueerdighe zekerheyt de gheheele forme

cramenti, sicut formaverborum per quã cõsecratur: omnia verba consecrationis super suã materiã resumere debet: quia consecratio facta non esset, quod tamen non omitteret si quæ alia prætermissa essent. Cõiunctio Enim, vel alia verba quæ præcedũt, vel sequuntur formam, non sunt de ipsius substantia.

Si autem sacerdos dubitaret an aliquod verbum pertinens ad substantiam formæ omissum, vel non: nullatenus debet seruare formã conditionalem, sed sine temeraria assertione for-

op de

mam totam ſuper ſuam propriã mate-riã debet reſumere, cum hac intẽtione, quod ſi cõſecratio eſ-ſet facta, nullo modo velit cõſecrare: ſed ſi cõſeratio nõ eſſet fa-cta vellet corpus & ſanguine cõſecrare.

op de ſelue materie her-nemen, met dat voor-nemen dat indien de con-ſecratie gedaen ware, hy en ſoude gheenſſins wil-len conſacreren: maer waer de conſecratie niet gedaen, dat hy ſoude wil-len het Lichaem ende het bloet conſacreren.

A Den paep die ſeyde, dat hy in meerder ſwaricheyt was van weghen der miſſẽ die hy geleſen hadde, dan voor die hy nagelaten hadde, maeckteſe hem gemackelycker quyte. Want hy ſeyde, dat hy maer eens geſeylt en hadde, in die hy niet geleſen en hadde: te wetene, Dat hy ſe niet gedaen en hadde. Maer in dander hadde hy bycans ſoo dickwils geſeylt als daer woordẽ, ende ſimmezeden waren, want hy en was noch goet leſer, noch goet ſpeelder van pas ende wederpas.

B Ende hieromme ſeytmen met een ghemeyn ſpreeckwoort dat eenen lueghenaer moet wel indachtich ſyn oft anders hy ſal hem ſeluen dickmael achterhalen.

C Dit en is niet geſeyt ſonder goede redenen, want het gaet met deſe tooueringhe ende beſweeringhe der Paepen die de cracht in de wtſprekinghe der woorden ſtellen, ghelyck het doet met de beſweeringhe des andere toouerаers ende beſweerders, want indien daer ghebreck is van een ſillabe oft woordt, al de

beſweeringhe heeft haer cracht verloren, ende is al verdoruen. Niettemin dees toouenaers die vande Sacramentale woorden een toouerye willen maken en ſouden niet cunnen ſekerlyck betoogen wat wyſe van woorden Ieſus Chriſtus, ende de Appoſtelen ghebruyct hebben inde Conſecratie daer van ſy hen beroemen. want hoe wel dat de Euangeliſten met Paulo ouer een commen int verſtant: nochtans en iſſer nyemant die de woorden geheelyck ghelyck verhaelt als dander. Ende dat meer is, de Papen en volghen de ſelue wyſe niet meer van deene dan van dandere, maer hebben een daer vele woorden in ſyn, die in gheen Euangeliſten noch Appoſtelen geuonden en worden.

Raet teghen het gebreck vander intentie des prieſters in der conſecratie.

Dat. xvj. Capittel.

ITem a indien yemant int conſacreren van de actuele ofte werckende intentie ende deuotie afgeweken is, hy en conſacreert niet te min, behaudens dat de habituele cñ crachtighe intẽtie in hem blyue, want de grooten prieſter de welcken Ieſus Chriſtus is, voldoet

ITem, ſi quis tempore Conſecrationis ab actuali intentione & deuotione diſtractus fuerit, nihilominus conſecrat: dũmodo intentio habitualis & virtualis in eo remanſerit ſummo ſacerdote,

het

ſcilicet Chriſto, ſup plente eius defectū.

het ghene dat hem ghebreeckt.

Si autem per nimiā diſtractionem habitualis intentio cum actuali tollatur (quod raro, vel nunquam accidit) videtur quod debeat verba conſecrationis cum actuali intentione reſumere: ſic tamen, quòd nolet conſecrare, ſi conſecratio facta eſſet.

B Maer indien hy door te groote afwyckinghe de habituele met de actuele intentie, ende doorneminghe verlieſt (dat ſelden oft nummermeer en ghelchiet) het ſchynt dat hy de woordē der cōſecratien met de actuele intentie moet hernemen, nochtans met ſulcke conditie dat hy niet en ſoude willē cōſacreren indien die conſecratie gedaen ware.

A Om dieſwille dat de voorneminghe van deſe godemakers in dit werck ſoo ſeere gheeyſt word't, als nootſakelyck ſynde, dat ſy ſonder die niet en vermoghen, gelyck hier voor geſeyt is. Sy ſtellen verſchil tuſſchen attentie ende intentie, ſegghende dat die intentie nootſakelyck is maer niet de attentie. Dat is te ſegghene, het is genoech dat de Prieſter vorgenomen heeft te conſacreren als hy conſacreert, hoe wel dat ſyn ſinnen alſdan daer op niet en letten, ende dat hy niet en peyſt, op het ghene dat hy doet, ghelyck hy behoorde. Welcke feylen ſy wel achten ſtraffelyck te ſyne, maer niet groot genoech, dat

het ſoude beletten het fatſoen ende volmaectheyt van deſe ſyne goden. Ende om dieſwille dat geſchieden mach dat hy noch attentie noch intentie en hebbe in het conſacreren ſyn ſinnen ſoo verſtroyt worden, datſe caſteelen in Spaegnien maken, ſy ſegghen ditte ghenoech te ſyne dat hy in ſyn verſtant een generael gedencken hebbe, dat door een gewoonte daer ingedruckt ſy: de welcke het ghelooue ende deuotie van die vander Roomſcher kercke ghelyck is, die generalyck ende by manier van doene ghelooue ghelyck de heylighe moeder de kercke, hoe wel dat ſy niet en weten wat de kercke is, noch watſe ghelooft. Ende deſe afgrouwelycke Laſteraers ſpottende met Ieſum Chriſtum, maken hem haren ſtadthouder, ſeggende dat hy daer voor hen om denckt, ende dat ſyn intentie haer feylen ende deuotie voldoet. Dat is te ſegghen, te wylen dat ſy op haer dillekens ende boelkens dencken, Ieſus Chriſtus ſal het werck waernemen, want hy becommert hem met haer toouerye ende laſteringhe. Wie en ſoude hem niet verſchricken hoorende ſulcken grouwel en ſpot.

Chriſt⁹ is een ſtadthouder der papen ghewordē.

B Wy hebben alreede verclaert in wat ſin, ſy deſe habituele ende crachtighe intentie nemen, de welcke ſy voortbringhen by ghebreke vande actuale ende werckende intentie. Maer hier is nu een andere middele voor beyde. Want het mach geſchieden (hoe wel het hen niet wel moghelyck en dunct) dat deſe groue plompaers ſomtyden ſo diepe om haer vette keuckens, oft eenighe andere ſaken dencken, datſe ſo vele ſullen gedacht hebben, op het ghene dat ſy doen willen als een peert, ende datſe ſoo groote deuotie in haer batementſpelen hebben, als daer doet een guychelaer, dan alleenlyck om

om haren buyck genoech te doene. Maer laet ons achten dat dit niet lichtelycken en geschiet. Wat sullen sy segghen van de Papen die toouenaers wesende syn gheberent geweest, de welcke twintich iaeren godemakers geweest, ende Misse gedaen hadden, na datse godt opentlyck versaeckt hadden, gelyck se selue beleden hebben? Ick vraghen hen wat deuotie oft wat voornemen van consacreren mochten sy hebben, ende wat goden hebben sy gemaect? Ende waer vooren moetē die goden geacht wesen die van toouenaers syn gemaect geweest? Ick hebbe der haluen een exempel by gebrocht int eerste deel der christelycker disputatiē, genaemt doffice der dooden. Daeromme ick en sal nu niet breerder daer af sprekē, dan dat ick gheen Cautele en vinde die sulcke een swaricheyt soude cunnen helpen oft wechnemen.

Raedt ende remedie teghen het vallen vander hostie.

Dat. xvij. Capittel.

ITē si hostia cōsecrata propter frig', vel alia de causa labitur sacerdoti in calicē, siue āte diuisionē hostiæ, siue post nō debet eā de sanguine extrahere,

ITē A indien de geconsacreerde hostie door coude ofte eenighe andere oorsake wt des Priesters hādē īdē kelck valt, het sy voor het brekē der hostie oft daer na hy en behoordse wt den bloede niet te

frecken, noch yet daerom te doene ofte verande-ren aengaende den dienst des Sacraments: maer dat hy voortgae in teecke-nen, ende in andere din-gen, al oft hyse noch inde handen hadde.

nec aliquid propter hoc reiterare, vel immutare circa celebrationem sacramenti: sed procedat in signis, & in alijs, ac si haberet eã in manibus.

B Indien de Eucharistie op deerde valt, C dat de plaetse daer sy geleghen heeft ghe-schrapt sy ende voor het vier tot asschen gemaect, ende de D asschẽ wor-den.

Si Eucharistia in terrã ceciderit, locus vbi iacuit radatur, & incineretur per ignem, & cinis iuxta altare recondatur.

A Desen armen godt is hier in alsoo groote peryckel, van te verdrinckene in syn bloet, als de vlieghẽ ende spinnen daer hier vooren afgesproken is geweest: Ten minsten is hy daer in wel geweyckt: ende des Misma-kers wynsoppe is te meerder, want hy en pleech geheel synen godt in syn bloet niet te doppen, dan een deel van dryen. Ten anderen desen godt synde also inden kelck ghedopt, en heeft sulck gheen ghenuchte als die andere, want heere Ian danst syn gaillaerde, ende doet syn spronghen ende keeren, met syn handen alleene, sonder desen armen godt eens te verroeren, oft te keeren, die daer verwacht

wacht dat hy met het bloet daer hy inne light inghe-
ſlockt werde:

B Sy noemen hier haer hoſtie *Euchariſtia*, twelck beteeckent danckſeggínghe, maer ten grooten onrechte: want wat danckſeggínghe iſſer inde Miſſe, die maer een ghedurighe laſteringhe en is teghen Ieſum Chriſtum, en ſyn heylich auontmael?

C Tis wel redene want ſulck eenen afgodt en is niet weerdich dat hem de aerde draghe, en dat hyſe eens rake.

D Hier ſyn wederom nieuwe Reliquien comende van ſcrapſel.

Raedt ende remedie aengaende het ſtorten des bloets.

Dat.xviij.Capittel.

Item, ſi per negligentiam aliquid de ſanguine ſtillauerit ſuper tabulã, quæ terræ adhâret, ſtilla per ſacerdotem cum lingua lambatur, & locus tabulæ radatur, & raſura igni cõburatur, & cinis iuxta altare cum reliquijs recondatur: et

ITem, iſt dat dooz onnarſaembeyt, yet van het bloet, op de tafele, die de aerde geraeckt wtdzupt, dat ſelue moet byden prieſter met de tonge A opgelact ſyn, ende datmen de plaetſe des tafels ſchaue, ende de ſchauelinghen verbzande, ende B daſſchen neffens den altaer met de reliquien bewaren, ende volghende de

reghe-

reghelen, dat den prieſter dien ſulcx geſchiet is veertich daghen lanck boete doe, oft anders genoech doe na het segghen van eenen wyse biechtevaeder.

iuxta canones quæ draginta diebus pœniteat ſacerdos, cui hoc accidit, vel alias debitè ſatisfaciat ad arbitrium confeſſoris prudentis.

Maer iſt dat de kelck op den altaer ghedruppel heeft, dat hy den druppel opſuppe ende dry daghen boete doe. c Maer is den druppel op het lynenlaken gevallen tot het tweede laken doordronghen: dat hy vier daeghen boete doe. Ende iſt tot het derde lynwaet: dat hy neghen daghen lanckboete doe. En is de druppel des bloets doordronghen tot het vierde lynwaet, dat hy twintich daeghen lanck boete doe. d Ende dat de prieſter oft Diaken drynael de doecken daer den Drup-

Si verò ſuper altare reſtillauerit calix, ſorbeatur ſtilla, & tribus diebus pœniteat. Si verò ſuper linteũ, & ad ſecundum ſtilla peruenerit, quatuor diebus pœniteat: ſi vſque ad tertium, nouem diebus pœniteat: Si vſque ad quartum ſtilla ſanguinis peruenerit, viginti diebus pœniteat, & linteamina quæ ſtilla tetigerit, tribus vicibus, lauet Sacer-

pel

dos vel Diaconus calice ſuppoſito: & ablutio cũ reliquijs recondatur.

pel op gheuallen is, waſche, eñ dat den kelck daer onder ſy gehoudē, eñ het af gewaſchen met de Reliquien bewaren.

A Daer is geſeyt van het Serpent, ende van de vianden godes dat ſy de aerde ſullen lecken ende eten.

B Hier is wederomme ſtoffe om vele nyeuwe reliquien te maken.

C Soudet niet beter ſyn datmen de Lynenlakenen, ofte het geheel ſtuck inde caſſe der heylichdommen ſtelde? Maer het ſoude te vele coſten, ende de caſſe en ſoude ſoo veel niet cunnen inbrenghen, datſe ſulcke oncoſten ſoude connen draghen.

D Heer Ian en ſal niet backen, maer hy ſal de looghe maken ende waſſchen.

E Waeromme en doetmen deſen Miſmaker niet dit indrincken die ſoo ongeſchickt is geweeſt, want dat ſoude redelycker ſyn dan datmen hem wilt doen drincken de afwaſſinghe der vlieghen ende ſpinnen, eñ dierghelycke gewormte, waer van men hier vooren eenen dranck gemaeckt heeft, op dattet den pacient inneme indien hem ghelieft.

Vande

Van de papen die den godt der Mißen wtſpouwen.

Dat. xix. Capittel.

ITem a indien yemant dooꝛ vooꝛgaende gulſicheyt de Euchariſtie wt braeckt, dit ſpouſel moet men tot aſſchen maken, ende de aſſchen leggen eñ bewarē neffens dē altaer.

ITem, ſi quis ali- quo caſu gulæ Eu chariſtiam euomue rit, vomitus ille de bet incinerari, et ci neres iuxta altare debent recondi.

Ende is hy clerck, Monick, prieſter, oft diaken, dat hy veertich daghen boete doe, Den Biſſchop ſeuentich daghen, ende de leecken dertich. Maer is dat ſulcx geſchiet dooꝛ cranckheyt, dat hy vyff daghen boete doꝛ, oft dat hy anders ghenoech doe, ter diſcretien vanden biechtvader.

Et ſi fuerit cleriꝰ, monachꝰ, præſbyter, vel diaconꝰ, quadra ginta diebꝰ pœnite- at: epiſcopꝰ ſeptua- ginta: laicꝰ trigīta. Si verò ex īfirmita te euomuerit, quīq; diebꝰ pœniteat: vel alias, vt ſuprà, de- bitè ſatisfaciat ad arbitriū cōfeſſoris.

a Hier is de Euchariſtie wederomme genomen voorde Hoſtie, eñ voor den papen godt. Maer de wyle ſy dachten dat het een ombequaem ſpreken ſoude ſyn indien ſy ſeyden. Iſt dat yemant de hoſtie, oft godt, oft het Lichaem, oft het vleeſch godes wtſpouwet, ſy hebben lieuer ghe-

bruyckt

bruyckt dat woordt *Eucharistia*, Dat is te segghen, Danckseggh inghe, in dwelcke sy niet ombetamelyck en spreken, want sy door de afgrouwelycke lasteringhen dieſe in haer Missen wtstooten alle de danckseggh inghen, diemen tot Iesum Christum in het nachtmael behoorde te doene, wtbraken. Maer wie can sulcke wysen van spreken hooren sonder grouwel? Maer na dien dese ongeschickte beesten wtgebraeckt hebben, men sal daer na haer stinckende wtspouſſel inde casse moeten leggh en, ende heylichdommen af maken.

Van de straffe des papen die synen godt laet stelen, verliesen ende verrotten.

Dat. xx. Capittel.

QVi verò non bene custodit sacramentum, ita quod mus vel aliud animal comederit, quadraginta diebus pœniteat. Qui autem ꝑdiderit illud, vel pars eius ceciderit, & non fuerit inuenta, triginta diebus pœniteat. Eadem pœnitentia vitetur dignus sacer-

MAer A die het sacramẽt niet wel en bewaert, so dat het een muys ofte ander dier ete: Dat hy veertich daghen boete. Der papen godē macht.

B Maer die het verliest, oft C een deel van dien laet vallē, inder wyse dat men dat namaels niet en can vinden: Dat hy vertich daghen lanck boete doe. D Het schynt dat de ꝓriester door wiens on-

nar-

narlaemheyt de geconsa-
creerde hostien verrottē,
behoozt gelycke straffe te
dzaghen. Ende den peni-
tent behoozt dien tyt ge-
duerende te vasten, ende
af te houden van cōmuni-
ceren ende Misse te doen.

dos, per cuius negli-
gentiā putrescūt ho
stiæ cōsecratæ. Di-
ctis autē diebus pœ
nitens debet ieiu-
nare, & à cōmunio
ne, & à celebratio-
ne abstinere.

Nochtans weghēde die
circonstantien der sonde,
eñ des persoons, de booz-
seydeboete moet gemeer-
dert, oft gemindert woz-
den, na het oozdeelen
des discreten biechtva-
ders.

Pensatis tamen
circunstantijs deli-
cti & personæ, po-
test minui vel au-
geri pœnitētia præ-
dicta secundum ar-
bitriū discretis con
fessoris.

Men moet nochtās hou-
den, dat in wat plaetse de
specien des sacraments
ongheschent gheuonden
wozdē, datsy moeten met
grooter Eerwerdicheyt
genomen syn. Maer can
dat niet gedaen wozden
sonder peryckel, dan be-
hooztmense te bewaren
booz heylichdommen.

Hoc tamen tenen
dum est, quod vbi
cunque inueniūtur
species sacramenti
integræ, reueren-
ter sumendæ sunt.
Quod si sine pe-
riculo fieri non po-
test, sunt tunc pro
Reliquijs reseruan-
dæ.

A Sy nemen hier den name Sacrament inden seluen sin als sy te vooren Eucharistia deden, ende ter seluer oorsake: want het soude onbetamelyck gesproken syn, indien sy seyden dat God, oft het Lichaem, oft vleesch godes vande Muysen oft van eenighe andere diere soude gheten syn. Daer op dient gemerckt, dat desen godt trauwanten hebben moet, oft anders hy soude daghelyck in groote peryckel syn, ten sy dat de busse en schaprade wel gesloten, ende sterck genoech sy, om de aenslaghen van sulcke aenuechters te wederstaene. Ende nochtans en can dat al dicwils niet helpen.

B Ten es gheen cleyn sake god verliesen.

C Dit moet verstaen wesen als hy ghebroken is in stucken, na de bedeelinghe ende brekinghe vander Hostie.

D Geconsacreerde Hostien syn goden van broode ghemaeckt. Maer van die ende van sulcken Christi als dese syn, en machmen niet segghen tgene dat vanden ywarachtighen sone godes geschreuē staet, ghy en sult niet toelaen dat uwen heylighen verroute. Ende wederomme hy is opgestaen, hy en is hier niet. Wat souckt ghy den leuendinghen by den dooden? Psal. 16. b. 10. Act. 2. d. 31. Mat. 21. 2, 6.

E Sy noemen de Specie des Sacraments de accidenten ende ghedaenten sonder substantie des broots. Maer wat wesen sy, zoo daer nu niet meer en is dan alleenlyck de ghedaente, ende de wittichcyt vanden broode, sonder substantie ende wesentheyt des selues, noch des Lichaems in dwelcke het verandert is?

Vande

Vande goden der Misse die twyfelachtich, ende wtgespoghen syn.

Dat. xxj. Capittel.

ITem A indien de hostie, oft een deel vā dien, onder de B Palla ofte corporael gheuonden wordt, ende dat men twyfele oft het gheconsacreert is oft niet, de Priester behoortse eerweerdichlyck te nemē, nadien dat hy het bloet genut heeft: gelyck men inden tytel vā de celebratie der misse breeder sal verclaert vinden,

ITem, si hostia, vel pars hostiæ inuēta fuerit sub palla, vel corporali, & dubitatur si est consecrata, vel nō, debet eam post sumptionem sāguinis reuerenter sumere: vt in titulo, De celebratione Missæ, plenius inueuies.

C Item, ist dat het Lichaem des heeren dē siecken ingegeuē, door crāckheyt ofte eenighe ander sake wtgeworpen wordt, datmē tē bestē dat mogelyck is het selue opneme.

Itē si corp⁹ dñi infirmo datū ꝓpter infirmitatē, siue ꝑ aliā qualēcūq; causam reijcitur: prout diligentius fieri poterit, recipiatur.

Ende indien men door menschelyck cranckheyt nyemant en vinde die het gheen dat den siecken wtge-

Et si propter humanam fragilitatē non inuenitur qui reiectionem illā vel

lit ſumere, aut non poſſit, comburatur: & combuſtio in ſacrario reponatur.

gewoꝛpē heeft ſoude willen oft kunnen innemen. Datmen het ſelue berne, ende de aſchen inde caſſe der heylichdōmē beware.

A Deſe onderwyſinghe is voor de onſeker goden, dat is van de welcke men twyfelt oft ſy goden zijn oft niet.

B Dit wordt verſtaen ſoo wel van de geheele, als van de ghebroken goden, die hen onder het deexel des kelcks, (dat ſy Pallam noemen) oft onder den doeck ende het beddecleet, daerſe haer goden oplegghē verborghen hebben, het welck daerom Corporael genoemt is, om dat het lichaem van haren god daer op ruſt. Corporael wat het is.

C Ick ſal een hiſtorie vertellen, ſo wel om deſe Cautele als die andere nauolghende te verclaren. Die tot Auxerre int iaer duyſent vyfhondert ſeſſentwintich, op den dach die ſy noemen Sacramēts dach geſchiet is: De welcke my vertelt is van geloofwerdighe getuygen, die ſelue haer perſonaige geſpeelt hebben int tegenwoordich batemētſpel dat wy van Melden. Daer was een oude Moniek in het clooſter der Iacopinen aldaer, die ſo verrot was vande Napelſche cortſen, datmen hem wel vanden grate ſoude geſchudt hebben. Ick en wil hem niet noemen, hoe wel my ſynen naeme ende toenaeme wel bekent is. Deſen auden taelweerdighen vader, hadde langhen tydt geweeſt door ſyn ouderdom ende cranckheyt dat hy gheen Miſſe en hadde gedaen, noch ghene goden gheten, Daeromme willende ſynen brootgodt eeren op den dach die ſy hem toeſchryuen, heeft hem alſdoen geſtelt om Miſſe te doene. Hiſtorie wa rachtich van een Monick

Maer ſyn maghe en was niet ſterck genoech omme tlichaem van ſynen godt dat hy gheten hadde, ende het bloet dat hy ingedroneken hadde te draeghen ende verteren. Daeromme ſoo hy meynde in ſyn camer te gaen, paſſerende door den byuanck des Clooſters, hy heeft moeten guebelen ende ſpouwen voor de poorte des Capittels. Ick laete v ouerlegghen wat goede ruecken ende ſpeceryen wt den winckel van deſe arme verrotte maeghe wtgheleyt worden. Ende hoe dat deſen armen godt daer geſtelt was. Soo iſſer dan terſtont een geſcrey ende beroerte tgheel Clooſter door opgereſen. Ende om dieſwille dat den Prior daer niet en was, die wtgegaen was om erghens daer ontrent te prediken, alle de broeders waren dies te meer beladen ghenen raet wetende.

Theylich ſpouſſel bedeckt met den tabernakel diemen ouer de grauen ſet.

Nochtans na dat ſy daer op langhe geraetſlaghet hadden, wert beſloten dat ſy dit heylich gheſpouſſel ſouden bedecken met den tabernakel diemē op dē grauen pleech te ſtellen, als ſy voor de doode ſinghen. Dit wert gedaen, op datter nyemant op dit heylich gheſpouſſel en ſoude treden, oft dat het die honden niet en ſouden connen oplecken, (Want het was rechte ſulcke ſpyſe als den honden wel betaemde ende met rechte toequam.) Ende om dit heylich ſpouſſel te beter te vereeren, men ſtelde daer vier waſſen keerſen aen de vier hoecken van deſen Tabernakel. Daer na wert beuolen dat de Nouicen ſouden het Verſken des loffangs van deſen Feeſtdach den geheelen dach lanck ſinghen. Het welck beghint, *Tantum ergo Sacramentum veneremur cernui. &c.* Dat is te ſegghen: Laet ons dan ſo groot een Sacrament nedergeboghen eeren: Dat was als dan te verſtaene:

dit gheſpouſſel van deſen heylighen vader twelck was een ſeer edel ende wtgeleſen Sacrament. Sy ſinghen oock die Antiphona vanden ſeluen dach die beghint, *O ſacrum conuiuium. &c.* Dat is te ſegghene, O heylighe maeltyt. Ende niet ſonder oorſake. Want ſulcke maeltyt betaemde wel den ſulcke die haer ſoo groote eere bewesen. Nochtans hoe heylich datſe moeſte ſyn, en iſſer te wylent nyemant geuonden onder hen die de ſelue eens heeft willen aentaſten. Want na dat haer ſoo vele eeren beweſen is geweeſt, hebben ſy wel gehandelt dat yemant onder hen het ware Prieſtere ofte Diaken, dit heylich bancket ſoude inſlocken ghelyck het louelyck gebruyck heyſcht, ende dat de onderwyſinghen, die wy nu iegenwoordich wtleggen inhouden ende leeren. Maer daer en was niet een in dē geheelē hoop ſoo ſtoudt, noch vermetē, die het dorſſte aengrypen, eñ die hemdies weerdich achte: ſoo dat ſy noyt met beter herten en ſeyden, *Domine non ſum dignus vt intres ſub tectū meū.* Mat. 8.a.8. Wan ſy haren godt willē eten, als ſy dan deden, Dat is te ſegghene: Heer, ick en ben niet weerdich dat ghy onder myn dack ingaet. Eyndlyck daer en was niet eenen diet onder ſyn dack wilde logeren: Dat is, inſwelghen ende in ſyn maghe herberghen. Want tot deſen ſin brenghen ſy de woordē vā deſen goedē hoffman, die hy tot Ieſum Chriſtū ſprack. Als dan een yegelyck dat weygherde, daer wert anderen raet geuonden: te wetene, dat dit heylich geſpouſſel ſoude eerlyck opgenomen eñ vergadert werden, eñ de aerde daer het op geleghen hadde geſchrapt ſy ende inde kercke gebrocht. Dwelck ſo geſloten ſynde, den ſupprior (wiens naeme ick verſwyghe, hoe wel hy my wel bekent is) heeft terſtont ſyn heylighe cleederen

aengetrocken: Daer na oock alle de broederen des Conuents ginghen derwaerts in schoone Processie, met twee nouicen die de Candelaers eñ keersſen voor dit weerdich heylichdom droeghen. De nouicen syn by ons, die daer van goet getuyghenisſe konnen gheuen. Ende men moet niet verwondert syn, dat sy sulcke Religie ende leere verſaeckt hebben vande welcke sy sulck een oeffeninghe gesien hadden. Want wie can dese dinghen verhooren ofte ouerdencken sonder verschricken? Maer wie en is niet verwondert hoe dat het volck dat hem seluen Christenen noemt niet duysentmael en verſinckt onder welck sulcke lasteringhen ende afgrouwelicheden soo langhe geduert hebben, ia selfs onder die men voor de pilaren der kercke houdt? Want wy sien door dese cautelē, dat het gebruyck gemeyne is geweest: Iae so gemeyne, datmen tselue by geschrift gestelt heeft, gelyck het hier blyckt. Wie soude oyt connen gedencken of geloouen, dat het Christelyck volck soude in sulcke beestlicheyt ia onsinnicheyt ende raserye geuallen syn? Want wat is onsinnicheyt ende raserye ist dit niet? Hebben sy niet groote reden dat sy veruolghen ende verbernen die ghene die sulcke afgrouwelicheden niet en gheloouen? ende die het wtspouſsel van dese verrotte ende stinckende bocken niet en willen aenbidden? O goedertierenheyt godes, hoe hebt ghy soo geduldichlyck dese verscrickelycke lasteringhen tegens de Maiesteyt uwes soons Iesu Christi verdreghen? Maer na dat dese vervloeckte mēschen niet alleenlyck en willen haer sonden bekennen. Maer dat ergher is, in stede datse selue verdient hebben leuendich geuilt ende gebraden te syne, sy veruolghen eñ bernen de ghene die sulcke afgrouwelicheyt niet en bewillighen: Syn sy niet weerdich

Exclamatio

dich datmenſe verclare voor ſulcke als ſy ſyn? Ia ſelfs door haer eyghen boecken ende daeden? Gaet nu ghy heylighe verraeders Iacopynen,myn heeren de inquinateurs, dat is verdeuers van het ghelooue,gaet veruolcht eñ doet verbernen de ghene die de goden die ghy eñ vwes ghelycken door v ſtinckende keele wtſpouwet niet en willen aenbidden,noch door proceſsiẽ met v eeren. Maer laet ons deſe ſchoone hiſtorie voleynden. Na dien dat myn heer den Supprior al gecleet, met gheel het Conuẽt daer in Proceſsie waren gecõmen,de aerde werdt neerſtelyck geſcrapt eñ het heylich wtſpouſſel met de gewyde ende geſaelffde vingeren opgenomen. Dan begonſten wederom de Iacopyns de eene te ſinghen, ende de andere die meer hypocrytich waren, te ſcreyen, ſiende ſo droeue ende deerlyck een ſpectakel. Want deſe geſchiedeniſſe hadde haren feeſtdach gantſch beroert. Na dien dit heylich ſpouſſel inde kercke met proceſsie gedraeghen was, daer moeſte men wederomme ouerleggen wat men daer mede ſoude doen. Die oude Doctooren des Conuents oordeelden nuttich te ſyne datmen dat int vier ſoude verbernen, ende de aſſchen ſtellen ende bewaren inde caſſe der heylichdommen. Want ſy dachten dat het beter was metter ſpoet ſoo te doene, dan voorder te laeten verrotten of verderuen. Int welck ſy ſeer wel onderhouden hebben dat by deſe Cautele beuolen is. Een yder mach nu door deſe Hiſtorie oordeelen ende by hem ſeluen bedencken, offer niet vele vuyllicheyts eñ ſtancks en is inde Roomſche religie.

Van de verrotte ende verbrande goden.

Dat. xxij. Capittel.

HEt selfde is van de verouderde A *Eucharistia* volgheñ het cõciliũ van Orleans in het vyfde Capittel: Alle de sacrificien die door vuylen ouderdom verdoruen syn, moetmen met vier verbernen, ende de asschen neffens den altaer bewaeren.

IDem de Eucharistia inueterata ex Concilio Aureliano Cap. 5. Omne sacrificium sordida vetustate perditum, igne comburendum est, & cinis iuxta altare cõdendus.

A Eucharistia, ende Sacrificie syn wederomme in dese Cautele voor die hostie ende het Lichaem godes genomẽ. Maer wat verstant van Godt hebben dese appostaten des Roomschen Antichrists? Hebben sy niet wtsinnich geweest, als sy door haer Concilien van sulcke sake wetten, Decreten, ende Reghelen gemaect hebben? Sy hadden wel moghen oordeelen wat goden sy in haer bussen bewaeren, wan sy hen van verrotten ende verderffenisse niet en connen beschermen. Wat onverderffelicheyt ende onsterffelicheyt sullen wy van sulcke cunnen verwachten? Ende hoe soudẽ wy dese verrotte oblyen voor dat leuendich broot dat wten hemel gedaelt is om de weerelt dat leuen te gheuene cunnen houden? Daer staet van Godt geschreuen dat hy niet ouder en wordt: maer desen ver-

rot

rot ende verderft door ouderdom. Maer dat noch erger is, als sy hem hebben laten vervuylen ende schimmelen, oft wtgespoghē soo wordt hy van hen verbrant. Nu dan laetse soo vele stryden als sy willen, ende seghen datter niet en verrot, oft en verbrant, dan die ghedaente ende niet die wesentheyt. Wy en sullen hier niet breeder af disputeren, om dieswille dat wy elders daer van gesproken hebben.

Van de goden die van de beesten gheten sijn.

Dat. xxiij. Capittel.

ITem, si Corpus Domini à muribus vel araneis consumptum ad nihilum deuenerit, siue multum corrosum fuerit: si integrè vermis in eo inuentus fuerit, cōburatur. Si sine horrore residuum prædicto modo corrosum sumi poterit, tutius est vt sumatur.

ITem, ist dat het A Lichaem des heeren van de muysen ofte spinnen verteert synde te niete gebracht ofte zeer aengeknaecht is, B indien den wozm geheel geuonden wert dat hy verbernt sy. Indien het ouerblyffel van het ghene dat so aengeknaeckt was, ghelyck voorseyt is, sonder grouwele, ofte walghinghe ingenomen cā wozdē het sekerste is datmen so doe.

Muysen en spinnē moet men verbernen die tlichaem des heeren ghetē hebben.

Insghelyck ist dat ye-mãt na dat hyt ontfãghen heeft walghinghe crycht (hoe wel dat dese spyse de welck is een spyse der den buyck toecomt) noch-tans om die eerweerdic-heyt des Sacraments ist dat daer eenich deel des Eucharistia beuõdẽ werdt datmen dat met ootmoe-dicheyt nutte, eñ het c wt-spouttel verberne ende het puluer by de heylich-dommen legghe.

Similiter si quis statim post sũptionẽ passus fuerit nauseã, quãuis nõ in vẽtrẽ, sed in mentẽ trãsefielen den gheest eñ niet at cibus ille, qui est cibus animæ tamen propter sacramenti reuerentiam, si ibi aliqua pars Eucha-ristiæ inueniatur, illa cum reuerentia sumatur, & vomi-tus comburatur, & puluis cum reliquijs reponatur.

Exclamatio

A Och aerde hoe en gaet ghy niet open om dese grou-welycke lasteraers in te slicken? Wat tale is doch ditte? Indien het Lichaem des heeren, vande muysen ofte spin-nen verteert synde te nieten ghebracht is? O ghy onge-schickte eñ veruloeckte lasteraers welckes heeren lichaem is ditte? Is het des heeren Iesu Christi des soons godes li-chaem? laet hy hem van Muysen ende spinnen eten? Maer ghy sult segghen, dat hier by verstaen worden, al-leenlyck die ghedaenten ende toeuallen des broots son-der de substantie, eñ niet het natuerlyck Lichaem des hee-ren. Aenmerckt ghy niet onuerstandighe beesten dat

godt

godt v doet ſpreken, om v ſelue̅ te beſchamen door uwen eyghenen mont, eyghen ſchriften ende woorden, ende dat ghy v eyghen proces gemaeckt hebt, duer dien dat ghy eeuwelycke memorie in v miſboecken achtergelate̅ hebt van uwe ketteryen ende laſteringhen die de veruloeckſte ſyn die oyt gehoort hebben geweeſt ſedert dat de weerelt weerelt is geweeſt? Ghy leght nu v ſeluen wt ghy verclaert opentlyck wat ghy wilt beteeckenen. Door deſe worden Euchariſtie, Hoſtie, Sacrament, ſpecie des Sacraments, Sacrificie, ende andere ghelycke woorde̅: ende beueſticht de wtlegginghe die wy daer op gegeuen hebbe̅, op dat nyema̅t en dencke dat wy v onghelyck doen. Maer keerdt v derwaert ghy wilt ende gheeft ſulcke wtlegghinge als ghy wilt van v lichaem des heeren, gheten e̅n vernielt van de muyſen, ſpinnen, ende wormen. Al en ware in deſe duyuelſche theologie anders gheen quaet, dan dat ghy ſoo onweerdelyck van het dierbaer lichaem Ieſu Chriſti ſpreeckt, hoe vele brands ende viers verdient ghy, ghy laſteraers ende ketters? ketters ſegghe ick de meeſte ende grouwelyckſte die noyt inde weerelt geweeſt ſyn. Onſteeckt dan nu houdt ende vier om ons te bernen e̅n te braden. Om dieſwille dat wy in v nyeuwe goden ende nyeuwe Chriſtis (die hem ſeluen van beeſten laeten eten ende verderuen) niet gheloouen en willen.

B Daer ſynder die niet te vreden en ſyn, datme̅ de muyſe oft beeſt op tſtuck beuonden ſoude verbernen, Maer willen datmen yerſtmael de ſelue deyle ende in ſtucken ſnyde, om wten buyck ende ingewant eenich ouerblyfſel van deſen armen e̅n opgheten godt te vinde̅. Want, verdient deſe ongetrauwe beeſte niet wel geuierde̅elt te ſyn gelyck een verraeder, ende daer na verbernt te ſyn als een ketter?

c Dese ordeninghe van het gespoussel te verbernen, is om het ghebreck te voldoene, indien daer nyemant en is die het wille eten. Welcke spyse sy nochtans wel weerdich syn, ende hen ten rechten toecompt, op datmen van hen inder waerheyt ende sonder figure moghte segghen. Den Hond is wedergekeert tot syns selfs wtspoussel. Want sulcke rekels en verdienen met gheen andere spyse geuoet te syne.

Van den dranck der Mißen ende verkiesinghe desselfs.

Dat. xxiiij. Capittel.

ITem a soo vele belangt de stoffe des bloets, dat die niet en sy vã onrype wyn besien, ofte van soo eráckẽ wyn die gheen ghedaente vã wyn en heeft: dat het oock gheen root water en sy wt een lakẽ in roodewyn dooz trockẽ wtgedzuckt: dat het oock gheenen eedick, noch wyn die gantsch bedozuẽ is en sy: dat het oock ghenen ypocras, ofte wyn van Moerbesien, ofte granatẽ gemaeckt en sy, want die

ITem, circa materiam sanguinis, vide ne sit agresta, vel vinum ita debile, quod nullo modo habeat speciem vini: ne sit aqua rubea, expreßa de panno intincto in vino rubeo: ne sit acetum, vel vinum omnino corruptum: ne sit claretum, vel vinũ de moris, aut malo granatis confectum: Quia ve-

en

ram ſpeciem vini non retinent.

en behouden de rechte gedaente des wyns niet.

Conficiēs ſcienter, et non coactus, cum vino quod eſt in via corruptionis, vel ad corruptionem tendēs, grauiſſimè peccat, licet conficiat: quoniā non retinet ſpeciem vini.

So yemāt met wyn die beghint te verderuē ende tot coꝛruptie helt dooꝛ eyghen willen ende onbedwongen cōſacreert, hoe wel dat hy het Lichaem maect hy ſondicht grootelyck: want ten houdt de gedaente des wyns niet.

Item cauendum eſt, ne apponatur ni ſi modicū de aqua. Quia ſi tātum poneretur quòd ſpeciem vini tolleret, nō conficeretur.

Item men moet toeſien datter maer een weynich B waters inne ghemengelt en ſy. Want indien de ghedaente des wyns benomen ware, men ſoude niet conſacreren.

A Daer is ſeker geſlachte van peren, van welcke men ſoude moghen wyn maken om Miſſe mede te doene, by ghebreke van anderē. Soo men dat mach doen van peren, warōme en ſoude mē tſelue niet doene met moerbeſiē eñ granaetappelē eñ andere dierghelycke dinghē? Deſe arme eſels quellen hē ſelue ſeer ontrent de ſtoffe der wtwēdigher ſakē, vā welcke ſy meerder ſorghe draghē, dan vā die ſakē die door de ſacramēten beteeckēt ſyn. Wāt dat is het minſte daer ſy om denckē, Nademael ſy vande ſienlycke ende material teeckenen afgoden gemaect hebben.

B Ten

B Ten ware ghenen noot dat sy hen seluen soo quelden noch dat sy so vele twistvraeghen maken ter oorsaken van twater datmen inden wyn moet menghelen, hadden sy op die eenvoudighe ordeninghe Iesu Christi gebleuen. Want na dien dat Christus gheen gebot gegeuen en heeft van water, noch van dese menghelinghe, wat dwaesheyt is het dat men hem seluen daer meede thooft seer breke? Want oft schoon dese ordonancie seer out is, ende datmé schoone redenen ende verborghen sin can voortbringhen om die selue een verwe te gheuen, wy moeten nochtans dat voor warachtich houden, dat het sekerste is de ordeninghe Iesu Christi eenuondelycke te volghen, sonder yet af oft toe te doen.

Van de wtstortinghe des wyns ende des bloets, ende van het ontdoyen soo het vervroren ware.

Dat. xxv. Capittel.

IST dat voor de transubstantiatie een deel des A wyns gestort wort, datmen die B *Palla* stille swyghende verandere, eñ dat de Priester soo den dienst volbrenghe.

SI ante transſubſtãtiationẽ effuſa fuerit pars vini alia qua, mutetur palla ſub ſilentio: & ſic celebrans officium proſequatur.

IST dat hy geheel gestort is, dat dan den clerck-wederomme inschencke na dien

Si totum effuſum fuerit, mutatis lineaminibus mini-

ſtret denuò & re-
incipiat ab, Hanc
igitur oblationem
præmiſſa tamen con
feſſione.

dien men de lakenen ſal verãdert hebbẽ, eñ na dat hy de biechte ſal geſpzokẽ hebben: dat hy beghinne vã daer, Deſe oblatie dã. na dat hy de biechte ſal geſpzoken hebbe.

Si poſt tranſubſtã
tiationẽ effuſa fue-
rit pars ſãguinis, ni-
hilomin⁹ celebrans
officiũ proſequatur.

Iſt dat na de tranſubſtantiatie, een deel des bloets wozdt wtgeſtozt dat de Pzieſtere niet te min dofficie verbolghe.

Si totũ, quod nihil
omnino remanſerit,
(quod eſt valdè dif
ficile) ponat ſuper
propiciatoriũ: et mi
niſtret denuò panẽ,
& vinũ, et aquam:
& reincipiat ab,
Hanc igitur obla-
tionem. etc. confeſ-
ſione præmiſſa: et
ſumatur prima ho-
ſtia à miniſtro, vel
ab infirmo, vel ab
alio ad hoc parato.

Eñ is het al geſtozt, ſoo datter niet en is ingebleuen (dwelck ſeer ſwaer is) dat hyt opden altaer ſtelle, ende wederomme diene bzoot, wyn, eñ water: ende dat hy beghinne na dat hy de biechte ſal geſpzoken hebbẽ vã daer, Deſe oblatie dan ꝛc. ende dat yemãt de eerſte hoſtie ete, het ſy de dienaer ofte eenighen ſiecken ofte yemant el die daer toe bereyt is.

D Iſt

D Ist dat d'bloet inden kelck vervriest, de priester moeter soo langhe op E asemen tot dat het ontvriese, oft hy behoort eerweerdichlyck gloeynde F colen daer by te brenghene: oft oock so hy dat anders niet doen en konde, G geheel in te swelghen.

Si sanguis in calice congeletur, debet tãdiu exhalare desuper, donec dissoluatur, vel prunas reuerenter apponere: aut etiam si aliter non valeret, solidum transglutire.

A Sy spreken seer onbegryppelyck in dese Cautele volghende haer leere, want sy dẽ wyn, wyn noemen voor de transubstantiatie: eñ daer na noemen si dien bloet. Want alsdan na haer spreken en is hy niet meer wyn.

B Het is tdecxel vanden kelck.

C Het is om dat nyemant en soude gewaer worden, eñ datter gheen argernisse wt en soude komen, hoe wel dat die meerder is als den wyn is bloet geworden.

D Dit betuyght opentlyck dat dit bloet seer cout is na dien het veruriest ende dat vandẽ Lichaem gescheyden is: want het bloet niet en vervriest int Lichaem, dan als het Lichaem geheel doot is.

E Ende midts dien sal dit bloet tweemael geasemt syn.

F Volghende dese leere, het sal nootsakelyck syn dat het vier so wel den bloede, als dẽ lichaeme te hulpe cõme, twelck eerstmael int vier, tusschen twee heete yseren gebacken is geweest.

G Dit sal waerlyck wyn oft om beter te sprekẽ bloet etẽ syn. Wantten is niet meer wyn. Daerõme soo den paepe

daer

daer aen verworchde, men ſoude ten rechten moghen ſegghen dat hy aen tbloet van ſynen godt verworchdt waere. Daer is meer peryckels inne geleghen dan men meint. Want is Anacreon verworget aen een druyue keerne, ende Fabius Prętor aen een haer, melck drinkēde. Ende de andere aen een vlieghe water drinckende indien wy de oude hiſtorien willen geloouen: wat peryckel ſalt dan ſyn een geheel ſcholle in te ſwelghen. Plin. li. 7. ca. 7.

Beſluyt der Cautelen vander Miſſe.

Dat. xxvj. Capittel.

ITem, ſi qua hic deſunt, requirantur in Summa & lectura Hoſtienſis in titulo De celebratione Miſſarum: vel melius, In ſummis modernorum doctorum vtriuſque iuris, ac theologorum.

ITem, A iſt dat hier eenighe ſaken gheseken, datmen die ſoecke inde *Sūma* ende *lectura* van *Hoſtienſis*, in den tittele van de celebratie der Miſſe: ofte betere in de Sommē der nyeuwer Doctoren vā de weereltlycke ende gheeſtelycke rechten, ēn van de heylighe Schriften.

A Daer en is nyemant van goeden verſtande, die lichtelyck ſoude cunnen gheloouen, dat noyt, ick en ſegge niet de paſtooren ende leeraers des volcks, maer de ſlechtſte der weerelt

weerelt, ſouden alleenlyck cunnen dencken ende vermoeden die groote raſeryen ende ongeſchicktheden hier in deſe ſchoone Cautelen begrepen, die wy tot nu toe gehoort hebben, ten ware dat haer boecken ſoo ſeker getuyghenisſe daer niet en af gauen. Mynes haluen ick en ſouder niet connen gelooven hadde ick ſulcx niet geſien eñ by maniere van ſpreken metten handen getaſt. Nochtans cunnen wy wt deſe concluſie die hier gedaen is verſtaen, datter vele meer ſyn, iae genoech om vele waghens te laeden, die voortbringhen wilde alle het ghene dat die Doctoren hier in deſe concluſie gemelt, geſcreuen hebbé. Want hoe vele vraegliſtighe ende Schoolſche meeſters, mitſgaders de Doctoren inde drecketatē ende beeſtelycke rechten ſyn daer, die haer papieren met ſulcke bueſelinghen becladt hebben? Maer wie iſſer onder hen, die daer van niet geſproken en heeft, ende die niet een groot deel ſyns tyts ende oeffeninge verſleten en heeft, met ſtryttenden ende beſluytinghen van ſulcke beuſelinghen, droomen, Raſernyen, ende Ontſinnicheden te ſchriuen? Daeromme het ghene dat wy voortgebracht hebben en is maer een cleyn wttreck, van woorde te woorde genomen wt den Roomſchen miſboeck, van dē welcken hier vooren gemelt is: Dwelck vergadert is wt de boecken van deſe taelweerdighe ende fine Doctoren, ende is inden Miſboeck tot een onderwyſinghe der papen geſtelt. Ende om dieſwille dat wt deſe tranſubſtantiatie noch duyſent ongeſchicktheden ende ombequaemicheden ſpruyten, die hier niet in begrepen en ſyn, ſy ſeyndē de ghene die daer meer af weten willen tot de meeſters. Maer wy ſyn meer dan genoech te vreden met ditte. Want hier is genoech, om van haer leere te doene weygherē ende walghen alle

menſchen

menſchen die met hen niet lieuer en hebben ghelyck vuyle ende ombeſchaemde honden te eten, dat ſy door haer ſtinckende kele wtgeſpoghen hebben, dan met het warachtich broot des leuens ende de oprechte hemelſche leere geuoet ende veruult te ſyne. Want na dien datter ſoo vele ſpots onreynicheyts, ongeſchicktheyts, eñ grouwelyckheyts is in een ſchrift, dat ſoo cleyne is, ſoo het byde andere verghelycket wordt, wat een grouwel ſoudet ſyn te leſen ende te hooren alle de laſteringhen begrepen in alle de andere boecken die daer van gheſchreuen ſyn? Daeromme die meer begheert, ende niet te vreden en is wt deſe cleyne beeckens die daer wt commen ſyn te drincken, die mach tot verſaden toe in die Fontaine gaen drincken. Maer waeromme ſegghe ick fontaine? ia tot deſe ſtinckende cuylen van de welcke de gedachteniſſe alleene is ghenoechſaem, om van verſchrictheyt te beſwycken.

De Misse des Lichaems Iesu Christi.

Van de bereydinghe des priesters die Misse wilt doen, ende van het ghene datter toe noot sakelyck is: Ende eerstmael vãde secrete biechte eñ van syn absolutie.

Dat Eerste Capittel.

NAdien wy breedt genoech gesproken hebben vanden oorspronck, hercõminghe ende opbouwinghe der Misse, ende van haer deelen, ende onwysinghen die den papen gegeuen syn soo wel om hen te leeren hoe dat sy haer personnaigie moetẽ spelẽ, als om te versien tot de om behoorlichedẽ die in dit guychelspel soudẽ moghen toevallẽ: het soude tyt syn dat wy de geheele forme voorhieldẽ, in de welcke mẽ mochte aenschouwẽ alle haer ledẽ in een lichaẽ vergadert eñ geuoecht: volghẽde het gebruyck der Misboecken hier voorẽ gemelt gelyck wy terstẽt beloeft hebbẽ. Wy sullen dã beghinnẽ van de bereydinghe des priesters die misse doen sal: tot de welcke eerst is noot sakelyck dat hy hem biechte volghẽde de ordõnantie des Paus Innocentij de derde, daer na dat hy syn hooft kãme: eñ voorts syn handen wasschе, cyndelyck dat hy gewyde cleederẽ aen hebbe ick en vermelle niet vã die ghebeden die tot de bereydinghe dienen, ende hem eyghentlyck behoren syn. Laet ons dan ten eersten handelen van de oor-

biechte

biechte ende syn absolutie, ende het ons haer forme sien gelyck sy inde Misboecken gestelt is: daer na sullen wy die wtleggben ende verclaren, met het aenteeckenen der letteren aen den text om te beter de Misbruycken ende lasteringhen te aenmercken. Miss.S.G.

Præparatio ad missã.

A *Bereydinghe tot de Misse*

Nota, quod volens cõfiteri peccata sua, debet primò dicere sacerdoti.

Merckt, dat de ghene die syn sondẽ wilt biechten, moet eerst totten priester seggben.

Benedicite pater.

B **Segent vader.**

Sacerdos.

De Priester.

Dominus sit in corde tuo & in labijs tuis, ad confitẽdum omnia peccata tua in nomine patris & filij & spiritus sancti. Amen.

De heere sy in d herte, ende in d lippen, om alle d sonden te biechten In den naem des Vaders, ende des soons, ende des heylighs gheests. Amen.

Tunc dicat peccata sua. Quibus dictis dicat sacerdos,

C *Dat hy dã alle syn sonden verhale: d welck gedaẽ synde sal de priester seggben.*

Misereatur tui omnipotẽs deus. &c. Indulgentiã, absolutionem, &c.

Den Almachtighen Godt ontferme uwer. &c. Indulgentie ende absolutie, &c.

Meritũ passionis Domini nostri Iesu

D **Dat de verdienste des lydens onses heeren Je-**

su Christi, de hulpe van de heylighe moeder de Kercke, de weldaeden die ghy gedaē hebt eñ die ghy door de ghenaede godts doen sult, moeten v worden tot vergheuinghe v wer sonden.

Christi, suffragia sanctæ matris Ecclesiæ, bona quæ fecisti, & quæ per Dei gratiam faciendo sint tibi in Remissionem peccatorum tuorum.

E *Dat hy hem boete oplegghe seggende.*

Iniungat pœnitentiam, dicens.

Ende voor eyghen boete sult ghy dit, ende dat doen, ofte dit, ende dat lesen.

Et pro pœnitentia speciali dices hoc, & hoc: vel facies hoc & hoc.

Dat hy hem dan absoluere seggende.

Tunc absoluat, dicens.

Onse heere Jesus Christus, die de opperste bischop is, absoluere v door syn saechtmodighe bermhertigheyt. F Eñ ick door die autoriteyt die my gegeuē is absoluere v eerstmael van de sentētie der minster excōmunicatie, so het v van noode is. Eñ voorts absoluere ick v vā al

Dñs noster Iesus Christus, qui est sūmus pontifex, p suā pijssimā misericordiā te absoluat. Et ego autoritate mihi concessa, absoluo te primo à sētētia minoris excōmunicationis, si indigeas. Deinde, absoluo te ab

De Pape stathouder van godt.

oĩbus peccatis tuis: al vwe sonden, Inden
In nomine Patris, naeme des vaders, des
& filij, & Spiritus soons, ende des heylighs
sancti. Amen. gheests. Amen.

Verclaringhen vande Misbruycken ende Lasteringhen die in de forme van dese biechte, ende absolutie begrepen syn.

Dat. ij. Capittel.

AOm dieswille dat den pape hem seluē bereydt tot Lasteringhe godes, ende versakinge Iesu Christi, door syn Misse: om hem daer toe te beter te stellen, hy beghint hem van syn sondē te suyueren door lasteringe tegē Godt ende Iesum Christū, de welck men claerlyck in de absolutie die hem gegeuē wordt can merckē: waer door de verdienste onses heeren Iesu Christi wordt opentlyck versaeckt: gelyck dat wy terstont sien sullen.

B In dit simmespel syn twee personaigien, daer af deen is den biechtvader, ende dander die hem seluen biecht.

C Wie sal alle syn sonden connen vertellen, om dit gebot te volcomene? Want ghelyck het geschreuen is, wie can mercken hoe dickwils hy feylt? Ende daeromme Da- Ps. 19. b. 13.
uidt die dit seyt: Bidt dat hem Godt wille van syn verholen sonden reynighen, wel Wetende datter meer in hem syn, dan hy soude cōnen verstaen ofte begrypen: Verre sy dat hy die al soude connen vertellen.

D Een van dese twee dinghen syn waer. De verdienste des Lydens Iesu Christi, is genoechsaem om ons ver ghetinghe, ende absolutie onser sonden te verweruen voor godt, oft sy en is niet genoechsaem. Is sy niet? So en is Argument om te aenmercken.

Ieſus Chriſtus niet Ieſus Chriſtus, dat is den oprechten ſalichmaker eñ verloſſer vande ſielen der armer ſondaren, is ſy genoechſaem, waerõme toevoeghen deſe laſteraers in haer forme van abſolutie, niet alleenlyck de behulpſelen van de moeder de heylighe kercke, maer oock de weldaden van de ghene die hem ſeluen biecht: toeſchryuende de ſelue alſoo wel de vergheuinghe der ſonden als ſy doen de verdienſte des doots Ieſu Chriſti? Want wat beteeckent doch dit anders dan dat Ieſus Chriſtus niet gantſch den ſalichmaker en is, maer alleenlyck tẽ, haluẽ, oft voor een derdendeel? Eñdat wy gheen vergiffenisſe vã onſe ſonden alleenlyck door ſyn doot en cryghẽ, maer eenſdeels door de ſelue, eenſdeels door de behulpſelẽ der heyligher moeder de kercke (d'welcke ſy onuerãtſchelick werckẽ noemẽ) eñ eenſdeels door die goede wercken die een yegelyck voor hem ſeluẽ doet Eñ door dien en ſoude de ſondaer in Ieſu Chriſto maer int derdendeel ſyner ſalicheyt gehoudẽ ſyn, ende van dander deel in de kercke: by de welcke mẽ moet voornemelyck verſtaen de papen eñ monickẽ: eñ by hen behulpſelen, moet men verſtaen hen gebeden, ende daer na een yeghelyck ſal t'derde derdedeel in den winckel van ſyn goede wercken nemen. Dit is de eere die deſe laſteraers Ieſu Chriſto bewyſen, eñ den middel door welcken ſy de ſonden van die ghene die hem ſeluen aen hen biechten wechnemen.

¶ Hier wordt boete voor voldoeninghe oft ghenoechdoeninghe genomen, de welcke ſy beuelen te doen den ghenen die ſy geabſolueert hebben, dat hier geheeten wordt dit ende dit: Dat is het ghene dat de Biechtvader in den ſin comt: die hier wederomme laſteringhe op laſte-

lasteringhe voortsbrenght. Want ten eersten, dat hy hier opleyt voor boete, is genomen als een genoechdoeninghe voor de sonden voor Godt, de welcke wederomme gheselt is in stede van voldoeninghe Iesu Christi, oft te minsten tot de selue geuoecht om te voldoene datter aen soude moghen gebreken, op dat de eere nimmermeer geheel den sone godts gelaten en sy, ende datmen hem niet allene voor salichmaker en bekenne, Maer dat altyts een deel den menschen ende haer wercken ende verdienſten toegeschreuen worde. Welcke sake is wtgedruckt in de forme van het gebruyck van geneuen, in deser wyse: *Pro pœnitentia salutari, vos dicetis ter Pater noster, vel facietis. &c. Ista pœnitentia et meritum passionis Iesu Christi, et omnia bona per te facta et facienda, tibi valeant ad remissionem omnium peccatorum. &c.* Dat is te segghen, Ghy sult drymael Pater noster voor een salighe boete lesen. &c. Dese boete, eñ de verdienste des lydens Iesu Christi, eñ alle de deuchden die door v gedaen syn, oft noch doen sult, moeten v afflach doen tot vergheuinghe van alle uwe sonden. &c. Ende daer na dit is noch argher dat de wercken die sy tot sulcke boete ende genoechdoeninghe willen gedaen hebben, syn vol van superstitien ende afgoderye ofte openbaer lasteringhen, gelyck dese syn, te wetene, seker getal van Pater noster ende Aue Maria, voor de afgoden te nommelen end te lesen, tot de selue keersten op te offeren: Missen te doen doene voor de leuende ende doode, In bedeuaerden te ghane, bullen te coopen ende ander diergelyck saken. Siet hier hoe dat men godt betalt ende genough doet, volghende t'gebruyck der

Munte der Roomscher kercken om Godt te betalen.

Roomſcher kercke, euenghelyck als oft yemant de weereltlycke ouerheyt, voor eenich miſdaet by hem gedaen, betalende de bruecke hem op geleyt genoech dede.

¶ Den eerweerdighen biechtvader en is niet te vreden dat hy den ſondaer die hem ſelue tot hem gebiecht heeft, abſolutie eñ vergheuinghe van ſonden in Chriſti naeme te vercondighen: Maer ſpreeckt als een vorſt ende heere, euenghelyck al oft Chriſtus ſonder hem niet en vermocht ſeggende: Ende ick abſoluere v door de auctoriteyt my gegeuen. &c. eñ daer na beſluyt hy ſyn laſteringhe, In den naeme des vaders, ende des ſoons. &c. Laſterende de heylighe dyvuldicheyt.

Van de Leſinghe der Pſalmen, ende hooft kamminghe, eñ vander eerſter waſſchinghe verheyſchet in de bereydinghe der prieſters om Miſſe te doene.

Dat. iij. Capittel.

NA dien dat myn heer ſoo gebiecht eñ geabſolueert is, hy is alſoo ſuyuer van ſonden als een vuyle ende onaerdighe ſueghe, cõmende vt een ſtinckende eñ onſuyuer ſlyck. Ende daer na om hem ſeluen beter te bereyden, moet hy int beghinſſel (te minſten volghende tRoomſche gebruyck) vyff Pſalmen nommelen ende leſen, te wetene den dryentachentichſten, dẽ vierentachentichſten, den vyſſentachentichſten, den hondert vyffthienden, ende den hondert negenentwintichtiſten, volghende het getal der ghemeyner ouerſettinghe. Maer het ſpottichſte is, dat deſe leughenaers ſegghẽ, dat Linus (dien ſy ſtellen eerſt nakommer van S. Petrus) ſy authoor van dit

Ber. de off. Miſſ. ca. 1. Nicol. de plo. tract. ſacer. de expo. Miſſ.

Linus. 1. a. 70.

dit Roomſche gebruyck. Waer op men mach rechten wt het ghene dat gheſeyt is van die werckluyden die de Miſſe geſmeet hebben, wat ſchynſſel dat daer is dat Linus de forme van ſodanighe beuſelinghē gegeuen heeft, als wy hier naemael ſien ſullen in de forme der Miſſe, die wy volghende het Roomſch gebruyck ſullen voor ooghē ſtellen: In ſonderheyt indien tydt als de Miſſe ſelfs noch gheen beghinſſel en hadde. Die andere ſegghen, dat Damaſus ende Hieronymus autoors syn, gelyck het geſeyt is. Maer wat reden iſſer van deſe meer dan van dandere? want de ongheleertheyt ende guychelerye, die in deſen dienſt ſyn begrepen, betuyghen claerlyck hoe oudt dat dien ſyn mach. Maer laet ons de reſte vervolghen, ſonder ons te quellen met de autoors van dien, de welcke nyemant en can ſekerlyck bewyſen. Na tleſen der Pſalmen, ſoo is den prieſter belaſt by ſeker ende wtgedruckte ordeninghe daer op gemaeckt: Dat hy ſyn hooft kamme ende ſuyuere van haren die ontwortelt ſyn, ende die daer mochten vallen. Want daer ſoude moghen peryckel ſyn, datter eenich inden kelcke ſoude moghen vallen, ende dat den prieſter mochte verſlicken, drinckende tbloet datter inne is, gelyck eertydē Fabius de Raedtſheere eñ Burgemeeſter te Roome verſlickt werdt, door een haer weynich melcks drinckende: ſoo het alreede hier vooren verhaelt is geweeſt: Nochtans en voorwenden ſy deſe redene niet hoe wel ſy gewichtigher is dā alle die ſy voortbringhen, de welcke tot het ſtellen ende palleren vande bruyden ende vraukens beter dienen. Maer wie hadde oyt ghedacht dat de kammen nootſakelycken huyſraet ende inſtrumenten waren tot dit guychelſpel der Miſſe? Sy ſyn daer nochtans gebruyckt, ende niet ſonder groote verho-

Nico. de plo. tract. ſacerd. de exp. Miſſ. Dnran. Rat. de off. lib. 4. Rub. de cap. comp.

Plinius. 7. cap. 7.

lent-

lentheden eñ verborghen ſin op elcken tant, van dien geſundeert om te beteeckenē de ſuyueringē vā alle ouervloedicheyt eñ van alle quaede gepeynſen. Want daer ſynder wel ſoo vele in de papen als ſy haren opt hooft hebben: Daerōme deſe plōpe hoofden verdienē wel dat ſy met dē grouen kam gekamt ende geureuen worden. Maer hoe wel dat deſe ordeninghe gemeyne is voor alle miſmakers nochtans en is ſy niet ſoo wel onderhouden in de miſſen vande ſimpele papen als in de Miſſen der biſſcoppen: ende ick en weet niet oft ſy gheboden is in alle gebruycken, gelyck ſy is in het Roomſche ende andere diergelycke. Het mach oock ſyn dat het den ſimpelen prieſteren genoech is, dat ſy hen ſeluen thuys kammen, om dat ſy gheen ſoo eerlycke Barbiers en hebben, om van hen inde kercke gekamt ende geureuen te ſyne, als myn heeren de bytſchapen. Maer het ghemeene volck en weet bycans niet van deſe verholentheyt ende verborghentheyt die inden kam gelegen is, dan die wat dieper de Ceremonien der Biſſchoppelycker Miſſen ingeſien hebben. Na het kemmen compt het eerſte waſſchen der handen: Ick noemet eerſte, om datter dry totter Miſſe verordent ſyn: Te wetene, het eerſte dat terſtont na de biechte geſchiet, mitſgaders het waſſchen des aengeſichts: Ten tweeden, iſſer een waſſchen int midden vander Miſſe: Het derde eñ tleſte geſchiet met wyn eñ niet met water, Daeromme oock leckt den pape ſin vingheren: D'welck hy in die andere niet en doet. Maer het is om dieſwille dat hy t'lichaem ende t'bloet van ſynen Gods gehandelt heeft, daerom moet hy de ſelue wel ſuyueren op datter niet ouer en blyue. Nu dan ten is gheen wonder dat ſy hen ſeluen ſoo dickwils waſ-

Nicol. de plo. tract. facer. de expo. Miſſ.
Durā. rat. di. off lib. 4.
Rub. de cap. comp.
Durand. rat. lib. 4.
Rub. de cap. comp.
Nicol. de plo. tract. ſacer. de expo. Miſſ.

ſchen,

schen, na dien dat sy soo vuyl ende so beuleckt syn door Lasteringhen.

Van de gewyde cleederen ende van haer beteeckeninghen ende consecratie.

Dat. iiij. Capittel.

NA alle dese bereydinghen, soo moet oock desen guychelaer syn Mommers cleren gelyck hem beuolen is aendoen, om hem seluen te Mismaken ende sin personnaigie in dit batementspel te spelen. Maer daer is groot onderscheyt tusschen de guychelcleederen der simpele papen, ende den cleederen der Bisschoppen. Want daer synder neghen voor den Bisschop, ende maer sesse voor eenen simpelen pape. Ten eersten isser verordent dat soo wel deen als dander schoenen aen hebbe, soo dat den ghenen die ghcloeft heeft baruoets sonder schoenen te gaene, niet gheoorloeft aen is Misse te singhene. Want ghelyck sy segghen eenen Priester die Misse doet, is ghelyck als een Chrysman, ende vroom stryder, die den Duyuel (tot beschermínghe der Christenen) beuecht. Daer om het is noodelyck dat hy wel gewapent ende opgerust sy: want hy heeft tegen een peyckeloose beeste te doene: der haluē moet hy eerst schoens aen hebben, als om syn voeten te wapenen: de welcke ghelyck sy segghen, beteeckenen oock de Menschwerdinghe IESV CHRISTI. Eeren sy hier niet wel de menschelycke Natuere Iesu Christi, als sy de eenen schoen noemen, ende byden seluen ghelycken? Ende om hen seluen noch openbaerder lasteraers tegens syn hoocheyt te bewysen, sy bringhen voort dat

Nicol de plo. tract. fac. de exp. Miss. Duran. rat. lib. 3.

Innocentius de off. Miss. Bernard. de parenti.

Nicol. de plo. de expo. Miss. Duran. rat. lib. 3. rub. de calig.

sint

ſint Ian Baptiſta autoor is van deſe verholē wtlegghinge, ſeggende dat hy die ſoo genaemt heeft, Verdient deſe laſteringe niet wel met brande geſtraft te ſyn? Iſſer doch eenich duyuel die beter ſoude met Godts woordt ſpotten, ende ſchandelycker tot eenen verkeerden ſin draeyen dan deſe Laſteraers doen? Maer laet ons de voeten laeten vaeren ende commen tot den hoofde, op d'wleck den Biſſchop eenen Myter met hornen in ſtede van eenen helm ofte ſtormhoet opſtelt, daer de ſimpelen Prieſter maer een baghyne ofte eenen vrauwen doeck en heeft: d'welck oock daer bouen beteeckent teleet daer mede het aenſchyn Ieſu Chriſti ghedeckt was, als die cryſknechten hem ſloeghen, ſeggēde, propheteert ons Chriſte, wie iſt die v geſlaeghen heeft? Maer die biſchoppen verdienen beter den Myter te draghen, dan de ſimple prieſteren, om dieſwille dat dit een teecken van ſchandelycker menſchen is, die weerdich ſyn int openbaer geſtraft te worden, gelyck op een andere plaetſe geſeyt is, de wyle ſy vele grouwelycker ſyn dan die ſimpele papē. Want ſy ſyn die ſelue die de papen maken. Ende daeromme, als Iohannes Hus te Conſtants verbrant werdt, om te meer met hem te ſpotten ende hem ſchandelycker te maken, men ſtelde hem eenen witten myter opt hooft, die van papier gemaeckt was, op den welcke twee duyuels gheſchildert waren: daer tuſſchen was geſchreuen, Hæreſiarcha: Dat is, ouerſte ofte beghinner der ketterye. Dat was het oprecht op geſchrift, dat niet Ioēs Hus dienaer Ieſu Chriſti, maer den Myters der biſſchoppen met rechten toequam, om den ſtant der biſſchoppen met ſulcken eeren als ſy weerdich ſyn te verchieren. Maer laet beſyden ſtaen de mytren der Biſſchoppen, met de baghynen

Mat. 26. g 68.
Marc. 14. g 65.
Luc. 22. g. 63.

ende

ende doecken der prieſteren, ende laet ons comen tot het ander harnaſch van deſe cloecke vooruechters. In ſtede dat de goede eñ neerſtighe werckluyden als ſy hē begheuen tot wercken hare cleederen aflegghen, ſorghende dat ſy hen ſeluen te ſeer ſouden verhitten, De biſſchoppen ende papen doen wel anders, ende trecken cleet op cleet aen als ſy handt aen twerck ſtellen. Maer men moet weten, dat ſy in verghelдinghe van dien hen ontcleeden om ter tafele te ſittene: want daer ſpelen ſy haer ſpel met goeden ernſte. Ende hier daer ſy maer met God ende ſyn volck en ſpotten, ſy trecken haer lanck vrouwen hemde, (dwelck ſy Alba noemen) bouen haren tabbaert aen: de welcke na haer wtlegghinge is, in ſtede van een ryncкraege, ende beteeckēt met eenen den tabbaert die Herodes Ieſu Chriſto tot ſpot aendede. Want deſe wapen ſtucken dienen ſeer wel by den anderen. Ende tgordel daer mede dit hemde op gheſchorſt is, beteeckent den boghe, daer deſe ſchutters hen in deſen vreden ſtryt mede behelpen: inſghelycx oock de gheeſſel daer Ieſus Chriſtus mede gegheeſſelt was: Het cleyn ſeelken daer de ſtoole aen dit gordel mede vaſte gemaeckt is, beteeckent den koker om de pylen ofte ſchichten in te doene. De Stoole, dat is de borſtbende die den hals omvanght, ende compt ouer den buyck als een boergoenſch cruyce, ghelyck den windel van een cleyn kint, is in ſtede van de ſpieſſe daer men de viant mede beuecht: ende inſghelycx in ſtede van tzeel daer Ieſus Chriſt⁹ mede gebōden wert, doen hy gegheeſſelt was. Den Manipulus, dat is den windel, daer den aerm mede omwonden is gelyck met een braſſelet, beduyt den vuyſthaemer: eñ met eenen tzeel daer mede de handen Ieſu Chriſti gebonden waeren: De Caſuyfel, beteec-

beteeckent een ſchilt ofte ruſtinck ende oock tpurperen cleet, met welck Ieſus Chriſtus beſpot wert. Den boeck is tſweerdt om den viant te beuechten. Ick en ſal op deſen tyt niet ſpreken vande andere cleederen ende tuychſelen, die de biſſchoppen meer hebben dan de ſimpele papen. Ick en wille oock niet verhalen de menigherleye wtlegghinghe, eñ t'menigerleye verborghen ende gheeſtelyck verſtant, dat die doctoren der Roomſcher kercke in haere boecken voortſbringhen, om deſe verholent heden der gewyder cleederen te beduyden. Want daer ſynder wel ſoo menichfuldighe als ſy beuſelinghen hebben connen droomen. Dat wy met cort begryp verhaelt hebbē, is genoechſaem om te verſtaene met wat ghereetſchap deſen cloecken vooruechter ende papeſchen ridder int velt comt om den Duyuel te beuechtene, dat is te ſégghene, om een ſchermſpel ende met eenen de paſsie te ſpelen als een guychelaer door twelcke hy ſeer verſchilt van Ieſu Chriſto, die willende de voeten van ſyn Appoſtelen waſchen, hem ſeluen niet meer en cleedde dan hy te vooré ge
Joēs. 13. a. 4. cleet was: maer hy heeft van ſyn cleederen af geleyt ende
& 19. c. 24. heeft daer na ſyn Lichaem naeckt int Cruyce opgeoffert. Bouen dien, moetmen weten dat het van noode is dat alle deſe wapenen, ende Mommers cleederen (volghende haer ghebruyck) moeten ghewyt ſyn, dat is, beſwooren ende betoouert. Want ſonder dat den duyuel en ſoudeſe niet ſeer vreeſen. Maer wie en ſoude niet lichtelyck connen mercken hoe ſeer den Duyuel van hem beureeſt is, als hyſe ſoo vremdelyck vanden hooffde totten voeten vermomfelt ende gewapent ſiet? Hy iſſer wel ſoo ſeer af veſcrickt, dat hy nummermeer

van

van hen noch van haere tempels en scheydt. Maer sy segghen dat Stephanus de eerste autoor is van de ordonnancie van dese cleederen: hoe wel dat de ordonnancie die op synen naem der haluen voortgebracht syn, alsoo geheel niet en spreken gelyck op tyner plaetsen verclaert is. Ick en weet oock niet wie oorspronck geweest syn van soo veelder hande cleederen. Wy lesen wel onder de Regulen des derden Conciliums Bracarienſe, d'welke gehouden is geweest ontrent de tyden des Paus Vitaliani dat daer verordent was dat gheen Priestere en soude Misse doen oft het nachtmael ontfanghen sonder dit ghewyt cleet, dat daer genaempt is Orarium, de welcke omhelsde de twee schouderen: Maer daer en is van dese die wy nu verhaelt hebben niet ghesproken, noch oock vā alle dese poppespelen, noch van sulcke menigerhande vermomselinghe als men huyden sdaechs in de Roomsche kercke siet.

Nicol. de plo. de expo. Miſſ.

Lib. Conci.

Gheen prieſter en mach Miſſe doen ſonder cleet, Orarium.

Vande gebeden die de papen mommelen als sy hen cleeden om de Misse te doene, ende van de cleederen die sy aentrecken.

Dat. v. Cappitel.

NV en ghebreeckt daer anders niet, dan te sien hoe desen vromen ridder hem harnascht om int velt te comen. Waer op moet wederomme gemerckt syn, dat bouen de wyinghe der cleederen, den pape moet noch sommighe verholen worden tusschen syn tanden mommelen te wyle hy hem opriust, eñ elck stuck moet syn

ſyn eyghen gebet hebben, om bequaem te ſyne daer toe het dienen moet. Door de welcke wy merckelyck ſullen aenſchauwen hoe dat hy opentlyck met Godt ende ſyn heylich woordt ſpot. Maer ghelyck den dienſt menigherley ende diuerſch is, na de verſcheyden gebruycken, ſo ſyn oock de ghebedē met de toevoeghinghe der wapenſtucken ende Mommerien diuerſch. Maer laetſe ons nu hooren in haer taele ende mommelinghe ſpreken: op dat wy te beter haer vuylicheyt openbaer maken, ende dat ſy een yegelyck bekent werde. Iae oock den kinderen op datmen hem ſelven daer van wachte.

Miſſa G.

Hier na volcht het ghene dat de prieſter moet leſen als hy hem cleedt om Miſſe te doene. Eerſtmael makende het teecken des A *Cruyces, ende nemende D'amict, hy ſeggha.*

Sequuntur dicenda, à Sacerdote, quando ſe induit ad Miſſam celebrandam. Primo ſigno Crucis facto, accipiendo Amictum, dicat.

Heere, ſtelt den Helm der Salicheyt op myn hooft, om alle de liſten des duyvels te overwinnen, ende over te comen, Inden naeme des vaders ende des ſoons. &c.

1 *Pone Domine galeā ſalutis in capite meo, ad expugnandas & ſuperandas omnes diabolicas fraudes, In nomine patr. &c.*

Hem ſelven gordende met de zeelkens des Amicts.

2 Circūeūdo ſe & cingēdo cordulis amicti:

Mũda me dñe ab immũditia mentis et corporis, vt dignè poſsim adimplere opus ſanctum tuum, Per Chriſtum Dominum noſtrum.

C Suyuert my Heer van de beſmetheyt des gheeſts eñ des Lichaems, op dat ick weerdichlyck v heylich werck mach volcommẽ, door onſen heere Jeſum Chriſtum.

4 Ad Albam ponendam, dicat.

Om de albe te ſtellen, dat hy ſegghe.

Indue me Domine veſtimento ſalutis, & tunica iuſtitiæ. vel, Et indumẽto lætitiæ circunda me ſemper, Per chriſtum dominum.

D Heere, doet my aen cleet der ſalicheyt, ende den rock der rechtweerdicheyt. Ofte, Ende omringhelt my altyts met het cleet der blyſchapen, door Jeſum Chriſtũ.

5 Ad Zonam ponendam, dicat.

Int cnoopen vanden gordele hy ſegge.

Præcinge Domine cingulo fidei lumbos cordis & corporis mei, & extingue in me omnes humores libidinis, & remaneat amor totius caſtitatis, per Chriſt. Do. noſt.

E Heere omvanght die lenden myns herten ende Lichaems met den gordel des gheloofs, ende wt bluſcht in my alle de vochticheden des oncuyſheyts eñ doet de begheerte der ſuyuerheyt in my wooné, door onſẽ heer Je. Chriſt.

Dat hy int nemen des ma-nipulums segghe.

Almachtighe God ick bidde v, dat ick mach verdienen alsoo te draghen mynen F schoock gaende ende screyende met geduldicheyt, ende dat ick dien wederbrēgende met blyschap mach deel hebben met dese, door onser heer Jesum Christum.

Int aendoen der Stoole.

Omuanght mynen hals met G de stoole d'welck is tiockder rechtweerdicheyt.

Int aendoen des Casuyfels.

U Jock is liefflyck, ende v last is licht, H ende daeromme O Salichmaker der Weerelt, gheeft dat ick tselue mach draghen op dat ick genade van v vercryghe, die leeft ende heerschap godt. In volcommen dryuuldich-

6 Ad Manipulum, dicat,

Te deprecor oīpotens Deus, vt sic merear manipulū deportare eūdo et flendo cū patiētia et exultatione deferēdo, vt cum istis portionem accipiam. Per Christum Dominum nostrum.

7 Ad Stolam ponendam.

Stola iugo iustitiæ, circunda cervicem meam.

8 Ad Casulā ponēdā.

Iugū tuū dñe suaue est, & onus tuū leue. Idcirco præsta vt illud valeam deportare, quatenus tuam possim misericordiam consequi, saluator mūdi. Qui in trinitate perfecta

viuis et regnas deus dicheyt in der Eeuwic*Per oĩa ſecula ſecu.* heyt.

Verclaringhe van de voorſeyde ſaken.

Dat. vj. Capittel.

A Inde forme vander Miſſe wort dickwils van het teecken des Cruyces verhaelt, het welcke ſy groote cracht toeſchryuen, als ſoo wy elders verclaert hebben.

B Iſt niet groot ſpot, iae onuerdrachelycke laſteringhe dat ſy de woordē die Paulus van de oprechte gheeſtelycke wapenen heeft gheſchreuen (met welcke alle goede chriſtenen teghen de verſoeckinghen des duyuels behooren voorſien te ſyne) tot deſe Mommeryen ende beuſelingen voeghen? In ſtede van de ſalicheyt die wy in Chriſto hebben voor eenen helm: Dees laſteraers brenghen ons een baghyne ende vrouwen doeck: want ſulcx verſtaen ſy by d'Amickt. Na het gebruyck van Sens, iſt genomen voor het iock ende laſt des Heeren. Maer om dieſwille dat ander de Caſuyſel in ſtede van dien ſtellen, wy ſullen daer af op ſyn plaetſe handelen. Eph. 6. b. 11. 1. Teſſ. 5. a. 8

C Daer en is in D'amict niet ſoo cleyn een ſeelken of daer en ſyn groote verholentheden in beſloten die te lāck ſouden ſyn om te verhalen.

D Paulus gheeft voor wapeninghe des borſts den ruſtinck der rechtweerdicheyt des geloofs, ende de lieffde: maer de prieſter neemt in ſtede van dien een vrouwen hemde dat tot opde voeten ſleijpt (dwelck ſy den alf noemen) ende wort opgheuen ende opgetrocken, om eenen ſchoot vooren ende achter ouer den Rieme te maken ghelyck de kinderen maken om peren, appelen, ende noten, ende andere gelycke vruchten te dragheu: Eph. 6. b 14. 1. Teſſ. 5. a 8

In den Somer ende herſt als ſy in haer hemde loopen.

Eph. 6. b. 14 Tess. 5. a. 8.

E Paulus ſeyt: Staet uwe lendenen omgort hebbende, met het gordel der waerheyt. De prieſter dan in ſtede van dit gordel, dwelck is een waepen gordel, tot den gheeſtlycken ſtrydt, neemt een gordel van coorden: waer by oock verſtaen wordt de ſuyuerheyt die aen haer moet ſyn: de welcke ſy ſoo qualyck gedwonghen ende gebonden hebben, datſe wt van hen geuloden is.

Eph. 6. b 17.

F in ſtede dat Paulus het gelooue gheeft voor eenen ſchilt, ende twoordt Godts voor een ſweert: de Prieſter neemt hier een kints windel in ſtede van armſtuck ende handtſchoen. De dienaers ende kinderen godes die in deſe weerelt om den naeme des heeren vele geleden hebben, ende die daer na groote blytchap om haere verloſinghe ontfanghen, ende de vrucht van haer ellende eñ cruyce,

Pſ. 126. a. 5. 6

dat ſy gedraghen, hebben genieten, ſyn in de Pſalmen by-de ackerluyden verghelecken, die met grooten aerbeyt ſaeyen: ende daer na in den ooſt verblyden, als ſy de handen vol met vruchten brenghen. Inſghelycx de Papen, die ſeer gearbeyt hebben met ſaeyen voor Ieſu Chriſto, draghen oock haren ooſt, te wetene, een windel die ſy om haren arm winden (ghelyck den ghenen daermen de kinderen mede wint) dien ſy Manipulum noemen, dat een handtbuſſel ofte hantvol beteeckent, op dat haren ooſt ſy gelycke haer beſayinghe. Is dit niet een ſchoone gelyckeniſſe?

Wat ſtola beteeckent.

G Stola, beteeckent int Griecx ende Latyn een lanck cleet ende ſonderlinghe een vrouwen cleet. Wy hebben alreede geſeyt tot wat verſtant dit woort gebruyckt wordt, in dit camerſpel. De eene neement voor teleet der rechtveerdicheyt, die ander voor tiock. In ſtede van Ieſu Chriſto op-

ſto oprecht cleet der rechtveerdicheyt, met twelcke alle de ghene becleedt ſyn die waerachtich in Ieſu Chriſto gedopt ſyn, neemt de Prieſter dit borſtuychſel: als een peert datmen wil doen trecken aen eenen wagen, ofte ter ſaedel doen gaen. Galat. 6.

H Ieſus Chriſtus ſeyt: Coemt tot my alle die vermoyt ende beladen ſyt, ende ick ſal v verquicken: neemt myn iock op v, want het is liefelyck ende mynen laſt is licht. Mat. 11. c. 28

Hy wilt by deſe woorden, dat een yeghelyck hem ſelven ſyner diſcipline ònderworpe ende dat hem een yeghelyck bekenne voor meeſter, ende van hem hulpe begheere.

In ſtede van ditte, de Prieſter doet aen deſen guychelrock ende dit cleet met eenē gate dat ſy Caſula noemen: door twelcke hy ſyn hooft ſteeckt als een velthoen wt een muyte. Dat is een ſyn Iock Chriſti. Die andere nement voor eenē Rinckrock oft rinckraghe. Nu is myn heer de prochi- haen gereet om in de baen te commen, gewapent vāden hoofde totte voeten, ende vermomfelt om te danſſen, ende tguychelſpel aen te gaen. Maer eer hy ſyn Caſuyfel aentreckt, hy moet alvooren ſyn gewydtwater maken, ende beſweeren, weſende in ſyn hemde, als een wyn perſſer, tſy ſomer oft winter: indient Sondach ende een hoochmiſſe is. Maer wy en ſullen hier van deſe beſweeringhe noch van deſe quiſpelinghe des gewydenwaters niet breeder roeren, om der redenen wille die wy elders genoechſaem verclaert hebben. Wy en ſullen oock van de proceſsie die ſy rondomme dē Tempel draeghen, volghende dordonnantie van Agapetus, gelyck geſeyt is, niet roeren. Laet ons dan ſien hoe myn heer de prochi- pape de rafele beghint te beſtormen op de welck hy ſyn tchick maeckt te onbyten, ende pas eñ wederpas te ſpelē.

De pape ket wywater weſende in ſyn hēde.

Alexāder. 1. An. 216.
Agapetus. 1. An. 535.

Vande deylinghe des dienſts der Miſſen, ende eerſt van het deel dat ſy heeten bereydinghe, ende van het aencõmen des prieſters totten altaer, ende vã de biechte die hy voor dien doet.

Dat. vij. Capittel.

Nicol. de Plou. de expo. Miſſ.

VOlghende de Doctooren die de Miſſe wtgheleyt hebben, wy moghen haeren dienſt in ſeſſe deelen ſcheyden. Deerſte is ghenaemt de Bereydinghe, de welcke duert vanden beghinne tot de Epiſtel. Tweede is genaemt de Inſtructie, ende duert tot Doffertorie. Tderde is genaemt Oblatie, eñ duert tot de Prefacie. Tvierde wort genaemt Conſecratie, ende duert tot het Ghebet des heeren. Tvyffde is geheeten nuttinghe des Sacraments, ende duert tot de Communie. Tſeſte is genaempt Danckſegginghe, ende duert totten eynde. Wy ſullen verclaren de redenen waeromme dat ſy ſoo genaemt ſyn, als wy totter wtlegghinghe van een yder van deſen ſtucken cõmen ſullen. Dit beghinſel wort preparatio (dat is bereydinghe) genaemt, om dieſwille dat die geſtelt is in ſtede vãde gebeden diemen inde oude kercke dede, ſoo wel om de dienaers der ſeluer tot de predicatie des woorts te bereyden, als de toehoorders om het woort te hooren, ende met vrucht ende ſtichtinghe te ontfangen. Daer omme is daer een forme der ghemeynder biechte. Daer ſyn oock gebeden, ende ſanck der Pſalmen. Maer laet ons aenmercken hoe dat de forme der ouder kercke hier nedergeworpen is, ende hoe vele laſteringhen dat in alle deſe dinghen ſyn. Ende op dat een yeghelyck ſoude te be-

te beter moghen ghedencken wien de ſtucken die aende Miſſe gelapt ſyn toegeſchreuen worden, wy ſullen opden kãt aen elck ſtuck de namẽ vãde ſelue aenteeckenẽ, nade letteren vã A.B. Eñ als een ordõnantie vele mãnen toegeſchreuen is, ick en ſal maer een lettr voor al ſtellen.

Merckt wie dat de Miſſelappers ſyn.

Paratus Sacerdos accedat ad Altare, dicendo Pſalmum.

a *Iudica me deꝰ &c.*

Totum cum.

b *Gloria patri.*

Et poſtmodum repetat verſum.

Et introibo ad altare Dei: ad Deũ qui lætificat iuuentutem meam.

Verſus.

Confitemini domino quoniã bonus.

Reſponſ.

Quoniã in ſeculũ miſericordia eius.

c *Et ego reus et indignꝰ ſacerdos cõfiteor Deo omnipo-*

A *De prieſter bereyt ſynde, cõme tot den altaer, ſeggende den. 43. Pſalm.*

B Recht my O Godt. ꝛc.

Tot den eynde met

Gloria patri.

Ende dat hy daer na verhaele het veerſken.

c Ende ick ſal tot dẽ D altaer Godts ingaen: tot gode die myn Jonckheyt verheucht.

Tveerſken.

E Belyt den heere, want hy is vziendelyck.

Antwoorde.

Want ſyn goedertierenheyt duert eeuwichlyck.

F Eñ ick beſchuldich eñ onweerdich prieſter bekẽne voor godt almachtich, eñ

a Celeſtinus. An. 427.

b Damaſius. An. 370.

c Pontianus. An. 232. Damaſius. An. 376.

de heylighe maghet Maria, ende alle syn heylighē, ende v broeders. Want ick ellendich sondaer hebbe te seer gelondicht tegē de wet myns godts, door gedachten, woorden, werken, ende nalatinghe, door myn schult, myn schult, myn alderswaerste schult. ¶ Daeromme bidde ick de aldersalichste godts moder Marie, ende alle santen ende santinnē godts, ende v broeders dat ghy den heere onsen Almachtighen God bidt, dat hy myner ontferme.

tenti, et beatæ Mariæ virginis, et omnib⁹ sanctis eius, et vobis fratres: quia ego miser peccator peccaui nimis cōtra legē dei mei cogitatione, locutiōe, opere et omissiōe, mea culpa, mea culpa, mea grauissima culpa. Ideo deprecor beatissimā dei genitricē Mariā et oēs sanctos et sanctas dei, et vos fratres orare pro me peccatore apud dñm deum nostrū omnipotētē vt ipse misereatur mei

H *Eñ doet alsoo syn biechte seer synde nedergebuycht.*

Et sic facit cōfessionē inclinatus profundè.

Ende soo staende tot dat de andere geantwoort hebben.

Et sic stet, donec respōsum fuerit ab alijs.

De Clercken antwoort den. Amen.

Clerici respondēt, Amen.

1 Misereatur. &c.

Misereatur. &c.

Van

Van tgene dat dient gemerckt in deſen aenuanck ende deſe gemeyne biechte des Prieſters.

Dat viij. Capittel.

OM dieſwille dat eenich andere breeder, ende van ſtucke te ſtucke hebben wtgeleyt, de patlãgien der heyligher Schrift hier voortgebracht, vertoeghende hoe qualyck dat ſy tot ſulex geuoecht worden, ende wat ſpot ende laſteringhe het tegen godt is, ick ſal te lichter voorby gaen, ende lettẽ meeſt op andere ſtucken die ſouden moghen nagelaten ſyn.

A Na dien de prieſter ſoo vele als ſynen perſoon belanghet bereyt is, ende dat hy tot den altaer comt, men moet hem vraghen volghende wat gebruyck hy deſen Altaer verſtaet, te wetene oft by hem na der Ioden, ofte heydenen gebruyck neemt, Want de Chriſtenen en hebben ghene materiale altaren, dan deſen gheeſtlycken altaer: daer nyemant van geoorloeft is tetene die den Tabernakel dienẽ, eñ die noch Iodiſch ſyn, eñ noch min die der Heydenen maniere van doen volghen: als die vande Roomſche kercke in deſe ſake doẽ togẽde datſy oprechte Iodẽ, ofte oprechte heydenẽ ſyn, iae wel alle beyde tſamẽ: Tẽ waer moghelyck dat ſy hier niet en wilden dẽ naeme Altaer verſtaen voor eenen altaer, daermen ſacrificie voor de verloſsinghe der ſielen opofferde, gelyck ſy ſeggen dat in de Miſſe gedaen wordt: Maer voor de tafel daer het nachtmael op gehouden ende danckſegginghe tot Gode gedaen wordt (twelcke oprechte ſacrificie des loffs ſyn) In dien ſin dat de ouders het woort Altaer genomen hebbẽ alſe ſpraken van tſacrament des nachtmaels, ende daer- He.13.b.10

omme tſacrament des altaers by hen genaemt worde.

B Soo het ghene dat wy nu vanden altaer geſeyt hebbē wel verſtaen wort, mē ſal lichtelyck connen oordeelē tot
Pſ. 43.a.4. wat ſin eñ met wat redenen deſen pſalm voortgeſtelt is.
Li. Concil. C Daer is geordonneert in tweede Concilium van Laodicea, datmen niet diuerſche Pſalmen noch de veerſen van die ſoude deen onder dander menghelē: maer dat ſy ſouden geleſen wordē inder wyſe alſe van de dienaers godts hadden wtgegeuen geweeſt. Welcke ordonnātie nergens ſoo qualyck onderhouden is van de Roomſche Papen als in de Miſſe. Want ſy ondermenghen na haer goetduncken vele veerſkens, genomen wt diuerſche pſalmen, ſprinḡēde vāden os op dē eſel, gelyck oft ſy wat, wilden dichten daer noch ſin noch verſtant in en waere, ofte ſy deelen eenen ſelven pſalme, ende neemen daer eenighe veerſken wt die ſy menghen ende dickmael verhalen ſonder propoeſt ofte redene: gelyck een yegelyck ſal moghen oordeelen int aenſien deſer forme vander Miſſe.

D Ick hebbe eenen Paſtoor gekent, die noyt en konſte verſtaen oft wel wtſpreken dit *Introibo*, oft hy en ſeyde altyts, *Et introibo ad tartara Dei*, Dat is te ſeghene, Ick ſal tot de Hellen Godts ingaen: In ſtede van te ſegghene, *Et introibo ad altare Dei*, Ick ſal tot den Altaer Godts ingaen. In welck hy hem ſelven niet zeer en bedrooch. Want nemende den Altaer in dē ſelven ſin gelyck die vander Roomſcher kercken hier doen, om ſulex te doene als ſy hier doen, het is waerlyck eenen openen inganck totter Hellen: Aengeſien dat Ieſus Chriſtus daer op opentelyck verſaeckt wordt, door welcken wy alleen vande Helle verloſt moghen worden.

den. Ten is dan niet sonder redene, dat de Pape nederwaerts siet, gebuycht ter aerden, als of hy den hemel ende natuere daer hem godt ingeschapen heeft hadde vergheten, ende als oft hy een beeste gewordē ware, hebbende den Muyle ter aerden, gelyckt vanden Poete in sulcken sin geschreuen is.

Hoe wel dat der ander dieren alle Oui. Li. 1.
T'gesichte ter aerden neder valle:
God heeft aller menschen montverheuen
Opwaerts, ende heeft gewilt int leuen
Dat sy den hemel met ooghen beseffen,
En haer gesichte tot de Sterren heffen.

Maer myn heere den Eselcop, laet hier den hemel om daerde taenschouwen, van de welcke hy meerder sorghe heeft dan vanden hemel. Soo hy dit dede wt oprechte ootmoedicheyt van herten ende oprechte leetschap syner sonden, als den armen Publicaen, het soude een ander redene syn, maer tis verre van daer.

E Dit veersken is wt eenen anderen Psalm dan tvoorgaende, dat opentlyck stryt tegen de belydinghe die den Pape terstōt daer na doet. Want in stede dat den Propheet het volck Gods vermaent, om den heere te dancken, ende datmen hem den prys gheue die hem toecomt (het welck d'woordt belyden beteeckent in de heylighe Schrift) hy neemt toevlucht tot andere dan tot gode. Ps. 136. a. 1.

F Dauid seyt aen v alleen hebbe ick gesōdicht. Ick sprack: Ick wil den heere myn ouertredinghe bekennen: Doē vergaeftdy my de misdaet myner sonden. Maer de Pape belyt hier syn sonden voor alle de gestoruen heylighen man- Psal. 51. a 6. Psa. 32. a. 5.

mannen ende vrouwen. Want hy met god niet te vreden en is, met welcken alle de Patriarchen, Propheten, ende Appoſtelen wel te vreden hebben geweeſt.

G Ende dat noch argher is, als hy int beſluyten ſynes belydeniſſe begheert vergiffeniſſe van ſyn ſonden, hy en vermaent van Ieſu Chriſto niet, op dat hy hem een aduocaet ende middelaer by den vader ſy, om die te verkryghen: Maer alleenlyck vande Maghet Maria, ende vande geſtoruen heylighen mannē ende vrouwen. D'welck een groote laſteringhe is tegen het ampt eñ de weldaet Ieſu Chriſti, welcken alleen het ampt des middelaers ende voorſprekers toecomt.

1. Ti. 2. a. 5.
1. Ion. 2. a. 1.
Gal. 3. 8. 19.
Heb. 9. b. 19
Ro. 8. b. 34.

H Deſe nederbuyghinghe, dient tot het wel voeghen des belyders.

I De Clerck die in de Miſſe verandtwoort, gheeft den Prieſter euenghelycke abſolutie, als den Prieſter daer na hem gheeft. Ende daerōme biechtenſe deen den anderen. Daer en is gheen onderſcheyt dan dat den Miſereatur die den clerck eñ die daer antwoorden leſen, wort in ſimpelē getaele geleſen, om dat hy eyghentlyck dē pape toecomt.

Van de biechte ende abſolutie, ſoo wel der clercken die de Miſſe dienen, als van dādere die daer teghenwoordich ſyn, ende vande abſolutie die de prieſter hem gheeft, eñ de gebeden die hy leeſt aleer hy totten altaer comt, ende vande bootſen eñ ghebarē de hy moet maken.

Dat. ix. Capittel.

ENde anadien dat de tegenwoordige ſullen haren

ET poſt Confiteor aſsiſtentium, dicat

Con-

Sacerdos. *Confiteor geleſen hebben, de prieſter ſegghe.*

Amen, Fratres & ſorores per miſericordiam dñi noſtri Ieſu Chriſti, per auxilium et ſignum ſãctæ crucis, ✠ per intercessionẽ beatæ & gloriosæ ſemperq; virginis Mariæ, & per merita beato rũ apoſtolorũ Petri et Pauli, beati Michaelis archangeli, beatiſ. Iuliani, et omniũ ſanct. & ſanctarum, miſereatur veſtri oĩpotẽs deus, & dimittat vobis oĩa peccata veſtra, & perducat vos Ieſus Chriſtꝰ filius dei ad vitã æternã, Amen. Indulgẽtiã & abſolutionẽ et remiſſionẽ oĩm peccatorũ

Amen, Broeders ende ſuſters door de barmherticheyt onſes heeren Ieſu Chriſti, door de hulpe ende het teecken des heyligen Cruyces, ✠ door het middelen der ſaligher ende eerweerdigher altyts Maghet Maria, ende door de Verdienſten der heyligher Appoſtelen, Petri, ende Pauli, ende ſinte Michiel Aertſengel, ende den alderſalichſten Iuliaen, ende van alle de ſanten ende Santinnen, godt Almachtich doe v barmhertigheyt ende vergheue v alle uwe ſonden: Eñ de heere Ieſus Chriſtꝰ godes ſone leyde v int eeuwich leuen. Amen. Den godertieren vader eñ barmhertighen heere gheue v aflaet, abſolutie, ende

Miſſ. G.

Merckt.

verghe-

vergeninghe vã alle uwe sonden. Amen. Ende de genade des heyligẽ gheests des vertroosters, verlichte onse sinnen onse herten, ende lichaemen, ende suyuere ons van onse cranckheden ende sonden Amen.

vestrorum, tribuat vobis pius pater & misericors dñs. Amen. Et gratia S. Spiritꝰ paracleti illuminet sensus, corda & corpora nostra, & emundet nos à vitijs et delictis omnibus. amẽ.

B Onse hulpe sy in den naeme des heeren, die hemel ende aerde gemaeckt heeft. Den naem des heren sy ghebenedyt, van nu tot inder eeuwicheyt. Alderheylichste Moeder Gods bidt voor ons. Dat wy der beloeften Christi weerdich gemaect worden. Heere verhoort myn Gebet, ende laet myn roepen tot v comen. De heere sy met v: Ende met uwen gheest. Laet ons bidden.

Adiutoriũ nostrũ in noĩe dñi, Qui fecit cœlũ et terrã. Sit nomẽ dñi bñdictũ. Ex hoc nunc et vsque in seculũ. Ora pro nobis Sanctissima Dei genitrix. Vt digni efficiamur promissionibꝰ Christi. Domine exaudi orationem meã: Et clamor meus ad te veniat. Dominus vobiscũ: et cũ spiritu tuo. Oremus.

c De Priester voor den al-

Inclinando se

te Altare dicat submissa voce Sacerdos.

taer nederbuyghende seggheheymelyck.

Aufer à nobis domine, cunctas iniquitates nostras, vt ad Sancta Sanctorum puris mereamur mentibus introire, per Christũ dominum nostrum.

Heere, neemt van ons alle onse boosheyt, op dat wy met suyuer herten in het heylighe der heyligher verdienen in te cõmen, door onsen heere Jesum Christum.

Posteà dicat secretò adhuc inclinatus.

Dat hy daer na met onuerheuen stemme segge wesende noch nedergebuycht.

Oramus te dñe, per merita sanctorũ quorum reliquiæ hic sunt, et oĩm sanctorũ, vt indulgere digneris omnia peccata mea. Amen.

Wy bidden d heere, door de verdiensten der heyligher, wyens d reliquien hier syn, ende aller heyligher dat ghy my alle myn sonden wilt vergheuen. Amen.

Qua completa erigit se, & manus super Altare deponens, osculatur Altare: accipiensque thuribulum, (si sit Missa solennis festi dupl.) à Diacono incensat A Altare,

Welck voldaen synde heft hem seluen op ende leggende zyn handen op den altaer, ende cust hem ende nemende twieroockuat van dẽ diaken (soo het een hooghe Misse van een dobbel feeste is) dat hy den altaer bewieroocke,

A Leo. 3. An. 796. heeft het

ende

wieroocken byde Misse genayt. Vide Platina in vita Sixti.

ende na dat hy twieroockvat den diaken sal wedergegeuen hebben cussende het schotelken, hy segge.

& reddito thuribulo diacono, osculando patenam, dicat.

Wy faenbiddē eñ gebenedyden v O Christe, om dieswille dat ghy door v heylich Cruyce de weerelt verlost hebt. Die voor ons geleden hebt heer ontfermt onser. Ghebet. Wy bidden v heere wilt op dit v huysgesin sien, voor twelck Jesus Christꝰ niet geweyghert en heeft inde handen der boose geleuert te syne, ende te draghē de smerte des cruyces, die met v leeft ende regeert &c.

6 Adoramus te Christe, et benedicimus tibi, Quia per sanctā crucē tuā redemisti mundum. Qui passꝰ es pro nobis, Dñe miserere nobis. Oratio. Respice quæsumꝰ dñe, sis per hāc familiā tuā pro qua Dominus noster Iesus Christꝰ nō dubitauit manibꝰ tradi nocentiū et crucis subire tormentū. Qui tecum viuit et reg.

Vande lasteringhen die in dese absolutie ende alle dese gebeden syn, ende vande grauen ende Reliquien inde altaren gemetzet.

Dat

Dat. x. Capittel.

A. MEn moet hier weten na dat de Prieſter hem gebiecht heeft ghelyck wy gehoort hebben, ende dat hy ſyn abſolutie, ſulcke als ſynen clerck hem can gheuen ontfanghen heeft, Den voorſeyden clerck ende die hem antwoorden, doen oock gelycke biechte: ende daer na ontfanghen ſy haer abſolutie van hem, In de forme als ſy hier geſtelt is: Hoe wel datter diuerſcheyt is na de diuerſche gebruycken. Maer daer en is bicans niet een woordt daer en ſyn ſoo vele laſteringen inne begrepē ſonderlyck in het ghene daer de eere die Chriſto toebehoort niet alleene dē geſtoruē heylighē mannē eñ vrouwen, maer oock het teecken des Cruyces toegeſcreuen is. Ende nopende der Santen ende Santinnen eyghentlyck inde biechte eñ inde abſolutie genaemt wordē, mē moet weten datter gheen ſeker getal noch ſeker regule van en is. Want een yeghelyck ſtelter diet hem ghelieft, ende ſonderlinge ſynen patroon, ende dien daer hy eyghētlyck deuotie toe heeft, men mach ooch lichtelyck mercken dat deſe forme tot dit Camerſpel nyet en dient ten ſy datter meer dan eenen perſoon by den pape in de Miſſe en is want ſy ſpreeckt tot vele.

B Na dien dat deſen laſteraer groote menichte van laſteringhen heeft wtgeſpoghen tegen Godt, hy aenroept hem om hulpe: Ende daer na terſtont laſtert hy hem wederomme met de Maghet Maria, haer aenroepende in ſtede van Ieſum Chriſtum. Hier wt moghen wy mercken, dat het ghene dat wt de heylighe ſcriften ghenomen ſynde totter Miſſen gelapt ende gemenghelt is met ontallycke laſteringē, is euengelyck als goede ſpyſe gemengelt onder verghift. Daerom verre iſt dat het ghene dat-

ter ſchynt goet te ſyne, de Miſſe beter make dat ſy ſelfs dies te grouwelycker is: Om dieſwille dat het woort ende den naeme GODS, ende de heylige geſtoruen mannen ende vrouwen daer in te meer ontreynicht ende gelaſtert worden Daer na, ſien wy wederomme menigherhande ſtucken gemenghelt die hier ende daer vergaderr ſyn, ſonder eenich verſtant, ende ſonder eenen ſekeren ſin van eene materie te volghen.

c Waer om is nu den prieſter beuolen deſe twee nauolghende gebeden heymelyck te vetelen? want dit opẽtlyck is ſtrydende tegen de ſtatuten ende decreten des Cõcilij vã Baſel, byde welcke verordẽt is, dat de prieſters ſouden beriſpt ende geſtraft ſyn, die Miſſe leſen met ſecrete gebeden, eñ ſoo heymelyck dat haer ſtẽme niet gehoort en werde vã die daer tegẽwoordich ſyn: eñ byde welcke oock geſtraft ſyn, die ſoo wel inde Miſſe als inde getydẽ, haer woordẽ eten ende tuſſchen haer tanden latẽ blyuen, ende dieſe ſnyden ende verçorten ende niet beſcheydelyck wt en ſprekẽ, ſoo datſe niet wel verſtaen en wordẽ. Wãt indiẽ deſe gebedẽ (vãde welcke wy nu ſpeekẽ) ſulcke ſyn als ſy behoorẽ te ſyne, waerom en ſpreeckt hy die niet wt met luyder ende opender ſtemme, om van eenen yegelyck verſtaen te ſyne, lieuer dan dat hyſe tuſſchen ſyn tanden verſmoort gelyck hy doet? ſonderlyck om datſe niet alleene voor hem eyghentlyck maer int gemeine voor alle die de Miſſe hooren geleſen worden, op dat ſy alle onder de grouwelycke laſteringen die daer in ſyn begrepen eñ verſtrẽt werden: Dacrom ten is niet wonder dat hy die int heymelyck leeſt als en toouerinqhe, ende dat hy met het hooft nederwaerts ſiet ende tlichaem buycht: want hy niet weerdich en is hooft̃ en hemel opwart̃ te heffen,

om

om dien met sulcke lasteringhen te besmetten. Want ten eersten dit *Sancta sanctorũ*, dat is te seggen, het heylich der heylighen. Daer hy af meldet om in te gaen, en is niet het selue dat Godt verordēt heeft door Moysen onder de Israelyten: want het is wechgenomen door de compste Iesu Christi, die dat volbracht heeft daer van het voorbeelt was. Ten is oock dat selue niet daer Iesus Christus ingegaen is, t'welck den hemel is. Daer en is nochtans gheen ander van god verordent dan dese twee. Daer wt volcht dat desen Tabernakel is van de dichtselen der Menschen ende des duyuels, ende een helsche Heylighe der Heylighen. Daeromme siet hy nederwaerts ter aerden, te kennen geuende dat hy Iesum Christum niet en soeckt, die daer bouen gheseten is ter rechter hant gods des vaders: Hy begheert insghelycx door syn verdienſten daer in te commen, met de ghene die inde Misse tegenwoordich syn. Want daer en is niemant die meer verdiēt inde helle te gaene ende int helsche heylighe des sathans. Mar daer en is gheenen middel om in dat heylighe Christi te gaene, die inde hemel is, dan alleene door syn verdienſten, waer af hier niet meer verhaelt en is, dan int nauolgende gebet, in het welcke hy begheert vergiffenisse synder sonden, niet alleenlyck door de verdienſten aller heylighen int ghemeine, maer eyghentlyck der ghener der welcker reliquien opde selue plaetse syn, daer hy is als oft die meerder cracht hadden dan de andere.

Ex. 30. a 10. Heb. 8. a. 5. & 9. a. 3. & 10. a. 1.

Coll. 3. a. 1.

D Aengaende dese reliquien, vāde welcke hier verhaelt wordt, wy moetē gedēckē t'gene dat hier te voorē geseyt is, van de kercken die gebauwet syn op de plaetsen daer de grauen ende reliquien der Martelaers waren, ende van de commemoratie ende gedachteniſse der seluer. Want

om dieſwille dat vele menſchen altaren ende capellen opt velt aen deen oort ende dander bauden, om aldaer die gedachteniſſe der Martelaeren te vieren: Na dien dat ſulcke een ghebruyck is ontfanghen geweeſt, is int vyffde
Ex lib.Con. Concilium van Carthago (dat gebouden was ontrent den tyt des Paus Anaſtaſij) verordent geweeſt, dat de Biſſchoppen alle altaren ende Cappellen die gebauwet waren op plaetſe daer gheen grauen, reliquien huyſen, hanteringhe oft eenighe andere gedachteniſſe der Maertelaren en hadden geweeſt ſouden doen affbreken: Ofte ſoo ſulex ſonder oproer des volcks niet geſchieden en konde, dat ſy te minſten den Chriſtenen ſouden verbieden ſulcke plaetſen te verkeeren. Der haluen is daer na int Conciliu
Ex lib.Con. Epanuenſe (d'welck gehouden was inden tyt Gelaſij des eerſten) verordent dat gheenen altaer en ſoude mer het heylich Chriſma gheſalft ende gheconſacreert ſyn, ten ſy dat hy van ſteene ware, ende datter reliquien van heylighen waren. Ende om dieſwille datmen ſoo veel plaetſen niet en konde vinden, alſmen tempelen ende altaren wilden maken, hebbende het ghene datter toe verordent is, men heeftſe moeten elders ontleenen ofte maken ofte dichten ende verſieren na goetduncken. Daeromme iſt nu genoech alſmen in den buyck des altaers, int wyen ende dedicceren deſſelfs, in een gat int middele gemaeckt (d'welck ſy heeten Sepulchrum, dat is graf) leyt eenighe ſtucken van reliquien, hoe cleyne datſe ook ſyn, geſloten in een cleyn Cofferken, met dry graenen wierroocks. Ende men moet niet twyfelen oft ſy en noemen dit gat een graff: om dieſwille dat het gemaeckt is om de grauen der Martelaren af te beelden, de wyle ſy daer inde waerheyt niet en ſyn, dan door valſchen ſchyn, ghelyck de ghene

ghene die de Heydenen maecten genaemt Cenotaphia, om dat sy ydel waren ende datter gheen Lichaem in begrauen en was. Ende op dat het niet en soude schynen dat dese sepulturen geheel ydel syn, sy doen te verstaen dat sy daer sommighe stucken van reliquien inleggen. Maer Godt is kennelyck wat grooten bedroch daer geschiet, ende wat heylichdommen sy daer in stellen. Wy die dese altaren der afgrouwelicheyt hebben sien afbreken, souden konnen getuyghenisse gheuen vande groote schelmeryen, die in dese casten der altaren syn beuonden, ende vande groote bedrieghingen die in dit werck syn ontdeckt geweest. Maer ons vianden en souden ons niet willen gheloouen om dat sy van ons gheen goet geuoelē en hebbē. Dwelckwy van hen soo seere niet en begheerē, als dat syt selue versoeckē ghelyck wy gedaen hebbē, op dat sy oock daer getuyghenisse mochten gheuen, ende weeten ofte wy lieghen, oft waer segghen. Maer al waer het soo dat dit oprechte reliquien der Martelaeren waren, noch en souden sy hen van afgoderie eñ lasteringhe diese in sulcke saken doen niet connen ontschuldighen.

E Ten is gheen wonder dat myn heere den Mispape de tafele daer hy op sal onbyten mitsgaders het schotelken eñ saucierken cust, ende dat hy die soo wel bewieroockt want hy daer doore dick ende vet wordt.

F Daeromme, dit is den Christus die hy aenbidt: dat is de tafele ende de schotele, volghende het gebruyck van sommighe plaetsen, hy cust oock de voeten des geeruysten Christi, wiens beeldt in den Misboeck is: van dwelck wy hier naemaels sullen spreken, als wy den Canon sullen handelen.

Van den Introito, het kyrie eyleyson, ende het Gloria in excelsis Deo.

Dat. xj. Capittel.

Miss. G.

INden aenganck der Misse, de priester segghe.

Onse hulpe sy inden naeme Godts, die hemel ende aerde gemaect heeft. Den name godts sy ghebenedyt, van nu aen tot inder eeuwicheyt. Inden naem des vaders, ✠ des soons ✠ eñ des heylichs gheests. ✠ Amen.

Miss. R. Celestinus. 1 An. 427. A Grego. 1. An. 590. Pontianus. 1 An. 232.

Daer na hy lese den Introitus der Misse. Houdende syn A *handē verscheydē eñ weynich opgeheuen.*

INtroitu Missæ, dicat sacerdos.

Adiutoriū nostrū in noīe dñi, qui fecit cœlū et terrā. Sit nomen dñi benedictū, Ex hoc nunc et vsq; in sæculū. In nomine Patris ✠ & Filij ✠ et Spiritus sancti. ✠ Amen.

Deinde perlegat A introitum Missæ disiunctis & parumper eleuatis manibus.

Hier volcht de Misse op den dach des Lichaems Christi.

¶ Sequitur Missa in festo corporis Christi.

Den Introitus.

Introitus.

b Tho. Aqui. Vrbanus. 4. An. 1261.

B HY heeftse met het vette der tarwen gespyset, pryst godt, eñ heeft se

b *CIbauit eos ex adipe frumenti, alleluya: & de pe*

tra melle ſaturauit eos: alleluya, alleluya, alleluya.

ſe met den honich wt den rotzſteen verſaedighet: Pzyſt godt, Pzyſt godt, Pzyſt godt.

Pſalmus.

6 *Exultate deo adiutori noſtro: iubilate deo Iacob.*

c *Pſalm.*

Verblyt in godt die onſe hulpe is: iuychet den gode Jacobs.

Verſus.

c *Gloria patri &c.*

Veerſken.

D Glozia patri. ꝛc.

Con. Vaſen. c Damaſi°. 1 An. 370. Con. Tole.

Deinde repetat.

Daer na moet hy wederom verhalen.

Cibauit eos ex adipe. &c.

Hy heeftſe met het vette. ꝛc.

Deinde dicat,

'Dan moet hy ſegghen.

Silueſter. 1. An. 315.

D *Kyrie eleyſon. iij.*

E Heere ontfermt õſer. iij.

D Gregor. 1. An. 590.

Chriſte eleyſon. iij.

Chriſte ontfermt õſer. iij.

Concil. Vaſ.

Kyrie eleyſon. iij.

Heere ontfermt onſer. iij.

Poſtea vadat ad medium Altaris, & facta mediocri inclinatione, ſi ſit dicendum, dicat.

F *Dã moet hy hẽ voeghẽ aen t'middẽ des altaers, eñ buyghẽde wcynich neder* G *ſeggẽ indien het moet geſeyt ſyn.*

Teleſphorus An. 139.

E *Glo. ī exc. deo &c.*

Glozia in excelſis deo. ꝛc.

E Symmac. 1 An. 501. Hilarius. An. 465: Leo. 1. A. 444.

Et nota quòd hoc ſemper in Miſſa dicitur, quando in Matutinas dicitur.

Ende merckt dat dit altyts inde Miſſe moet geſeyt ſyn, als het inde mettenen geſeyt wordt.

Te Deũ laudamus. &c. *Te deũ laudamus.*

Ten sy datmen houde vighilie van eenighen heylighen, oft ten sy in den vasten: oft inde quatertemperdaghen. Nochtans seytment altyts op den Paeschauont, eñ Sincxenauont alsoo het in swerte volcht.

Nisi celebretur de Vigilia alicuius Sancti, vel nisi sit in Quadrageſim. Vel in Quatuor temp. Tamen in vig. Paſ. & Pentec. ſemper dicitur vt ſequitur in nigro.

Eere sy Godt in het hoochste, ende vrede op der aerden tot den menschen van goeden wille. Wy prysen v. wy seghenen v. Wy aenbidden v. Wy genen v eere. Wy dãcken v omme v groote heerlicheyts wille, Heere god hemelschevader Coninck, God Almachtich vader. Heere eenich ghevoren sone Jesu Christi.

Gloria in excelsis deo. Et in terra pax hominib⁹ bonæ voluntatis. Laudamus te. Benedicimuste. Adoram⁹ te. Glorificam⁹ te. Gratias agimus tibi propter magnã gloriã tuam. Dne de⁹ rex celestis deus pater oīpotens. Domine fili vnigenite Ieſu chriſte.

Gheest opuoeder troosters der weesen.

Spiritus & alme, orphanorum paraclite.

Heere God, lam godes sone des vaders.

Domine deus, agn⁹ dei, filius patris.

Eerſte

Primogenitus Maria virginis Matris. *Eerſte geborene der Maghet ende moeder Marie.*

Qui tollis peccata mundi miſerere nobis. Qui tollis peccata mundi, ſuſcipe deꝑcationẽ noſtrã. Die wech neemt de ſon dẽ der weerelt, ontfermt onſer. Die wech neemt de ſondẽ der weerelt ontfanght ons ghebet.

Ad Mariam gloriã. *Tot de eerlicheyt Marie.*

Qui ſedes ad dexterã dei patris, miſerere nobis. Quoniã tu ſolus ſanctus. Die daer ſit ter rechter hãt des vaders, ontfermt onſer. Want ghy ſyt alleene heylich.

Mariã ſanctificans. *Heylighende Mariam.*

Tu ſolus dominus. Ghy ſyt alleene de heere.

Mariam gubernans. *Reggerende Mariam.*

Tu ſolus altiſſimus. Ghy ſyt alleen den alderhoochſten.

Mariam coronans. *Croonende Mariam.*

Ieſu chriſte cũ ſancto Spiritu in gloria dei Patris. Amen. Jeſu Chriſte, met den heylighẽ gheeſt inde heericheyt des vaders, Amen.

De ſaken diemen moet aenmercken op de voorgaende ſtucken.

Dat. xij. Capittel.

A THooft ende den rugge hebben haer voor nementſte perſõnaigie geſpeelt in deerſte deel van deſẽ dans.

Nu

Nu ſpelen de handen oock het haere ende daer na terſtont de voeten. Op welcke men moet aenmercken als de ſanghers beghinnen den Introitus te ſinghen, dat den pape die den dienſt ſal doen moet gecleet wt de Sacriſtie commen, om ſyn ſpel te ſpelen. Sy ſegghen dat dit gedaen wordt om Ieſum Chriſtū te beteeckenen, wt het lichaem des maghets cōmende, als eenen bruydegom wt ſyn camere ende bedde. Want ſonder twyffelen heere Ian is eenen luſtighen bruydegom, die ſeer aengenaem lieflyck ende fray is, getuycht eñ gepalleert als eenen Venus ianeker om tot ſyn bruyloft te gaene.

Nicol. de Plo. de expo. Miſſ.

B Dit is wel ten propoſte. Hy heeftſe geſpyſet ſeyt heer Ian, ende de ſanghers die den Introitus met luyder ſtemmen ſinghen. Maer wie is deſen ſpyſer ende voeder, ende wie ſynſe die hy geſpyſet heeft? Het ghene dat Dauidt ſeyt van het voetſel dat GOD den volcke Iſrael heeft gegeuen: volghende dat Moyſes te vooren geſchreuen heeft: Deſe ſpotters bediedent op het bancket dat ſy in haer Miſſe doen, ende op haren Brootgodt die ſy int ſelue eten. Int welcke ſy niet geheel ongelyck en hebbē. Want inder waerheyt het is eenē Godt dieſe van het vette der tarwen ende van alle ſoete lecker ende weecke ſpyſen ſeer wel voedet. Want watter goets ende leckerſt is ter weerelt tis voor haer cueckene. My gedenckt oock als wy ionghe kinderen waeren, om ons moet ende luſt tot leeren ende ſtuderen te gheuene om Prieſters te wordene, datmen ons ſeyde dat wy wittebroot ſouden eeten als wy prieſters ſouden ſyn. Maer om dat deſen Introitus is een onuolcommen Sententie genomen wt den. 81. Pſalme, daer en is gheenen geheelen ſin. Ende en is ooc hier niet ghenomen inden ſelue ſin, ghelyckt geſchre-

Pſ. 81. b. 17.
Deu. 32 b. 13

geſchreuen ſtaet in den Pſalm. Daeromme indien wy ditte op den bequaemſten ſin tot den handel daer toe het voorgeſtelt is willen wtleggen, ſoo moghent wy alſoo verſtaen: Te wetene, Hy, dat is den meelgodt der Miſſe: Heeftſe geſpyſet, dat is, de papen: Met het vette der tarwen, ende met den honich wt den rotzſteene, dat is vettelyck, ende van den beſten ende alderleckerſten. Ende hier omme ſinghen ſy ſoo ghewillich ende vrymoedich Alleluya met groote getalē, de welcke ſyn geſanghen van blyſchap. Want deſen feeſtdach en brenght gheen ſwaermoedicheyt mede. Ende hier omme ſyn de ſtraten verchiert met ſchoone blommen, eñ meyen ende ſchoone tapiſſeryen, eñ met alle verchierſelen die een yeghelyck can voortbringen: Ende bouē al als deſen witten godt werdt inde proceſsie ommegedraghen, in de welcke hy geleydt wordt met inſtrumentē der muſycke, met waſſen keerſſē eñ bernende tortſen, Eñ wordt ontfanghē met ſchoone eñ genuchelycke ſpelē, guycheleryе danſen, eñ met alle de genuchte diemē hem eñ die hem draghē eñ geſelſchap houdan can aendoen: Dit geſchiet in vergeldinghe vā dat men hem byna den anderen tyt vāden geheelen iaer geuāghen hout, ia in een enghe ende wel geſloten geuangheniſſe.

c In deſer wyſe gebruycken ſy dit veerſken dat genomē is wten ſeluen Pſalm, daer den Introitus oock wtgenomen is, ſeggende, Verblyt. &c. Want dit is haren godt ende hulpe: die ſy met ſulcke ſpottinghe ende weereltſche ende boetſche ghenuchte eeren, teghen de Regulen ende ordeninghe des Conciliums van Affricquen, d'welck is gehouden gheweeſt ontrent den tyt Bonifacy de eerſte. Ende van het derde Concilium van Tolede gehouden ten tyde Pelagij de . ij. ende van het Concilium Pſal. 81. a. 1. Ex li. Con.

van

van Basel: By de welcke verboden is te dansſen, eñ guychelspelen te spelen op Feestdaghen, sonderlinghe inde Tempels.

D De redenen die wy geseyt hebben waeromme datter verordent is te singhen Gloria Patri, In het eynde vā elcken Psalme, is seer breedt verclaert onder die Regulē des Conciliums Vasense tweede, gehouden na den tyt Leonis deerste: In t'welcke het ernstelyck beuolen is, volghende het gebruyck dat daer van inde Oosterſche ende Westerſche kercken alreede was. Maer het Concilium van Toleden d'erde, dat hier vooren verhaelt is, doeter een stuck by d'welck nochtans heden niet onderhouden en wordt: Dat is, dat nyemant en segghe alleenlyck Gloria Patri. &c. sonder daer by te doene et honos, segghende, Gloria & honos patri.&c. om datmen het soo vint inde openbaringhe Iohānis, ende dit op straffe van banne.

Ex lib. Con.

E Het tweede Concilium Vasense, dat wy nu terstont gemelt hebbē, heeft noch beuestighet t'gebruyck van het Kierieleyson: te segghen dat alreede ontfanghen was soo wel vande Oosterſche als vande Westerſche kercken ghebiedende datmē het dickwils soude hernemē niet alleene inde Misse maer in alle de Canonicale getyden. Maer daer syn wederomme schoon verborghentheden inde getalen van dry, ende neghen, vande welcke wy hier niet breerder spreken en sullen, latende dese Pythagorische eñ thooueriſche theologie voor de ghene die daer goet behaghen in hebben.

F De prieſter danst hier eenen keer ende doet een schoon eerbiedinghe, met het hooft ende den rugge.

G Hy gheeft hier een onderwysinghe van den tyt In den welcken het Gloria in excelsis moet geseyt oft gesyne.

ſweghen ſyn, volghende de verordeninghe die wy op haer plaetſe voorgeſtelt hebben. Ende om dieſwille dat veel wetten van vele nopende een ſtuck hebben gegeuen geweeſt, Ick teeckene oock op den cant de namen vā menigerley autooren, gelyck geſeyt is: op dat mē ſoude moghen weten op wat Paus men die mochte vinden indien yemant wilde beſien de ordonnantien die daer van hebben gemaeckt geweeſt.

Merckt waer ghy de Miſſelappers moecht vinden.

H Deſe ſtucken die vanden heylighen gheeſt, ende vāde Maghet Maria verhalē ſyn tot deſē loſſanck toegeuoeght door andere, dan die den loſſanckſelue gemaeckt hebben: Maer ick en hebbe niet geleſen wiemen daer houdt autoor af te ſyne. Sy en worden niet geſeyt dan inde Miſſen ende feeſtdaghen van onſer vrouwe.

Van het Dominus vobiſcum, ende vande collecte ende vande ſeden diemen moet houden in dit ander deel des guychelſpeels.

Dat. xiij. Capittel.

Quo finito oſculatur Altare in medio. Poſteà vertit ſe ad populum, dicendo?

A *DWelck geeyndet ſynde hy cuſt dē altaer in midden.* B *Daer na keert hy hem totten volcke, ſeggende.*

a Cō. Brac.. 1 Sother. An. 174.

a *Dominus vobiſcū*

c De heere ſy met v.

Reſponſ.

Antwoorde.

Et cū ſpiritu tuo.

Ende met uwen gheeſt.

Sacerdos.

De Prieſter.

Oremus.

D Laet ons bidden.

1 Godt

S. Thomas.

z Godt die ons onder een wōderlyck sacramēt die ghedachteniſſe uwes lydens hebt gelaten, wy biddē v dat ghy ons gheeft dat wy de heylighe verhelēthedē uwes lichaems ēn bloets soo moghen eeren, dat wy altyt de vzucht uwer verloſſinghe in ons ghenieten: die leeft ende regeert met Godt den vader in de eenicheyt des heylichs Gheests, inder eeuwicheyt. Amen.

z *Deus qui nobis sub sacramēto mirabili paſſionis tuæ memoriā reliquiſti tribue quæſum' ita nos corporis & sanguinis tui sacra myſteria venerari, vt Redemptionis tuæ fructum in nobis iugite ſentiamus: qui viuis et regnas cum deo Patre in vnitate Spiritus ſancti deus, per oīa ſecula ſeculorum. Amen.*

c Gelaſius. 1. An. 494. Symmach'. An. 501. Innocenti'. 1 Innocenti'. 3

Merckt alſmen de collecten ofte Epiſtel leeſt, dat die hāden verſcheyden ſyn: maer int eynde

Nota quando dicuntur c Collectæ vel Epiſtola, manus ſunt diſiúnctæ: Sed ad vltimum

Door den Heere.

Per Dominū.

Van het ghebet, ſoo wel hier als int eynde vander Miſſe, moetmen die handen te ſamen voeghen.

Orationis, hic & in fine Miſſæ, manus debent iungi.

Aens

Aenteeckeninghen tot de voorgaende ſtucken dienende.

Dat. xiiij. Capittel.

A HEer Ian heeft deſe tafele ſeer lieff. Want hy cuſtſe menichmael.

B Hy keert hem vyffmael omme tot dē volcke, in al ſyn guychelſpel, de reſte vanden tyde, toocht hy haer den rugge eñ het achterſte om dieſwille dat hy het aenſicht moet hebben teghen den opganck der ſonnen, volghen de deordonãtie van Vigilius, na de gelegentheyt des tempels eñ der altarē die gemeynlyck derwaert ſtaen. Nochtans voeghet eenen camerſpeelder ſeer qualyck, dat hy den volcke daer hy voor ſpeelt den rugge keert, Maer vele qualycker betamet eenen predicant, want t'gemeyn gebruyck is, datmen hem keere tot den ghenen diemen aenſpreeckt, ende datmen haer het aenſichte tooghe, ende nier het achterſte. Maer de papen en dencken tot den volcke niet te ſpreken, als ſy haer Miſſe doen: Oock en ſoude het volck gheen verſtant daer vt hebben: Maer ſy ſpreken tot het broot, tot den wyn, tot de afgoden, tot de tafele, tot de tafelcleederen ende ſeruetten die voor hen ſyn: ende tot de Sonne, teghen de welcke ſy gekeert ſtaen: Oft anders men ſoude ſoo moeten die tempelen ende altaren bauwen, dat den Pape t'volck voor hem hadde, als hy ſyn Miſſe ſoude doen, ghelyck gemeynlyck den predicant heeft voor ſynen ſtoel. Maer daer ſoude noch ongeſchickheyt ſyn, als hy het volck ſoude groeten, ende hem keeren als hier geſeyt is. Want hy ſoude het volck van achter hebben. Daeromme en waer het niet noodich te keeren ende wederkeeren. Ala. de offi. Miſſ. ca. 8.

c De

Nicol. de plo. de expo. Miſſ. Ex ii. Con.

c De Biſſchoppen in ſtede van Dominus vobiſcum, ſeghen, *Pax domini ſit ſemper vobiſcum*, dat is, Den vrede des heeren ſy altyt met v: hoe wel dat in het Eerſte Concilium Bracarienſe, dat gehouden was ontrent den tyt Honory des eerſten, verordent is geweeſt, dat de Biſſchoppen ende Prieſters gheen verſcheyden gebruyck van het volck te grooten en ſouden hebben, maer dat ſoo wel deene als dander de gemeyne forme ſouden gebruycken, te wetene, Dominus vobiſcum, ende gheen andere.

d Deſe vermaninghe tot bidden eñ andere diergelycke betuyghen opentlyck, dat de ghene die tegẽwoordich inde Miſſe ſyn behooren te verſtaen het ghene datter geſeyt wordt. Want hoe ſullen de toehoorders bewillighet ſyn te bidden met hem die de bedinghe leeſt ten ſy datſe verſtaen het ghene datter geſeyt wordt, ende die vermaninghen die daer gedaen worden? Dit getuycht oock dat de prieſter gheen Miſſe en mach alleene doen.

e Dit gebet is een van dieſe Collecten noemen: het welcke niet ongeſchickt en is om voor het nachtmael des heeren te leſen, als het wel verſtaen wordt. Want het en verhaelt niet vande weſentlycke materiale ende vleeſchelycke tegenwoordicheyt des Lichaems ende des bloets Ieſu Chriſti, in het ſacrament des nachtmaels, gelyck de leere der tranſubſtantiatie mede brenght: maer alleene vande gedachteniſſen, vande verholentheden ende Sacramenten der ſelver, ende vande cracht ende werckinge des doots eñ lydens Ieſu Chriſti, des welckes wy deelachtich gemaeckt worden door die geeſtelycke gemeynſchap die wy hebbẽ met ſyn Lichaem ende bloet in het nachtmael: gelyck hy ons voor ooghen geſtelt is door die teeckenen werckinghe eñ bediedinghe des ſelues. Sy ghebruycken

het

het selue ghebet ende Collecte inde Vesperen van desen Breui.
feestdach, vanden welcken wy nu de Misse wtlegghen. R.S.L.

Hoe datmen de handen moet houden.

Van het Tweede deel der Miße, genaemt onderwysinghe, ende de redenen waerom dat het, soo genaemt is, ende vāde predicatie de welcke dickmael geschiede inde oude kercke, ende van het last dat de Bisschoppen daer af beuolen is.

Dat. xv. Capittel.

DEsen Tytel van de onderwysinge die de Roomsche Doctooren selfs haer Misse gheuē, beuesticht noch meer dat wy te vooren vanden ordene der oudet kercke geseyt hebben, nopende de gemeyn gebeden, ende de vercondinghe des woorts Gods, ende vāde kerckelycke vergaderinghen. Want wy sien selfs door dese ordene, die noch huyden des dachs inde Misse gehouden wordt, dat de leeringhe der Apostelen ende Euangelisten na die gebeden voorgestelt wordt: door die welcke soo wel het volck als de dienaers hem seluen behoorden te bereyden tot dese leere, die eene om te onderwysen, ende die andere om te hooren ende te verstaen. Der haluen hebben in de Concilien vele ordonnancien gemaeckt geweest, die tot desen handel dienen, soo wel voor die dienaers der kercken, als voor den volcke. Ten eersten was verordent in het vierde Concilium van Carthago, dat die soude geexcommunieert syn, die wten Tempel ende vergaderinge soude gaen, te wyle dat de priester het woordt Gods tot Ex lib. Con.

den volcke vercondighde : Ende datmen nyemant en ſoude verbieden te hooren, eſt inden Tempel te commen, tſy Heyden, Iode, ofte Ketter, tot beghinſſel vande Miſſe der Cathecumenen, vande welcke wy op een ander plaetſe geſproké hebbē. Eñ op dat het volck nemmermeer ſonder ſulcken voetſel en ſoude ſyn : daer is oock verordent in een vande Concilien van Arles, gehouden onnēt dē tyt van Carolus de groote, dat de Prieſters niet alleenlyck inde ſteden ſouden predicken, maer oock in dlcke prochie, ende dat ſy dat niet en ſouden verachten, noch om ſulex te doene traech ſyn. Eñ in het Concilium vā Tours
Ex lib. Con. oock gehoudē in den tyt des voorſeyde Caroli de groote, is den Biſſchoppen beuolen tſelue te doene, ende Homelien te hebbene, dat is te ſegghene, ſermoonen inhoudende de nootſakelycke leere, tot der onderwyſinghe des volcks, ende ſonderlyck nopende de voorneemſte ſuecken vande Chriſtelycke Religie, eñ dat ſy gemeynſaem na het verſtant eñ eenvoudicheyt des volcks ghevoecht werden : Ende dat ſy daerōme ſouden ouergeſet ſyn in ſulcke taele, als ſy te gemackelycker van een yeghelyck ſouden moghen verſtaen worden. Dit is oock de redene waeromme dat daer den biſſchoppen beuolen is neerſtichte ſtuderen inde heylighe ſchriften, ende boven al inde Euangelien ende ſeyndtbriefuen van ſinte Paulus: Ende dat ſy de ſelue ſo ghereet hebben, dat ſy die van buyten cunnen : dat ſy oock ſouden ſtuderen in de boecken der heyliger Doctooren ende oude Vaderen, inde welcke ſy de heylighe Schriften wtgeleyt hebben: op dat ſy ſouden bequaem ſyn om het volck te leeren ende optebauwen, ſoo wel door goede leeringhe, als door goet leven ende wandelinghe. Hxſelue is beuolen ende beneſticht

geweeſt

geweest, door een Concilium van Chalon, oock gehou- Ex li. Con.
den in den tyt desselven Caroli de groote, d'welck seyt
dat het van Godt inde heylighe schriften ende inde heyli-
ghe Canons beuolen is, dat de Bisschoppen altyt souden
syn becommert met de heylighe Schriften, soeckende de
mysterien ende verholentheden des woort godes: op dat
sy inde kercke souden blincken door het licht deser leere,
ende dat sy niet op en houden met de spyse des woordts
te voeden ende versaeden de sielen die haer beuolen syn.
Ende om hier in soo te versiene datter gheen ghebreck in
en sy, is wederomme in het eerste Concilium van Mens, Ex lib. Con.
dat gehouden was int iaer achthondert derthiene beuo-
len. Dat de bisschoppen desen dienst in eyghen persoone
doen souden, ten ware dat sy sieck, oft wt haeren huyse,
oft met eenighe andere nootwendighe saken belemmert
waren: Ende dat sy in sulcken gevalle bequame mannen
souden hebben, om in haer stede sulex te doene op dat het
volck nemmermeer noch sondach noch feestdach en sy
sonder predicatie. Het Concilium van Rhiemen, dat ge-
houden was ontrent den tyt van Paus Leo de derde, heeft
oock noch beuolen ende beuestighet het ghene dat te Ex lib. Con.
vooren in het Concilium van Tours was verordent, van
het studeren der Bisschoppen inde heylighe Schriften,
ende de Homelien ende Sermoonen in ghemeyne taele
ouerteseetten voor den volcke. Dat meer is in het Conci-
lium Lateranum, gehouden ten tyde Innocentij de
derde, int iaer Duysent Twee hondert vyfthiene, is Ex li. Con.
verordent geweest dat inde steden ende Landen daer
volck in woonde van verscheyden taelen, ende van ver-
scheyden Ceremonien, ende gebruycke inden goddelyc-
ken dienst, die nietemin een gelooue ende religie hadde.

dat die ſouden van bequaeme mannen voorſien ſyn, om den dienſt Godes te doene, ende de Sacramentē wtterechten ende hē te onderwyſene ſoo wel door dē woorde als door goet exemple, volgende haer ghebruyck ende taele. Het ſelue is daer oock verordent geweeſt vā de vercondighe des woordts dat den Biſſchoppen beuolen ſtaet, ende die hulpe die ſy moeten hebben indienſe om wettelycke oorſaken niet en connen prediken, oft datſe het alleene niet en connen doen: Daer is oock geſeyt dat die voortaen niet verdreghen en moghen ſyn, die het om haer onwetentheyts wille niet en connen doen. Op het welcke oock geſtatueert is, datter ſouden ſyn geleerde mannē inde ſchrifte, om de Prieſters ende andere te onderwyſen, eñ oock meeſters om de armen te leeren, ſonder loon te nemen, op dat de kercken niet en ſoude onuerſien worden, van herders dieſe ſouden voeden met gheeſtelycke ſpyſe die der ſielen noodich is. Eyndelyck, het Concilium van Oxfort, in Engelant gehoudē heeft wederomme het ſelue dat van andere te vooren gedaen was verordent, nopende de predicatie der prieſteren in elcke prochie. Nu machmen lichtelyck ſien hoe dat al deſe Concilien ende Decreten onderhouden worden door de ghene ſelue dieſe altyt inden mont hebben. Een yeghelyck ſiet wat inſtructie dat is onderwyſinghe datter nu is in dit deel der Miſſe, dat Inſtructio genaemt wordt. Wy connen lichtelyck oordeelen wt het ghene datmen daer doet. Ende daeromme laet ons al datter gedaen wordt wel gade ſlaen.

Ex lib. Con.

Vande

Vande orden die inde oude kercke gehouden was int het leſen des Epiſtels ende des Euangeliums, ende vande ordonnancien daer op inde oude Conciliē gemaect.

Dat. xvj. Capittel.

INhet Concilium van Rhiemē, van het welcke wy een weynich te vooren geſproken hebben, is verhaelt van het laſt dat den onderdiaken beuolen was den Apoſtel voor al, ende den Diaken het Euangelium tot onderwyſinghe der geloouighen te leſene. Ende in het Concilium van Valence in Spaengien gehouden, ontrent den tyt van Symmachus, ofte Hormiſda, was ghedecreteert dat het Euangelie ſoude na den Apoſtel geleſen ſyn: Dat is na de ſeyndtbrieuen van Sint Paulus: om dat hier voortyts de Miſſe vande Epiſtele began, ghelyck op een andere plaetſe g-ſeyt is, ende datmen noch niet anders en las dan die Epiſtelen der Apoſtelen, ende daer na de Euangelien. Daeromme is int ſelue Cōcilium verordent dat volghende de oude Canons eñ t'gebruyck der ouder kercke, het Euangelium ſoude inde Miſſe der Cathecumenē voor die oferhande der geloouighen geleſen wordé na die andere leſſen die wt die Apoſtelſche ſentbrieuen genomen ſyn: Op dat niet alleene die godtſalighe die totten eynde des dienſtes bleuen, mochten geleert weſen ſoo wel door het leſen der leſſen, als door de predicatien die de biſſchoppen ende prieſters daer op doen: Maer oock die Catheeumenen, ende die bocte deden ende inſghelycx alle andere, die noch moghelyck vianden der waerheyt ofte qualyck geleert oft afgeſneden waren, de welcke wtgeſeyt

Ex li. Con.

Ex lib. Con.

werden na dat de predicatie gedaen was, ende datter niet dan de cõmunie te doen en was, mitſgaders de offerhãde die door de geloouighe tot het onderhouden der aermen gedaen werdt, De oorſake van deſer ordonnantie wordt daer verhaelt: Tis daeromme, ſegghen ſy, dat wy beuonden hebben, dat vele door dit middel tot den gheloone hebben bekeert geweeſt, na dat ſy de leere gehoort hadden. In het welcke wy wederomme een openbaer ghetuyghe hebben van het ghene dat te vooren gheſeyt is, dat ſoo wel de predicatie als den goddelycken dienſt hier voormael in doude kercke ſyn ghebruyckt geweeſt, in taele die van elckẽ verſtaen werdt. Want haddenſe in onbekende taele gedaen geweeſt, deſe van de welcke hier gheſproken is, en ſouden hen niet bekeert hebben, ende en ſoude aen hen niet geſchiet ſyn, het ghene dat Paulus ſeyt te geſchiedene aen de ongheloouighe ſelue als ſy inde kercke commen, ende hooren ende verſtaen de leere die daer gehandelt wordt. Haer herte iſſer van gheraeckt, ſeyt hy, ende kennen dat Godt warachtelyck in hen is die ſy ſoo hooren ſpreken: maer daer teghẽ, haer ſoude veel meer geſchiet ſyn, het ghene dat den ſelue Apoſtel ſeyt, datter geſchieden ſoude indien de ghene die behooren te
1.Cor.14.c ſpreken onbekende taele ſpraken. Souden ſy niet ſegghen
23. ſpreeckt hy, dat ghy wtſinnich waert. Bouen dien, om dieſwille dat ſommighe lieden eenighe geſanghen ende danckſegghinghen menghelden tuſſchen de Epiſtel ende t'Euangelie, het is geſeyt inde Decreten des vierde Conciliums van Toleden, het welcke gehouden was ontrent
Ex lib.Con. den tyt des Paus Honorij deerſte, dat ſulcks ſtrydt teghen de oude Canons ende het gebruyck der kercke Daeröme iſſer geboden, dat het niet meer gedaen en ſy, op peyne

van

van Excommunicatie, ende dat dese gebeden, ghesanghen ende danckseggh̄ingen soudē opgehouden wesen om wt te spreken, tot na het lesen des euangely, op dat de ordene niet verstoort en wordde, maer dat de leere sy voorgehouden in haer plaetse, sonder cenighe verwerringhe. Door t'welck openbaer is, dat al het ghene dat nu in de Misse tusschen d'epistele ende Euangelie is: te wetene, t'respōsorium, t'graduale, Tractus, D'alleluya, ende de prose, syn tot de Misse gedaēn soo wel teghen dit Concilium, als teghen die andere oude Canons, daer dit Concilium van spreeckt. Maer ten is gheen wonder, als is dese ordonnantie weynich onderhouden geweest, aengesien dat het lesen ende het wtleggen des Epistels ende des Euangely in gemeyne tale teenemale nagelaten syn in de Misse. Daeromme daer en is gheen petyckel van verwerringhe inde ordene en in de leere, daer noch ordene noch leere en is, maer niet dan verwerringhe. Ick hebbe dit op dese plaetse wel willen wat breeder handelen (hoe wel wy alreede te vooren sommighe stucken van die verhaelt haddē) op dat een yegelyck te beter mach aenmerckē wat onderwysinghe daer is in dit deel der Misse, dat soo genaemt is. Laet ons ten eersten dan hooren die Epistele die den onderdiaken ons gaet singhen, houdende syn handen wtgestreckt volghende het onderwys dat hem ghegeuen is.

Vande lesse des Epistels in de Misse op dē sacramentsdach ende van het ghene dat weert is aengemerckt te syne op de selue.

Hieronym⁹ A Damasi⁹. An. 370. Teleſphorus An. 139.

LEſe des ſentbrieffs van Sint Paulus d'Apoſtel totten Corinthen.

LEctio Epiſtolæ beati Pauli apoſtoli ad Corintheos.

1.Cor. 11. c 23.

A Broeders: Want B ick hebbe vanden heere ontfanghen het welck ick v oock ghegeuen hebbe. Want de heere Jeſus in den nacht doen hy verraden wert, nam het brood: ende als hy C ghedanckt hadde, D brack hyt, ende ſeyde: E Neemt, eet, F dit is myn Lichaem, welck voor v G geleuert wordt: H doet dit tot mynder gedachteniſſe. Deſgelycx nam hy oock den dranck-beker na den auontmael, ſeggende: I Deſe dranck-beker is het nyeuwe Teſtamẽt in mynen bloede: Doet dit, K ſoo menichmael als ghy dien dranck tot myner gedachteniſſe. Want ſoo menichmael als

Fratres. Ego enim accepi à Dom. quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Ieſus in qua nocte tradebatur, accepit panẽ: & gratias agens, fregit, et dixit: Accipite et manducate: Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam cõmemorationẽ, Similiter & calicem, poſtquã cœnauit, dicens, Hic calix nouum teſtamentũ eſt in meo ſanguine. Hoc facite quotieſcunq; ſumitis, in meam cõmemorationẽ. Quotienſcunque e-

nim manducabitis panẽ hunc et calicẽ bibetis, mortẽ Dñi annũtiabitis, donec veniat. Itaque, quicũque manducauerit panem, vel biberit calicem Domini indigné, reus erit corporis et sanguinis domini. Probet autẽ seipsum homo, & sic de pane illo edat, et de calice bibat. Qui enim mãducat et bibit indigné, iuditium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini.

als ghy dit broot sult eeten, eñ desen Dzinckbeker sult dzincken, sult ghy L den doot des Heeren verkondighen, M tot dat hy koemt. Soo dan, wie N dit broot eet, of desen dzinckbeker des heerẽ O onweerdichlyck dzinckt, die P is schuldich des lichaems eñ bloets des heeren. Q De mẽsche proeue hem seluẽ, eñ eete also vã diẽ broode eñ dzincke vã dien dzinckbeker. Wãt wie onweerdichlyck eet eñ dzinckt, die eet ende dzinckt hem seluen R het oordeel, niet onder scheydende S het lichaem des Heeren.

A Wy moghen oordeelen door dit stuck dat hier ingeuoecht is, vt den eersten seyntbrief tot den Corinthen met wat onderscheyt de passagien vergadert syn, die vt de Schriften genomen wesende tot de Misse gedaen syn. want ten eersten wat sin is hier? Broeders. Want ick hebbe vanden heer ontfanghen. &c. Waer toe wordt dit want aengebracht? van wat sake gheeft hy redene, aen-

gheſien datter niet te vooren en is, daer het ſoude moghen aenghebracht ſyn, ende ten propoeſte des handels comen, die Paulus hier melt? Men ſoude dan moeten dit ſtuck anders deelen ende aenlappen om ten propoeſte te brenghen. Hier ſiet ghy hoe ſi doorgaens ſyn gewoone te doene.

De papē hebbē het nachtmael in een Miſſe verandert.

B Paulus verclaert met deſe woorden, dat hy niet vermeten geweeſt en is, ghelyck de ghene die yet tot het nachtmael toeghedaen ende in een Miſſe verandert hebben, ia die het ſo miſmaeckt hebben, datter noch aenſicht noch gedaente van het rechte nachtmael Chriſti bleuen en is, Hy tuycht oock dat hy van haer ghetal niet en is. Want hy ſeyt opendyck dat hy den Corinthen de ſnyuere eñ geheele ordonnantie ſulcke als hy van Ieſu ontfangen hadde ghegeuen heeft, ſonder daer yet af oft toe te doene. By het welcke hy oock wel te kenne gheeft, dat nyemāt ſulex te doene van wat aenſiene hy oock mochte ſyn geoorloeft is. Is het dan ſoo dat Paulus niet en heeft deruen meer doen, ia hy die totten derden hemel werdt opgenomen, ende die gehoort heeft onwtſprekelycke woorden die een meſche niet ſpreken en can, wat ſullen wy achten van deſe Miſſemakers, (van die welcke wy hier vooren gheſproken hebbe) die door de Miſſe het nachtmael des Heeren ſo miſmaeckt hebben, dat het gantſch nedergeworpen ende vernielt is? de welcke ſullen wy voor de warachtichſte volghen, te wetene, deſen Heyligen Apoſtel die ſeyt weeſt myne nauolghers ghelyck als ick Chriſti ben, oite deſe afgeuallene, ende Antichriſten die daer alle dinck verkeert doen, ia dat meer is ſy willen doen verbernen alle de ghene dieſeſum ende ſyn heylighe Apoſtelen liever volghen dan hen.

2. Cor. 11. b 13. & 12 a. 2

c Sint

c Sint Marcus seyt int veerthienste Capittel, dat hyt benedyde, om te verclaren dat benedyden ende danckseggen, hier een selue sake beteeckenen, ghelyck elders verclaert is.

d Door het breken verstaet men dat dit broot moet gedeylt syn ghelyck het hier is.

e Hy en eet alleene niet ghelyck den Misspape, ende en doet het niet aenbidden, oft in een doose, oft schapraye leghen, om daer mede in processie te gaene, ende hier ende daer te draghene om te aenbidden, ofte om de tẽpeesten te besweerene: maer gebiet dat het genomẽ eñ gheeten sy.

f Wy hebben hier voorẽ wyt ghenoech wtgeleyt in wat sin dat dese woorden behooren genomen te syne, eñ oock die daer volghen van den drinckbeker, bouen het ghene dat wy breet geschreuen ende gedisputeert hebben inden boeck vãden dienst des woort godes eñ den Sacramẽten. Maer sullen alleenlycken hier dit seggẽ, wy en loochenẽ niet dat het warachtich lichaem eñ bloet Iesu Christi warachtelyck den gheloouighẽ in het nachtmael door die onsienlycke macht des heylichs gheests gegeuẽsyn, te wetene gheestelyck, eñ dẽ mensche die door dẽ gheest wederborẽ is, die het ontfãckt door t'geloouc, eñ dat hy daer vã gheestelyck tot een gheestelyck leuẽ geuoedet wort, gelyck als het lichaem ontfanght dat material broot, eñ isser af ghenoet in het lichamelyck leuen: Maer te wyle dat deen substantie in dander niet en verandert, noch oock het broodt ende den wyn en worden aen het lichaem eñ het bloet Iesu Christi niet natuerlyck oft wesentlyck gehecht.

g Volghende de Griecxsche tale staet inden text Pauli, dat voor v ghebroken is.

h Hy en seyt niet, maeckter een sacrificie af, voor de ver-

verloſsinghe der ſielen der leuenden ende dooden: Maer dat wy ſouden doen het ghene dat hy gedaen heeft, ende ons heeft beuolen te doene in het nachtmael, ende niet het ghene dat hy in het cruyce gedaen heeft, in het welcke hy ſacrifice geoffert heeft tot de verloſsinghe onſer ſielen, dat allene voor ons genoechſaem is, ende niet en conde door andere, noch op andere plaetſe, noch door ander middel gedaen ſyn, van t'welcke het nachtmael een ghedachteniſſe is, ende niet het ſacrificie oft offerhande ſelue, ende noch veel min is het de Miſſe: want ſy en is noch deen noch dandere, de wyle ſy die ſegghen te ſyne, dat ſy niet ſyn en mach. Want ſy en can dit ſacrificie niet ſyn, ten ſy dat ſy Chriſtus ſelue ſy die hem ſelue offert, ghelyck hy geoffert is geweeſt. Ende is ſy het, ſo en iſt Ieſus Godes ſoone niet meer.

De Miſſe en is gheen ſacrificie voor leuēde noch voor doode.

Merckt een goet argument.

1 Iſt dat die vander Roomſcher kercke de woorden Ieſu Chriſti die hy van ſyn lichaem ende het nachtmael geſproken heeft, na de lettere, ſoo ſeer willen dringhen, wy mochten oock met gelycke redenen beſluyten, dat den drinckbeker ſy het nyeuwe Teſtament, dat beueſtighet is door het bloet Chriſti, ende niet het bloet ſelue, volghēde het getuygeniſſe van Paulus ende Lucas die alſoo ſpreken.

1.Cor.11.c 23.

Luc.22.b19

De Romaniſten benemē den leecken den kelck.

K Dit is om te verclaerene het ghene dat hy geſeyt heeft Doet dit: dat is, Eet dit broot ende drinckt dit bloet tot mynder gedachteniſſe, ghelyck ick het v beuolen hebbe: t'welck de Apoſtel terſtont opentlyck op het een ende het ander Duydet ſonder te verſcheyden, ghelyck de Roomſche kercke gedaen heeft den ghemeynen volcke den kelck benemende.

L Dit verclaert wat de gedachteniſſe Ieſu Chriſti houden is, omme de welcke het nachtmael ingeſtelt is. Hy en

heeft

heeft niet geseyt, soo dickmael als ghy sult offeren dit broot ende desen kelck, ghy sult een sacrificie van het lichaem ende bloet des heeren maken.

Christus en heeft niet beuolē d'broot oft kelck te offeren. Act. 1. b. 11.

M Dit comt ouer een met het getuyghenisse dat de enghelen tot de Apostelen gauen op den dach des hemelvaerts Christi, nopende syn wedercōmen wt den hemel. By de welcke woorden Paulus gheeft opentlyck te kennen, dat hy niet en verstont dat Christus soude Lichamelyck in vleesch eñ beenderē commen, noch in de hant des priesters, om opgeoffert ende daer na metter daet van hen geten te syne, ghelyckt de Romanisten verstaen. Maer hy betoocht dat hy met syn natuerlyck lichaem inden hemel is van waer wy hem verwachten te cōmen om te oordeelen die leuende ende de doode, volghende de articulen ons gheloofs. Ende dat wy te wyle hier de ghedachtenisse daer af houden, om hem te dancken, ende om ons altyt so lancx soo meer van syn beloeften te versekeren, ende dat wy in hem syn, ende hy in ons door de cracht des gelooss die wy in hem hebben, ende door synen heylighen gheest door den welcken hy in ons woont.

N Paulus noemt noch de teeckenen des nachtmaels broot ende wyn, na de wtsprekinghe der Sacramentale woorden, ende niet lichaem en bloet. Het welck niet gedaen en is sonder seker voorsienicheyt des gheests Godes. Want hoe wel dat de Romanisten sulck ghebruyck van spreken door haer wtlegghinghe ontschuldighen, op dat het teghen haer transubstantiatie niet en stryde: nochtans souden sy een meerder voordeel hebben, hadde Paulus gebruyckt de woorden. Lichaem ende bloet. Ende niet de woorden Broot ende Drinckbeker.

1. Cor. 11. c. 28.

De teeckenē des nachtmaels naemt Paul⁹ Broot, eñ wyn, na de Sacramētale woordē

O Alle dese doen het onweerdichlyck, die het tot een ander

ander eynde eñ in ander wyſe doen, dā het de heere inge-
ſtelt heeft. Daerōme die vāder Roomſcher kercke eñ bouē
al die papen, en kunnent niet dā onweerdichlyck nutten.

P De grootheyt der ſonde, die door deſe onweerdicheyt
gedaen wordt, behoort een afgryſen voor een yegelyck te
Heb. 6. a. 6. ſyne. Want het is euen vele als Chriſtū vercoopen verradē
eñ Cruycen: gelyck alle die doen volghende het getuy-
gheniſſe des apoſtels die ſyn weldaden Miſbruycken.

Q Hy en ſeyt niet, dat een yegelyck hē ſelucn door den
prieſter doe proeuen, oft dat hy voor hē ſyn ſondē belyde
als hy tot de iaeren der diſcretie kōmen ſal ſyn, ten min-
ſten een mael des iaers te paeſſchen: Ende dat hy hem ſel-
nen wt alle ſyn macht beneerſtighe om de boete die hem
opgeleyt wordt te volcōmen, op ſtraffe dat hy binnen ſynē
leuene vander Roomſcher kercke afgeſneden, ende na de
doot van begrauinge berooft worde: gelyck Innocentius
Ex lib. Con. de derde in het Conciliū Latera. beuolen heeft, Maer Pau-
lus wilt dat een yegelyck hem ſeluē proeue om dieſwille
dat de ghene die hem ſeluen niet en can proeuen onbe-
quaeme is om het nachtmael des heerē te ontfangen, vol-
ghende de ordōnantie Pauli. Ende daerōme die Cathecu-
menen waren daer voortyts niet toegelaten, noch heden
ſdaechs en ſyn oock de kinderen tot dat ſy onderweſen
worden omme het ſelue te doene.

R Hy ſtelt nu de ſtraffe, die ſeer vreeſelyck is ten eynde dat
de ghene die door de afgryſelicheyt der ſonden niet ver-
ſchrickt en ſyn, ten minſten verſchrickt worden door de
eyſlicheyt der ſtraffe.

S Daer wt en moetmen niet verſtaen, dat dit broot ſy
het natuerlyck lichaem Ieſu Chriſti, Maer dat hy hem
wel ſoo groot onghelych doet, als oft hy het eyghen Li-
chaem Chriſti ontreynicht hadde, om dieſwille dat hy

het

het ontheylicht ende laſtert, ſo vele als het in hem is, ende om dat hyt door ſyn ongeloouicheyt, onweerdicheyt, eñ onbekentſaemheyt niet meer en acht, als ofter gheen onderſcheyt en waere tuſſchen het lichaem Chriſti, ende andere, ende als oft het nachtmael maer een onheylych eten en ware. Voorts, hoe wel dat ick deſe ſaken breet verhãdelt hebbe in ander ſchriften ende boeckẽ, nochtãs hebbe ick dit als doorlydende wel willẽ aentaſten: Om die vãder Roomſcher kercken te bewyſene, dat den Text des ſentbrieffs die ſy in deſe Miſſe ſinghen, ghenoechſaem is om niet alleenlyck haren feeſtdach des brootgods ende al haer afgoderye die ſy op den ſeluen bedryuen, maer oock alle Miſſen biechten ende andere dierghelycke menſchelycke inſettinghen, die opẽtlyck teghen het woordt gods ſtryden, oft die gheenen ſekeren gront daer in en hebben neder te werpen Laet ons nu tot de reſte commen.

Deſe Epiſtel worpt alle der papẽ cremie ter neder.

Van het Graduale, het Reſponſorium, het Alleluya, ende de ſaken diemen daer op aenmercken mach.

Dat. xviij. Capittel.

A *Gradua.*

Oculi omnium in te ſperant, Domine: & tu das illis eſcam in tempore oportuno.

Verſus.

Aperis tu manũ

A Graduale.

Miſſ. R. L.

Pſ. 104. 27

Celeſtinus. 1 An. 427. Gelaſius. 1. An. 494. A Grego. 1. An. 590.

Die ooghen vã alle hopen op v heere, ende ghy gheeft hẽ haer ſpyſe in bequamen tyde.

Veerſken.

Ghy doet v hant open ende

ende verſaedight alle dier met uwē ſeggen. B Pryſt Godt.

tuã, et imples omne animal, benedictione. B Alleluya.

B Symmac. An. 501. Leo. An. 444. Con. Tole. Ioēs. 6. 55.

C *Veerſken.*

Versus.

Myn vleeſch is waerlyck ſpyſe, eñ myn bloet is waerlyck dranck. Wie myn vleeſch eet, eñ myn bloet drinckt, die blyft in my, ende ick in hem.

Caro mea verè eſt cib, *et ſanguis me verè eſt potus, Qui mãducat meã carnẽ et bibit meũ ſanguinẽ, in me manet, et ego in eo.*

A Wy hebben hier voorē breet genoech geſproken vā het Graduale, het Alleluya, eñ oock van het Tractus, mitſgaders vanden tyt datmenſe moet ſinghen, ofte ſwyghen Deſe ſtucken worden verandert na de verſcheydenheyt der Miſſen ende des tyts als die Introitus. De veerſkens die hier tot het Graduale deſer Miſſen geſtelt ſyn, houden een ſeer ſchoone leere, ſoo ſy wel verſtaen ende wel gebruyckt ware. Maer het ghene dat Dauid ſeyt van de voorſienicheyt godes, aengaende de beweghinghe ende het lichaemelyck voetſel der menſchen, ende aller gedierten, is hier tot hetnachtmael qualyck ten propooſte gebracht. Want het niet ingeſtelt en is voor dit tytelyck leuen, het welck onderhouden wordt met lichaemelycke ſpyſe ende dranck, maer tot het gheeſtelyck ende eeuwich leuen: het welck wy niet en ontfanghen van het broot ende den wyn die ons in het nachtmael gegeuen worden Maer door Ieſum Chriſtum die het broot des leuens is, ende

Pſ. 145, b 15

ende door syn Lichaem ende bloet, dat by het broot ende den wyn beweſen wordt. Deſe plaetſe ſtrydt ſeer teghen de Romaniſten, In het ghene dat ſy de menſchen leeren tot den dooden menſchen (die ſy heylighe naemen) toe te vluchten om van hen te verweruē het ghene dat den prophete leert datmen van Godt alleene moet begheeren eñ verwachten.

B Het vierde Concilium van Toleden dat wy hier vooren alreede gemelt hebben, verhaelt van ſommighe prieſters die op allen tyden in Spaegnien Alleluya ſonghen, ende ſonderlyck in den vaſten: leggende dat ſulck teghen het gebruyck aller kercken is, om dieſwille dat dit een geſanck van blyſchap is ende niet van droeſheyt. Daeromme is het verboden meer te doene, op ſtraffe dat die ſulck meer doet ſal van ſynen dienſt geſtelt wordden. Eñ om dieſwille dat den tydt inden welcken deſe Miſſe geſonghen wordt, eenen tydt der blyſchappen is, ende ſonderlyck voor die papen, om die redenen hier vooren verhaelt, ſo worden die Alleluya ſeer chierlyck geſonghen.

C Deſe paſſagie wt ſint Ian wordt hier ſeer qualyck ende ſonder redene voortgebracht: want den ſin en iſſer niet geheel, noch het en kan niet geuoecht wordden met het ghene datter vooren gaet, noch datter na volcht. Ten anderen wordet wederom teſtont geſonghē in het ſtuck dat ſy voor haer euangelie voortbringen. Maer hen is genoech dat ſy menichwerftnen van vleeſch ende bloet, van ſpyſe ende dranck, van eten ende drincken ſpreken, het ſy dat het ten propoeſte come, oft niet.

Vande Sequencie ende proſe.

Dat. xix. Capittel.

	A Sequentia.	A *Sequentia.*
A Nicolaus.	A SIon, pryst den Salichmaker, &c.	B *Lauda Sion, salvatorem, &c.*
Vrbanus. 4. An. 190. Tho. Aqui.	B Dat Christ in het nacht mael heeft gedaen.	*Quod in Cœna Christus gesit.*
	Heeft hy gewilt dat het gedaen worde,	*Faciendum hoc expresit,*
	Tot syner gedachtenisse.	*In sui memoriam.*
	c Wesende gheleert door de heylighe insettinghē,	*Docti sacris institutis,*
	Wy Consacreren het broot ende den wyn	*Panem, vinum in salutis.*
	Tot een offerhande der salicheyt.	*Consecramus Hostiam.*
	D De Christenen worden onderwesen,	*Dogma datur christianis*
	Dat het broot wordt verandert in vleesch,	*Quod in carnem transit panis,*
	Ende den wyn in bloet.	*Et vinū in saguinē.*
	E Dat ghy niet en begript tghene dat ghy niet ē siet	*Quod non capis, quod non vides,*
	Het moedich gheloove bewaret,	*Animosa seruat fides,*
	Boue dē loop der dinghē.	*Prater rerū ordinē,*
	F Onder verscheyden gedaenten,	*Sub diuersis speciebus,*
	Onder teckenē alleēlyck	*Signis tantum, &*

non

non rebus, eñ niet onder de dinghē,
Latent res eximiæ Syn wtnemēde dinghen verborghen.
Caro cibus ſanguis potus: G Het vleeſch is ſpyſe, het bloet is dranck:
Manet tamē Chriſtus totus. Nochtans blyft Chriſtus geheel
Sub vtraque ſpecie. Onder die twee gedaentē
A ſumente non cōciſus, H Niet weſēde gemurſelt van die hem neemt.
Non confractus, non diuiſus, Noch ghebroken, noch ghedeelt,
Integer accipitur. Hy wordt geheel genomē.
Sumit vnus, ſumūt mille, I Een neemt hem, duyſēt nemen hem,
Quantū iſti, tantum ille, Soo veel deſen, als dien.
Nec ſumptus conſumitur. &c. Ende genomen ſynde en wordt niet vernielt. &c.
Sumunt boni, ſumunt mali: K Die goede nemen hem, die quade nemen hem:
Sorte tñ inæquali, Maer niet in gelyckē deel
Vita vel interitus. Des leuens oft des doots
Mors eſt malis, vita bonis. Hy is de doot totte quadē, het leuen totten goedē.
Vide paris ſūptionis Siet dā gelycke nuttige.
Quā ſit diſpar exitus. Hoe ōgelyck het eynde is.

Eyndelyck het ſacramẽt ghebꝛoken ſynde	*Facto demum Sacramento*
En waggelt niet, maer ghedenckt	*Ne vaciles, ſed mente*
Datter ſoo veel is onder een ſtuck,	*Tantum eſſe ſub fragmento,*
Als onder het geheel ghedeckt wozdt.	*Quantum toto tegitur.*
Daer en wozdt gheene ſnydinge der ſakẽ gedaẽ,	*Nulla rei fit ſciſſura,*
Maer alleene bꝛekinghe des teekens:	*Signi tantum fit fractura:*
Dooꝛ de welcke noch den ſtant noch de grootheyt	*Qua nec ſtatus nec ſtatura*
En is vermindert vã het ghene datter beteeckẽt wozdt.	*Signati minuitur.*
M Siet het bꝛoot der Enghelen,	*Ecce panis Angelorum,*
Ghemaeckt tot ſpyſe der reyſers.	*Factus cibus viatorum.*
Waerlyck het bꝛoot der kinderen,	*Verè panis filiorum,*
Datmen den honden niet en moet werpen. ꝛc.	*Non mittendus canibus. &c.*

Vande

Vande dinghen die te aenmerckene ſyn op de voorgaende ſtucken en handel ſunderlinghe op de proſe.

Dat. xx. Capittel.

A OM dieſwille dat de Proſe ende Sequencie die in deſe Miſſe wtgeſproken wordt, ſeer lanck is, ick hebbe alleenlyck hier een deel geſtelt, te wetene ontrent de helft tot den exempel, By de welck men ſal lichtelyck ooedeelen wat de reſte is.

B Het ghene dat wy terſtont wt Paulo gehoort hebben, is in deſe veerſkens begrepen, inde welcke geſeyt wordt dat Chriſtus beuolen heeft het nachtmael te houdene op ſulcker wyſe als hy ſeluen de forme gegeuen, ende eyndelyck daer in verclaert heeft. Waeromme dan ſyn deſe valſche Propheten ſoo ſtout geweeſt te veranderen ende om te werpen deſe heylighe ordonnancie gelyck in de Miſſe gedaen wordt.

C Na dien dat onſe heere Chriſtus ons gheleert heeft wat wy te doene hadden in het nachtmael, waer ſal deſen loghenare in het inſtellen deſſelven vinden, dat hy die conſecratie des broots, ende des wyns geboden heeft, om een hoſtie der ſalicheyt af te makene, dat is, een offerhande om daer door ſalicheyt te vercryghen? Want Hoſtie en beteeckent niet een coexken, als ſy in de Miſſe gebruycken, ende gelyck dat den gemeynen man verſtaet: Maer beteeckent het ghene datter geoffert wordt, ende de offerhãde ſelue. Eñ om dieſwille dat de papen haer Miſſe houden voor een ſacrificie ende offerhande, in de welcke Ieſus Chriſtus op geoffert wordt, door haer handen: daeromme noemen ſy dit ront coexken hoſtie, d'welck ſy

Wat Hoſtie beteeckent.

Waeromme dat het nacht mael inghe-ſtelt is.

houden te ſyne IESVM CHRISTVM, die ſy dencken te offeren ende ſacrificeren. Het nachtmael en is tot deſen eynde niet ingeſtelt, maer daer en teghen om ons te vermanen datter gheen Sacrificie meer en is, dan alleenlyck het ſacrificie dat Chriſtus eens in het Cruyce gedaen heeft, d'welck niet en mach vernieut worden: van twelck het Nachtmael een ghedachtenisſe is. Ende nemende dit woordt Hoſtie in deſen ſin, ſoo ſoude den wyn die ſy offeren voor het bloet IESV, ſoo wel Hoſtie genaemt worden als het broot, hoe wel dat ſy dat ſoo niet en noemen. Ten anderen, ſoo en ſouden oock die cleyn coexkens die den volcke ghegeuen worden, noch oock die groote die daer in de ſchapraye ende in de buſſe bewaert worden tot Reliquien: (als de heylighe Hoſtie van Dyon, ende andere dierghelyck) gheen hoſtien ſyn. Want ſy en worden niet geoffert noch gheſacrificeert als het coexken vander Miſſe. Daerom ſynſe oneyghentlyck hoſtien ghenaemt, volghende haer eyghen leeringhe ende ghebruyck.

D Waer is wederomme deſe leere, by de welcke de chriſtenen gheleert worden, dat het broot niet meer broot en is, na dien datter den pape opgeblaſen eñ met ſeker woorden opgeaſemt heeft, Maer dat het in vleeſch verandert wordt? ende dat den wyn in der ghelycke niet meer wyn en is, maer dat hy oock in bloet verandert wordt? Want dat in deſe veerſkens geſeyt is, dat het broot verkeerdt wordt in vleeſch, ende den wyn in bloet, betreeckent het ſelue dat den ſeluen Autoor in den Lofflanck der Veſperen van deſen ſeluen Feeſtdach met deſe woorden ſeyt:

Verbum

Verbum caro, panem verum:
Verbo carnem efficit:
Fitq́, ſanguis Chriſti merum,
Et ſi ſenſus deficit.
Ad firmandum cor ſyncerum,
Sola fides ſufficit.

Dat is te ſegghene:

Het woordt vleeſch,maeckt het vleeſch warachtich broot door het woordt:eñ dē wyn wordt Chriſti bloet,al iſt dat het verſtāt gebreeckt. Om het ſuyuer herte te verſterckē,het gelooue alleene is genoechſaē. Dit leſte beſluyt is wel warachtich, ſoo het tot dē rechtē gheloue geſchickt worde, hebbēde ſynē gront in het ſuyuer eñ open woordt godes, gelyck als terſtont ſal verclaert wordē: Maer het eerſte is een ſententie die geheel ſtrydet met dē ſin gelyck ſy hem hier nemen, bouen dien datſe oock ſtrydt tegens het clare woordt godes,ende teghen de nature der ſacramēten (die gheen ſacramenten en konnen ſyn, indien ſy in haer niet ware teeckenen eñ de ſakē die daer door beteeckēt ſyn en hebbē) Eñ en ſtrydt ooc niet alleenlyck tegēt geuoelē der ouder kerckē,dat door de woordē Irenei verclaert wordt: Maer oock tegen de leere der Roomſcher trāſubſtantiatie Want die de tranſubſtantiatie beſchermen,en deruen ſelue niet verſekeren, dat het broot ende den wyn verandert eñ verkeert worden in de eyghen ſubſtantie des lichaems eñ des bloets Chriſti, om de groote ongeſchickheyt die wt dit geuoelen volghen ſoude: gelyck wy wel breet verhādelt hebben int boeck vanden dienſt des woords Godes ende de Sacramenten. Daerōme ſegghen ſy lieuer, dat die ſubſtantie des broots eñ des wyns te nietē gedaen wordt,

Onderſcheyt der Sacramenten.

en verdwynt, eñ dat het lichaem ende bloet in haer ſtede daer commen. Men moet dan niet ſegghen dat het broot in vleeſch verãdert wordt, oft dat het wech gae in ſtede vã het vleeſch, ende dat het vleeſch hem plaetſe maeckt, maer veel meer dat het vleeſch in het broot comt, ende dat de ſubſtantie ende weſentheyt des broots vergaet om hem plaetſe te maken, ende daer onder de gedaenten te blyuene. Het ſelue is van den wyn ende het bloet. Hier wt moghen wy aenmercken wat gront ende geſtadicheyt in de leere deſer Antichriſten ſy.

Merckt.

¶ Hoe wel dat het gelooue ſtaet op dinghen diemen niet en can met lichamelycke ooghē ſien, noch met mēſchelycke redenen begrypen: Soo en is nochtans het gheloone niet qualyck ſiende noch blindt, ende en laet hem niet leyden als een cleyn kindt dat ſonder verſtant is, den welcken men doet lichtelyck verſtane dat catten ganſen eyeren legghen, ende al datmen wilt: oft ghelyck oude ſuffende wyuen, die lichtelyck geloouen alle de beuſelinghen diemen haer voorleyt: oft als onredelycke dierē diemen met banden na wel belaghen leyt. Want het gelooue heeft gheeſtelycke ooghē, met de welcke d'woordt Godts inſiet. Daerinne het oock als in eenen ſpieghel ſiet ende kent, de ſaken die hem van Godt getoocht, ende, geopenbaert worden, de welcke de menſchelycke redenē door haer ingeboren verſtant niet en konnen begrypen, ſonder te vooren wederborē ende vernieut te weſen door den gheeſt Godes. Ende het ghene dat het gelooue in deſen ſpieghel ſiet, is hem veel ſekerder dan dat dit lichaem ſiet door ſin eyghen ooghen, oft dat de menſchelycke redenen moghen begrypen ende aenmercken met al haer natuerlyck verſtant. Maer gelyck het gheen gheloone en

can

dan syn sonder te voorē synen grondt op het woordt godes te hebbene: soo en siet het oock niet,dā in desen spieghel, in den welcken godt hem seluen openbaert eñ wtbeeldet: maer het ghelooue der Roomscher kercke, dat Thomas van Aquinen so moedich maeckt in dese Prose,is een blint schemelich, eñ geheel beestelyck gbelooue, dat hem laet leydē door de blinde die leyders der blindē syn, ende door beesten als een arm beeste, die dander volcht. Want waer is desen spieghel des woorts Godes, in den welcken het ghelooue siet na Thomas leere,het ghene dat het ghelooft, ende int herte met soo grooten moede bewaert in dese toouerie der Roomscher transubstantiatie ende consecratie? want ten is niet genoech dat de ordeninghe der Nature van Godt ingheschelt,sy nedergeworpen gelyckse hier is. Ten sy dat de verholentheyt der menschwerdinghe Iesu Christi oock sy ontheylicht eñ Iesus Christus van syn menschelycke nature berooft ende alle ordeninghe die Godt in syn kercke gestelt heeft ende oock de warachtighe nature der Sacramenten sy omme geworpen. Daeromme met meerder redene machmen het ghelooue van die vande Roomsche kercke verwaent noemen dan moedich.

¶ Dit segghen sy hier gedaen te wesene bouē nature,Te wetene,Dat de ghedaenten des broots ende des wyns daer blyuen,nochtans sonder substantie ofte wesentheyt des broots ende des wyns: Ende de wesentheyt van het Lichame Iesu Christi, in stede van die daer sy, sonder syne accidenten ende gedaenten. Daeromme door de specien ende teeckenen verstaen sy die gedaenten des broots,ende des wyns: Ende by de dinghen onder de welcke de wtnemende dinghen verborghen syn verstaen sy de wesent-

heyt der ſeluer, ende by deſe verborghen dinghen, het lichaem ende bloet Ieſu Chriſti, die in eyghen weſentheyt, onder de ghedaenten des broots ende wyns ſyn, ende niet onder het broot ende den wyn, dan onder een valſch ſchynen der ſeluer: ſoo dat het broot ende den wyn die daer gheſien worden, daer niet en ſyn: Maer het bloet ende Lichame datmen niet en ſiet, eñ vande welcke gheen ſchynen en is.

G Hoe wel dat het Lichaem, volghende haer leere, onder de gedaenten des broots ſy, ende het bloet onder de gedaenten des wyns: men moet nochtans niet gheloouē datſe deen vanden anderen verſcheyden ſyn: Maer dat onder de gedaēte des wyns, alſoo wel het lichaem is, als het bloet, eñ onder de ghedaente des broots ſoo wel het bloet als het lichaem. Hier ſiet ghy het lichaem ende het bloet verſcheiden, eñ en ſyn nochtans niet verſcheidē. Dat ſoude waer ſyn ſoo de teghenwoordicheyt gheeſtelyck genomen ware, ghelyckmenſe behoort te verſtane. Maer daer en is gheē redene die ons beweghē can om die lichamelyck ende naturelyck te verſtaen, ghelyck ſy die hier verſtaen, ten ſy datſe met beeſten te doen hebben, den welcken genoech is, dat myn heeren de Sophiſten ende touenaers geſeyt hebben dat het ſoo is, hoe wel datter gheenen gront noch by Naturen, noch in het woordt Godes en is.

H Datſe hier aenmercken, het ghene dat wy van het breken der hoſtie gheſeyt hebben, eñ laetſe daer na die vereenighen met die wederroepinghe, ende afweeringhe van Berengarius.

I Het lichaem Chriſti, en is gheen oprecht natuerlyck lichaem, oft dit dat hier geſeyt wordt en mach niet beſtaen,

ſtaen, verſtaende het lichaem, lichamelyck ende natuerlyck, ten ſy dat het gheeſtelyck verſtaen worde, want gelyck Auguſtinus ſeyt, Wy weten wel dat ſyn genade door gheen beten verſlonden en wordt.

k Dit is valſch indien het verſtaen wordt niet alleene vande teeckenen, maer oock vande beteeckende ſake, want ghelyck wy alreede wel betoocht hebben wt de woordē van Auguſtinus noch Chriſtus noch ſyn vleeſch, noch oock ſyn bloet, en connen niet genomen ſyn, dan tot ſalicheyt, eñ niet tot ſteruen: maer die teeckenen cunnen wel tot verderffeniſſe genomen ſyn, niet om dieſwille dat Ieſus Chriſtus met de teeckenen ontfanghen wordt, maer om dat hy niet onfanghen en wordt: want ware hy ontfanghen, daer ſoude wt volghen het ghene dat hy belooft heeft, ende dat vooren geſeyt is int Veerſken van het Alleluya, ende dat noch ſteeds in het nauolghende Euangelie ſal gheſeyt worden. Soo en is dan het ontfanghen der gheloouinghen ende der onghelooüighen niet ghelyck. Want de gheloouighe ontfanckt het teecken, ende de beteecker de ſake: Maer de onghelooüighe ontfanght niet dan alleene het teecken, hoe wel hy aen een ſelue Tafele is, ende het ſelue Sacrament ontfanght vanden ſelue dienaer. Merckt.

l Sy en vermanen niet ſonder redene, dat de ghene die deſe leere gelooue gheuen, niet en wagghelen. want ſekerlyck, ſy moetē wel drōckē ſyn, eñ min verſtāts hebbē dan ōredelycke beeſtē. Nu dā, gelyck ſy willē doen teverſtane dat het broot in het lichame verādert is, eñ dē wyn in het bloet, ende dat nochtans het een in het ander geheel is, als oft het een ware: Soo willen ſy inſgelycx oock ons doen te gheloouene, dat hoe wel haer coexken (datſe Chriſti

Merckt.

ſti lichaem noemē) in veel ſtucken gedeylt ſy datter nochtans niet min en is in elck deel als in al. Maer ick gheloove in geualle men een erue deelde die haer geheel toehoorde, datmen qualyck hen ſulcke eene Philoſophie ſoude doen ontfanghē,ende doen bewillighen datter ſoo vele in een deel ware,als in al.Sy ſoudēder wel ſoo groot verdriet om hebben als den prochipape, die gheleert hadde, dat Godt beminnen wt al ſyn herte,beteeckende, van het meeſte deel der herten, doen de boeren teghen hem ſeyden, dat volghende deſe wtlegghinghe, ſy begheerdē haer deel vande proffyten des prochiaenſchaps, want hoe wel hy ſeyde dat het hem alleene toebchoorde, nochtans volghēde ſyne wtlegghinghe en behoorde maer verſtaen te ſyne van het meeſte deel,eñ niet van al,ghelyck hy wtgeleyt hadde de liefde diemen tot Godt wt al ſyn herte draghen moet, vreeſende dat de heylighen wtghelaten ſouden weſen, ende datmen in haren name gheen offerhanden meer gheuen en ſoude. Maer om te comen tot onſe nyeuwe conſtenaers,ghelyck haer nyeuwe leere wel verdraecht datter ghedaenten ſonder weſentheyt ſyn: alſoo mach ſy oock wel verdraghen, dat het deel in deſen handel wel ſoo veel ſy, als het geheele. Sy ſouden met reden ſpreken, ſoo ſy ſeydē dat de ghene die maer een cleyn ſtuckken broots in het Nachtmael en neemt, ſoo vele gheeſtelyck van Chriſto ontfanght, als die het geheel broot neemt, ende eet: Om dieſwille dat het Lichaem Chriſti niet met ſtucken eñ beten gegeuē noch ghegheteē en wordt, als het broot, dwelck het beteeckent. Maer dit en can ſoo niet beſtaen, als het broot voor het natuerlyck ende materialyck Lichaem Chriſti genomē ende verſtaen worde. Want Chriſtus behout altyts oprechte nature des

menſ-

menſchelycken lichaems, hoe wel dat ſyn lichaem heerlyck geworden is, ende alle ſterffelycke conditien verlaten heeft.

M Waert dat de enghelen by coexkens ofte ouwelkens leefden, ſoo ſouden ſy die het broot der enghelen moghē, noemen. Maer wat is dit voor een laſteringhe, een coexken te noemen het broot der enghelen, ende der kinderē Godes, ſegghende dat het Ieſus Chriſtus ſelue ſy, die dat oprecht broot des leueus, der enghelen, ende van alle de wtvercoorene godes is, ende niet het broot vā ſulcke honden als deſe ſyn, die dit oprecht broot des leuens veranderen in coexkens die ſy betooуert hebbē. Daerom mach men deſe oblyen beter noemen, Het broot der eſelen, der woluen, der honden ende der ſwynē, dan tbroot der ſchapen Ieſu Chriſti, die gheen ander ſtemme en hooren dan haers herders ſtemme, ende gheen ander voetſel en ontfanghen, dan dat hy haer gheeft.

Vande Ceremonien diemen doen moet, voor het leſen des Euangely ende vā t'onderſoecken der ſtoffe dir totter conſecratie, ende tſacrament bereydet is.

Dat. xxj. Cappittel.

POſteà deferat Miſſale ad aliud latus, dicendo:

AAer na hy draghe ſynē Miſboeck op dander ſyde, ſegghende: Alph. & Miſſ. G.

Dñe labia mea aperies, et os meū annūciabit laudē tuā

Heere, doet open myn lippen, ende mynen mont ſal uwen loff vercōighē.

Daer

B *Daer na dat hy het ſacrificie beſoecke opheffende tſchotelken op t'welcke die Hoſtie ſyn moet, c in den kelck ſiende, off daer wyn ende water in is: Ende heeft hy daer noch gheenen in ghenomen, dat hy hem neme ſeghenende den wyn, ende het water, ende ſchinckende inden kelcke, hy ſegghe:*

Deinde viſitet hic Sactificium ſurgendo patenam, ſupra quàm debet eſſe Hoſtia, reſpiciendo infra Calicem, A ſi ſit vinum & aqua. Et ſi nõdum accepit, accipiat, benedicendo vinum & aquam, & ponendo in calice, dicat.

A Alexãder I An. III. Water en wyn in den kelck te doen,

D **Wt de ſyde onſes Heeren Jeſu Chriſti, is bloet wtghegaen ✠, ende ock het water des doopſels tot vergheuinghe der ſonden. ✠ De menghelinghe des wyns, ende des waters ſy tſamen gedaen: Inden naem des Vaders, des ſoons, ende des heyligben gheeſts. ✠**

De latere Domini noſtri Ieſu Chriſti exiuit ſanguis. ✠ *Et aqua pariter baptiſmatis in remißionem peccatorum* ✠ *Cõmixtio vini et aquæ pariter fiat. In nomine Patris et Filij, & Spiritus ſancti.* ✠

E *Daer na dat hy ſegghe,* **Heere ghebiet te ſeghenen, de Heere ſy in myn**

Deinde dicat. *Iube domine benedicere: Dominus*

myn herte, ende in myn lippen, om het Enangelium des wzedes weerdelyck te leſen. In den name des Vaders, ende des Soons, ende des heylichs gheeſts, Amen.

sit in corde meo, et in labijs meis, ad dignè pronunciãdũ ſanctũ Euãgeliũ pacis: In noĩe patris & filij & ſpiritus ſancti. Amen.

Makende het teecken des ✠ cruyces.

✠ Faciendo ſignum Crucis.

Als den Diaken het Euangelie leeſt dat hy hem buyghe voor den altaer, ende begheere den ſeghen vanden prieſter, ſegghende:

Quando Diaconus dicit Euangelium, inclinet ſe corã Altari, & petat benedictionẽ à præsbyt. dicendo.

Heere ghebiet te ſeghenen.

Iube Domine benedicere.

De prieſter dan antwoorde.

Sacerdos reſpondeat.

De Heere ſy in t herte ende in t lippen, om ſyn Euangelie weerdelyck wt te ſpzeken, In den naeme des Vaders, des ſoons, ende des heylichs gheeſts, ✠ Amen.

Dñs ſit in corde tuo, et in labijs tuis ad dignè preferẽdũ Euãgelium ſuũ, In nomine patris & filij, et ſpiritus ſancti. ✠ Amen.

De dinghen die op de voorgaende Ceremonien te aenmercken ſyn.

Dat. xxij. Capittel.

A MEn moet aenmercken dat myn Heer de Miſſ-maker van tbeghinſel af ſyns dans, noch gheene ſpronck van deen eynde des tafels tot aen dandere gemaeckt en heeft, dan alleene pauſen, halue keeren, ende reprinſen, tor de middewaert der ſeluer wederkeerende altyt op de rechte ſyde des altaers. Maer nu gaet hy van deen ſyde tot dandere, in de welcke hy noch langhe pauſen maken ſal, ende daer na halue keerkens, ende reprinſen: gaende ſomtyts tot de middewart des tafels, ende daer blyuende, alſnu weynich alſnu wat langher: Daer na keerende op de ſlincke ſyde tot dat hy wedercomt op de rechte. Maer men moet weten datter niet eenen keer noch ſimmeſede en is die oock niet een ſchoone verborghen ende gheeſtelycke beduydinge in en heeft, dewelcke ick achterlate. Want ſy ſouden te lanck ende te walgelyck ſyn om te verhalen.

B Den name ſacrificie is hier genomen, voor het broot ende den wyn diemen conſacreren moet, ende die alſnoch niet geconſacreert en ſyn. Deſe vermaninghe is hier gedaen, om die onbehoorlicheden te ſchouwene die ontrent de ſtoffen ſouden moghē toe comen, van de welcke breet ghenoech in de Cautelen is geſproken geweeſt. Op d'welcke men moet mercken dat het ghene dat hier gedaen wordt, volghende het gebruyck van Geneuen, ende dierghelycke wordt (volghende ſommighe andere plaetſen) na het Offertorium gedaen, ghelyck in het gebruyck van Roome.

C Int Concilium van Worms is niet alleenlyck verordēt datmen daer niet in de Miſſe en ſoude offeren, dan het broot ende den kelck, ghelyck alreeede by ander Concilien

lien eñ Canons verordent was: Maer oock dat den wyn niet en ſoude geoffert ſyn ſonder water, gelyck oock niet gheoorloft en is water ſonder den wyn te offeren, maer beyde tſamen. Ende int Concilium Triburienſe, daer na gehouden ten tyde des Keyſers Arnulphi, int iaer achthõdert vyff ende neghentich, is tſelue beſloten: ende geſeyt ende met wtgedruckte woorden verordent, dat de twee deelen wyn ſy ende het derde water. Welcke ordonnancie Alexander de vyfde, van wien wy op ſyn plactſe gheſproken hebben: ende oock den ouden vaderen toegeſchreuē is. Maer ick en weet niet hoe deſe ordonnancie ſal cõnen ouer een comen met het vierde Concilium van Orleans, dat gehouden was ten tyde van Pelagij deerſte, ende des Conincks Childeberti: By het welcke geordõneert is, dat nyemant hem en veruoordere in de offerhãde des heylighen kelcks yet te offeren, dan het gheene darmen betrauwet te ſyne vã de vruchte des wyngaerts: eñ dit ſonder water daer in te menghelen. Ick en weet niet oft inden boeck gheſeylt is, oft dat het qualyck geſtelt is. Ende de redene iſſer by gheſtelt, ſegghende. Want ander dingen offeren dan de ſalrichmaker in ſyn heylich Euangelie beuolen heeft is geoordeelt kerckroofftе ſyne. Ick ſal hier af de vergheuinghe laten maken den ghenen die het meer aengaet dan ons.

Berno. de offic Miſſ. c. 11. Lib. Concil.

D De voorgemelde Concilien die van het water met dē wyn te menghelen ſpreken, bringhen by voor een reden deſer ordeninghe dat ſulex gheſchiet om te beteeckenen de vereeninghe daer mede het volck, dat inde openbaringhe Iohannis by wateren vergheleken wordt, met Ieſu Chriſto door den wyn beteeckent verbõden is. Daerom iſſer wtdruckelyck geſeyt dat de twee deelen moeten

Con. Wor. Conc. Tri.

wyn ſyn ende het derde water: de wyle Chriſtus die by den wyn beteeckēt is, hoochweerdigher is dan des volcks die by het water beteeckēt is. Maer wie heeft haer dit beuolen oft ſulck een verborghentheyt geopenbaert? wat plaetſe oft getuyghenisſe der ſchriften hebbē ſy om ſulcx te bewyſen? Indien het ſoo is, tis wonder dat ſy die niet en verhalen inde woorden die ſy mommelen als ſy den wyn met het water inden kelck ghieten: Maer dat ſy eer van een ander heymelycke bediedinghe vethalen, die Auguſtinus aengeroert heeft: niet tot den handel van water met den wyn inden kelck te mengelen. Maer ſiende op het bloet eñ t'water die wt de ſyde Chriſti geloopen ſyn. Waerop hy ſeyt dat deſe ſyde is de fōteine der chriſtelycker ſacramenten geweeſt, namelyck, des doops ende des nachtmaels, door de welcke, te wetene, door den doop, wordt de afwaſsinge onſer ſondē beteeckent: eñ door het nachtmael onſe verloſsinghe, waer doore de offerhāde eñ bloet verghietinge beteeckent ſyn: ſonder de welcke wy niet en ſouden cūnen verloſt weſen. In deſe verholen wtlegginge Auguſtini dieſe hier aenroeren met de woorde dieſe wtſprekē, als ſy deſe mengelinge doen is veel meerder redene, dan inde wtlegginge ende verholentheyt hier vooren by ghebracht. Want die ghenoech voor ooghen gheſtelt wordt door den doop, met het nachtmael ſonder een ander Sacrament na haer goetduncken te makene, dat gheenen gront en heeft, dan op allegorien ende beuſelinghen die ſy wt haren kop dichten. Want wat meerder vereenicheyt willen ſy tuſſchen Chriſtum ende ſyn gheloouigen wtbeelden, dan die door den dienſt des nachtmaels voor ooghen gheſtelt wordt, d'welcke een

Auguſtin⁹.

Ioan. 19. d. 34.

waer

waer Sacrament des vereenicheyts is? Waer doore die vereenighe, die tuſſchen het hooft ende de lidmaten is, ſoo leuendich wtgedruckt wordt by de verſaemlinghe der graenen, daeraf het Broot ende den wyn ghemaeckt ſyn: dwelck niet ſoo wel door het water wtghebeeldet en mach weſen dat wt veel beſien niet gemaeckt en wordt ghelyck den wyn. Daerom behoorden ſy wel te vreden te ſyne met de eenvoudighe ordeninghe CHRISTI.

1 Hier is een ghenoechelyck batementſpel. Indien die Miſſe niet hoochtydelyck ende ſolemneel en is, inder wyſe datſe ten minſten met dry perſoonagien niet gheſpeelt en wordt, te wetene, met Diaken, onderdiaken, ende heer Ian de Miſſemaker die het voornementſte rolleken ſpeelt: ſoo moet heer Ian Merten den Prieſter oock ſyn twee perſoonagien ſpelende, namelyck ſinghen, ende antwoorden. Want hy beueelt hem ſelluen te ſeghenen, ende doet daer na het ghene dat hy beuolen heeft. Hoe dat het gaet, Men moet altyt verlof vraghen om het Euangelium te leſen oft ſinghen: Dat is in ſulcker wyſe te predicken, dat nyemant en verſtae. Want ſulcke ſyn die Apoſtelen ende gheſanten der Roomſcher kercke, om het Euangelinm in de Miſſe te prediken, ſonder te verclaren het ghene datſe leſen. D'welck het ampt niet en is van een goet ende ghetrouwe bode des vreden. Is dan dit niet eenen grooten ſpot, dat (volghende het Roomſche ghebruyck) den Diaken begheert dat ſyn lippen ende herte gheſuyuert worden, ghelycke de lippen Eſaie met de kole viers ſyn gheweeſt, op dat hy weerdelyck het heylich

Euangelium verkondighe? Is dit niet met Godt ende de menschen gespot?

Vande tweedde wieroockinghe, ende vander lesse des Euangeliums.

Dat. xxiij. Capittel.

Miss. R.

A *OP de hoochtydighe daghen den diaken knielt voor den altaer, begheerende de* B *segheninghe des wieroocks, seggende,*

Seghenet.

De priester antwoordt,

De heere, Wordt gheseghent van hem, in wiēs eere ghy sult verbernt worden. Inden name des vaders. &c. ✠

C *Daer na de priester wieroockt den Altaer, ende den Misboeck: dan gheeft hyt weder tot den diaken die dē Priester selue wierroocket, ende alsdan gaet hy om het Euangeliū te singhē. seggēde.*

D **De heere sy met v.**

Antwoorde.

IN festis solennibus Diaconus flexis genibus coram altari, petat benedictionem incensi, dicendo.

Benedicite.

Sacerdos respondet.

Dominus, Ab illo benedicaris in cuius honore cremaberis. In nomine patris. &c. ✠

a Deinde sacerdos incensat altare, & calicem & Missale, postea reddit Diacono, qui insensat ipsum sacerdotem. Postea procedit ad dicendum b Euangelium, dicendo.

Dominns vobiscū,

Respon.

a Leo. 3. An. 796.

Hieronym⁹ Damasius. An. 370.

B Telesphor⁹. An. 139.

Anastasius. An. 404.

Con. Tole.

Ende

Et cum ſpiritu tuo. Ende met uwen gheeſt.

Sacerdos. *De prieſter.*

Sequentia ſancti Euangelij ſecũdum Iohannem. De dinghen die nauolghen van het Euangelie na Johannem.

Respon. *Antwoorde.*

Gloria tibi domine. Eerlicheyt zy v o heere.

Cum hoc dicitur omnes debent facere ſignum crucis in fronte, & in pectore. Et præſbyter debet ſignare librum ✠ & oſculare. Deinde pergit, dicendo.

℟ *Als men dat ſeyt, alle behoorē het teeckē des cruyces op het voorhooft ende de borſte te maken: Ende de prieſter moet op den boeck een ✠ teecken maken, ende cuſſen het. Dan verwolcht hy ſegghende,*

In illo tẽpore, dixit Ieſus diſcipulis ſuis, et turbis Iudæorũ: Caro mea vera eſt cibus, et ſanguis meus verè eſt potus. Qui mãducat meam carnem, et bibit meum ſãguinem, in me manet, et ego in illo. Sicut miſit me viuens pater, et ego

℣ In dien tydt, ſprack Ieſus tot ſynen diſcipulen ende tot den ſcharen der Joden: ℣ Myn vleeſch is waerlyck ſpyſe, ende myn bloet is waerlyck dranck. Wie myn vleeſch eet, ende myn bloet drinckt, die blyft in my, ende ick in hem. Ghelyckerwys my de leuende vader ghe-ſonden heeft, en ick leue

door dē vader: alsoo ock wie my eet, die selue sal leuen door my. Dit is het broot dat wten hemel ghecommen is, niet ghelyck uwe vaders het Manna gheten hebben, ende syn gestoruen: Wie dit broot eet, sal inder euwicheyt leuen.

uiuo propter patrē: et qui māducat me et ipse viuet propter me. Hic est panis qui de cælo descēdit Nō sicut manducauerūt patres vestri māna in deserto, et mortui sunt: Qui māducat hūc panē, viuet in æternum.

Daer na seyt hy.

Tunc addit.

H Gheeft dat onse sonden wtghedaen worden, door de woordē des Euāgely, Amen. Dit syn heylighe woorden, ick ghelooueende belyde.

Per euangelica dicta, deleantur nostra delicta. Amē. Hæc sūt verba sancta: credo et confiteor.

Van het ghene dat te aenmercken is op de voorgaende stucken.

Dat. xxiiij. Capittel.

A WY hebben geseyt, dat Leo de roockinghen inde Misse ingestelt hadde, maer ick en weet niet oft hyse alle ingestelt heeft, ende offer daer na gheen andere toeghedaen geweest en syn. Indien de Misse niet hoochtydich en is, soo en worden de goden die daer gemaect syn niet bewieroockt.

b Het guychelſpel en ſoude niet dooghen, indien het wieroock na haer ghebruyck niet beleſen en ware. Want wat is dit voor een heyliginge eñ ſegeninge? Hy ſpreeckt tot den wieroocke. Wat is dit voor een ſpot eñ tooverie? Maer in dicē dit wieroock ter eeren des duyuels verbrnt wordt (ghelyckt inder waerheyt is, aengeſien dat hy oorſpronck eñ autoor is der Miſſe, die huyden ſdaechs gedaē wordt) de ſegeninge des duyuels is ouer de miſſe geroepē

c De vaders der Roomſcher kercke verclarende het verborghen verſtant vā de ghiften die onſen heere Ieſu Chriſto geoffert waren, van de wyſe, die hem van den ooſten door het beweghen der ſterre qua nen aenbidden, ſeghen, dat ſy hem goudt offerden, om te betuyghen dat hy Coninck was. Ende Myrrhe betreeckenende ſyn menſchelyckheyt ende ſyn doot: ende wieroock bekennende ſyn goddelyckheyt, die wyle het wieroock ghetuyghenisſe is vander goddelyckheyt, ende dat Godt de roockinghen inde wet verordēt heeft om ſyn hoocheyt daermede ghelyckt betaemt te bekennen. Volghende dan deſe wtlegghinge ſo ſoude den altaer, den kelck den miſboeck ende de prieſter Godt ſyn. Ten minſten wordt haer hier die eere gedaen dat ſy ſegghen Godt toe te behoorem. Maer ten is gheen wonder dat myn heere de Miſmaker deſe eere tot ſyn tafele ende ſynen back (den welcken hy niet gheern voor ſynen meel Godt vermanghelen ende verlaren en ſoude) ende oock de Miſboeck bewyſet, want hy hem veel beter daer mede behelpt, dan met den bybel. De wyle den Bybel hem niet en ſoude wt ſoo ſchoone croeſen, ende ſchalen noch ſoo goeden wyn doen drincken, noch en ſoude hem oock ſo vet ende wel te paſſe niet onderhouden.

Mat. 2. b. 11

Wat d'offerhande der wyſen beteeckent.

Deute. 33. a. 10.

Ten is oock gheen wonder, dat myn heere ſelue gewieroockt is, aengeſien dat hy met pas ende wederpas ſo wel ſpelen can, dat hy goden al blaſende maeckt. wāt na dien hy de goden maken can, ſoo is hy veel meerder eñ hoochweerdigher dan de goden die hy maeckt, de wyle den werckman altyts weerdigher is dan het werck

D Indien de prieſter ſelue het Euangelie ſingt oft leeſt, ſoo groet hy het volck met den rugghe teghen hen ghekeert: Indien het den Diakene doet, ſoo is hy half gekeert end ſiet het volck beſyden aen.

E Wy hebben elders vā de ceremonien, door de welcke het Euangelie inde Miſſe vereert wordt gheſproken, het ghene dat van dē prieſter geſeyt is, mach oock eenichſins tot het ghene dat het volck doet, verſtaen ſyn, ende ſonderlinghe aengaende de Cruycen.

F Sy beghinnen altyts de ſtucken van het Euangelie, dat ſy leſen in deſer voeghe, in ſtede dat ſy inde Epiſtele wt de wercken der Apoſtelē genomen, ſeggen, *In diebus illis*, dat is te ſegghene: In die daghen: Eñ in de ghene die wt ſinte Paulus brieuen genomen ſyn, ſegghen ſy *Fratres*, Broeders: Ende in de ghene die wt de andere ghemeyne brieuen genomen ſyn, ſeggē ſy *Chariſſimi*, Alderlieſſte. Inde welcke ſy ſpreken al ofter daer vele waren, hoe wel datter dickmael maer een met den prieſter en is, ende ſom tyts niet een. Aengaende de twee eerſte voor redenen, ſyn tot een ſpot ende gemeyne ſpreeckwoorden ſelfs door de prieſters verkeert. Soo dar alſmen hen yet van haer feylen ende miſbruycken wt den Euangelio beriſpt, ſy antwoorden dat het was *In illo tempore*. In dien tydt, eñ *In diebus illis*, In die daghen. Soo willē ſy beſluyten dat ſulck

is voor

is voor de oude daghen ende tyden, ende dat ſulcx voorby is: eñ hen niet veel aen en raeckt. Welcke oeffeninghe ſoo wel door hen ende die hen aenhangen ghebruyckt wordt, dat ſy opentlyck betooghen, alſoo wel door haer leere, als door haer leuen ende wandelinghe, dat ſy van het Euangelie ende het woordt godts niet meer en houden, noch daer niet meer op en achten, dan als het haer niet aen en ghinghe.

G Het ghene dat hier in dit cleyn deel des Euangely vã ſiet ſan begrepen is, hebben wy breet ghenoech verclaert in de wtlegghinge vanden dienſt des Sacraments daechs, daer wy betoocht hebben, dat deſe woorden ſtryden tegẽ de leere vander Roomſcher kercke aengaende de teghenwoordicheyt eñ lichamelyck ghemeynſaemheyt des lyffs ende bloets CHRISTI: dat ſy ſegghen ſoo wel den gelouighen als den ongheloouighen, in het nachtmael toe te commene.

H Het ſchynt dat hy hier een betooueringhe van de woorden des Euangeliums wilt maken, begheerende dat door de ſelue de ſonden wechgenomen worden, ghelyck als oft de cracht inde woorden ende de wtſprekinghe van dier gheleghen waer. Maer men moet aenmercken, dat ghelyck het ghe.oue van Godt comt ende ghegheuen wordt, door het hooren des woortdts, ſonder de welcke het niet en ſoude oprecht gheloou: ſyn: Alſoo oock en dient het woort nerghens toe gehoort, dan tot verdõmeniſſe, ten ſy datmen het ontfanghe door tgheloone: door wiens middel de ſonden wech genomen worden door onſen heere Ieſum Chriſtum. Maer na dien dat het volck niet van het ghene datter gheleſen wordt en verſtaet, ſyn ſonden en moghen door het leſen des Euangeliums niet

wechghenomen worden, de welcke het niet oprechtelyck ghelooven en kan, ſonder die te voren verſtaen te hebbene. want hoe ſullen ſy in hem ghelooven, vanden welcken ſy niet ghehoort en hebben? Seyt de heylighe Apoſtel. Sy moghen ghelooven, maer het ſal volghende het ghebruyck der heyligher moeder de Roomſche kercke ſyn: Na de welcke ghelooven, is op borghe ende na goetduncken van andere ghelooven, ende meyné dat al het ghene dat ſy ſeyt ende voorhout warachtich ſy, hoe wel dat haer gheloovighe daer niet een woordt inne en verſtaen. Maer ſulcke en is niet om de conſcientie ende het ghemoet te trooſten ende te verſtereken.

Rom. 10. b. 14.

1 Tis volghende het gebruyck dat de Prieſters ſelue gelooven ende deſe heylige woorden belyden die dickwils ſoo ongheleert ſyn, dat ſy niet en verſtaen wat ſy ſelue ſegghen.

Van de Articulen des gheloofs die int Latynſche Symbolum, Nicenũ ende Conſtantinopolitanum ghenaemt ſyn inhoudende het ſuyuere, gheloove der warachtiger ende ouder kercke.

Dat. xxv. Capittel.

Marcus. 1. An. 337. Damaſius. An. 370. 2 Con. Nic & Conſtant.

ENde hebbẽde een teecken des cruycen gemaeckt, hy cuſt den boeck.

ET facto ſigno crucis oſculatur Librum.

A *Ende dat hy alſdan ſeghe,*

Deinde a dicat, ſi ſit

dicendum.

ghe, in dien het behoort ghe-
seyt te syne.

Credo in vnum Deum.

Ick gheloue in eenen Godt.

Diſiunctis manibus in medio altaris incipiat: & poſtquam inceperit, paulatim iungat manus, & ſic finiat.

B *Dat hy beghinne aen het middē des altaers, hebbende de handen verſcheyden: Ēn na dien hy begōnen ſal hebben, dat hy een weynich ſeffens ſyn hāden te ſamē brenghe, ende alſoo voldoe.*

Patrem omnipotētem factorem cœli & terræ, viſibilium omnium et inuiſibilium. Et in vnum Dominum Ieſum Chriſtum Filium Dei vnigenitum. Et ex Patre natū ante oīa ſecula

Den almachtighen vader, C Maker des hemels, eñ der aerden, aller ſienlycke ende onſienlycke dinghen. D Ende in eenen heere Jeſum Chriſtū den eenghebozen ſone godts, die wt den Vader ghebozen is booz alle eeuwen.

Deum de Deo, lumen de lumine: Deū verum, de deo Vero: Genitū non factum, conſubſtātialē patri, per quē

Godt wt Godt, een licht wt den lichte, waerachtich Godt, wt dē waerachtighen Godt, ghegenereert eñ niet gemaect, met den Vader, vander

ſelue

seluer substantie, door quem omnia facta
welcke alle dinghen ghe- sunt. Qui propter
schapen syn. Die om ons nos homines, &
menschen ende om onser propter nostram sa-
salicheyts wille is neder- lutem descendit de
gecomen wt de hemelen. cœlis. Et incarna-
Ende heeft vleesch aenge- tus est de Spiritu
nomen wt den heylighen Sancto, ex Ma-
gheest, ende de Maghet ria virgine.
Maria.

Hier buychtmen de knye. Hic genus flectitur.

Ende is mensche gewor- Et homo factus est.
den Hy is oock ghecruyst Crucifixus etiam
voor ons onder Pontio pro nobis sub Pon-
Pylato: Hy heeft gelede, tio Pylato: passus
ende is begrauen. Ende et sepultus est. Et re
den derden daghe weder surrexit tertia die
op gestaen achtervolgen- secundum scriptu-
de de scrifture. ¶ Hy is op ras. Et ascendit in
geclommen ten Hemel: cœlū sedet ad dex-
sidt ter rechter hant gods teram patris. Et i-
des Vaders. ¶ Ende sal terum venturus est
met heerlicheyt wederco cum gloria iudica-
men te oordeelē de leuen- re vivos et mortu-
de ende de doode: Wiens os: cuius regni non
ryck en sal gheen eynde erit finis. Et in spi-
wesen. Ende inden hey- ritum Sanctum, do-

ligen

minꝰ et viuificantẽ qui ex Patre Filioq; procedit: Qui cũ patre et Filio simul adoratur et conglorificatur: qui locutus est per prophetas. Et vnam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam. Confiteor vnũ baptisma in remissionẽ peccatorũ. Et expecto resurrectionem mortuorũ. Et vitam venturi seculi. Amen.

lighen gheeft des leuendichmakenden heere: die vanden Vader ende den Sone wtgaet. Ende met den Vader ende Sone geluycklyck geeert wordt. Die gesproken heeft doorde propheten. Eñ een algemeyne ẽde Apostelsche gemeente. Ick bekenne eenen doop tot verghevinghe der sonden. Ick verwachte de wederopstandinghe der dooden: Ende het leuen der toecommender weerelt. Amen.

Vande saken die te aenmercken syn op dit Symbolum, soo vele den handel die wy vooren hebben belanckt.

Dat. xxvj. Capittel.

DAer is breet ghenoech gesproken van het singhen oft swyghen des Credo ende den articulen des gheloofs in de Misse. Daer is beuolen inden Misboeck datmen tselue lese op desen feestdach, eñ op alle syn octauen. Der haluen is een decreet gemaect int

derde

derde Concilium van Tolede, dat gehouden was ten tyden des Paus Pelagij de tweede. By t'welcke, met wtgedruckte woorden is beuolen, dat die Articulen des gheloofs geleſen ende met luyder ſtemmen gepredickt ſouden weſen voor het Sondaechs ghebet in de kercken van Gallicien, ende Spaegnien, inder forme van de Ooſterſche kercken, ende des Concilium van Conſtantinopolen: op dat het gheloouе gheopenbaert worde, ende ghetuyghenisſe hebbe, ende dat de herten des volcks door het gheloouе gereynicht ſynde alſoo gaen om het lichaem ende t'bloet CHRISTI te ſmaken. Welck decreet beueſticht opentlyck dat wy elders der haluen geſeyt hebben. Int Concilium van Baſel is oock een Decreet teghen die het niet geheel ende maer half en leſen: Ghelyck ick menichmael hebbe ſien doen als ick iöck kindt ſynde ter Miſſe ghinck. Onſe papen hadden eenen ſekeren Credo, op het Duytſche, die ſy noemden den Duytſchen Credo, die maer en beſtreckte tot *Et Homo factus eſt*, en eynden hem daer. Sy ghebruycken hem als ſy haeſtich waren om te gaen eten, ende hem vermoyde den Credo wt te leſen ofte ſinghen: Ende ick en twyffele niet of ſy en doent noch hedenſdachs alſoo, niet tegenſtaende het Concilium van Baſel.

Lib. Con.

B Deſe vermaninghe dient tot het goet gebaer ende de ſeden, die myn heere den Miſmaker moet houden met ſyn handen.

C Schepper is bequamer ende meer ghebruyckt, dan Maker: Ende het Griecx woordt is in deſen ſin gheſtelt. Na dien dat het ſoo is, dat GOD ſchepper van alle dinghen is, ende mitds dien regeerder ende beſchicker

der

der ſelver, dieſe houdt ende onderhoudt. Waeromme hebben de papen toevlucht tot de creaturen, ende tot andere wie ſy ſyn, tſy heylighe gheſtoruen mannen, of vrouwen, dan tot hem alleen, indien ſy hem houden voor ſchepper en vader, ende alle andere dinghen voor creaturen? Want alle aenroepinghe die tot ander dan tot GODT ghedaen wordt ſtrydt teghen dit Artyckel. De wyle de warachtighe aenroepinghe niet en beſtaet ſonder gheloone. Der haluen wy en bekennen niet in deſe Articulen, die de voornemenſte ſtucken onſes geloofs begrypen, dat wy in andere gheloouen dan in GODT den Vader, den Soone, ende den Heylighen Gheeſt. Selfs wy en ſegghen niet van de kercke dat wy in haer gheloouen, maer alleenlyck dat wyſe gheloouen. Want daer is groot onderſcheyt tuſchen het ghene dat wy gheloouen vande Kercke: Ende dat wy van GOD den Vader, den Soone, ende den Heyli-ghen Gheeſt gelooven: In de welcke wy ſegghen dat wy gheloouen, dat is, dat wy gheheel ons betrouwen in hen ſtellen, maer niet in de Kercke. De wyle ſy van menſchen beſtaet: ende veruloeckt is de menſche die hem op menſchen verlaet: Ghelyck de Propheet ſeyt: Daeromme ſegghen wy alleenlyck, ghelyck wy ons betrouwen ſtellen op den Vader, den Soone, ende den Heylighen Gheeſt: Dat wy alſoo gheloouen, dat daer een Kercke is, dat is een Heylighe vergaderinge om des betrouwens wille, dieſe op den vader, den ſone, ende den heyligen gheeſt heeft, door de welcke ſy geheylicht is, die gheheel op GODT ſtuent, de welcke haer een vader geworden is, om den wille ſyns

In de kercke niet te gheloouen maer alleenlyck een Kercke.

Ier. 17. a. 5.

ſoons

ſoons IESV CHRISTI, door die heylichmakinghe des heylichs gheeſts. Deſe kercke dā en is Godt niet, noch Vader, noch Soone, noch Heylich gheeſt, noch lidt van dien, dwelck oock de Enghelen ſelue niet en ſyn: Maer ſy ſyn alle creaturen. Soo het dan niet geoorloft en is in hen te gheloouen, ten is oock niet gheorloft hen in ſtede van Godt ende Ieſum Chriſtum aen te roepen, noch hen die eere te gheuen die God alleene toecomt, ten ſy dat wy geheel teghen ſyn woordt, ia ſelfs teghen de kercke, en haer gelooue doen willen: ick ſegghe niet de Roomſche kercke, die met ſulck gheloue niet te vreden en is, maer de oprechte, oude, ende Chriſtelycke kercke.

D Voorts dit artikel alleene, in dwelcke de oprechte kercke belydt Ieſum alleene dē heere dē warachtigē geſalfden, den oprechtē eñ natuerlycken ſone Godes te ſyne, is wederom genochſaem, om neder te worpene niet alleene de Miſſe, maer alle de leere der Roomſcher religie. Want is hy den Chriſtus, ſoo is hy den oprechten geſalfdē des heeren, onſen warachtighen Coninck ende biſſchop, eñ opperſte prieſter inder eeuwicheyt, ende den oprechten propheet, die ons vande macht ende tyrannie des Satans, vander ſonde, vander doot, ende vande helle als onſen oprechten Coninck verloſt heeeft: ende heeft ons met den vader verſoent, door het ſacrificie ſyns doots (vā t'welcke inde nauolgēde artikelen geſprokē wordt) als onſen warachtighen prieſter, die het alleene heeft konnen doen, eñ als onſen eenighen middelaer ende voorſpreker. Eñ heeft ons volcomelyck den wille Godes ontdeckt ende geopēbaert, niet alleene als propheet, maer als warachtige ſone GODS wt den ſchoot ſyns vaders commende. Waeromme wy en hebben nu gheen ghebreck van andere leere ende

openbaringe, noch van menſchelycke dichtſelen tot onſer ſalicheyt: noch oock van andere ſacrificien, ſalichmaker, verloſſer, middelaer, voorſpreker, ende beſchermer, aen God voor ons. Want gelyck daer niemāt warachtich God eñ mēſche en is als hy, alſoo en can oock nyemant anders dit ampt bedienen. Dit is doorſake van deſe Incarnatie daer terſtont afgeſproken wordt: door de welcke den Soone Godts weſende God, ende vande ſelue ſubſtantie met den Vader, heeft menſchelyck vleeſch aenghenomen, ende is menſche gheworden, op dat Godt ende den menſchen te ſamen vereenicht, ende verſoent worden in hem. Ioēs. 1. a. 9. Ioēs. 1. a. 14 1. Tim. 1. b 15.

E Soo de leere vander Tranſubſtantiatie eñ die de vleeſchelycke tegenwoordicheyt in de Miſſe ſtelt waer is, dit artikel vande opuaert Chriſti ten hemel en is niet waer, oft het lichaem CHRISTI en is gheen warachtich lichaem. Want daer en is niet gheſeyt, dat hy hem ſeluen onſienlyck ghemaeckt heeft, weſende hier beneden op aerden, maer dat hy ten hemel gheclommen is.

F In geheele dit Symbolū en is vā gheen ander coemſte Chriſti in ſyn eyghen lichame gheſproken, dan van deſe twee alleene, van de welcke tot hier toe gheſproken is geweeſt. Daer en is van deſe onſienlycke coemſte, in die hoſtie des prieſters noch vā deſe vleeſchelycke tegēwoordicheyt die de Romaniſten ghedicht hebben niet geſproken. Na dat dit ſoo is, waerom worden die voor Ketters veroordeelt, die al ghelooven dat dit Symbolum inhoudt, eñ niet en loochenen vā al dat inde heylige ſchriften begrepen is, op de welcke het ghegront is? Daer en teghen waeromme ſynſe voor Chriſtenen godtſalighe ende ghelouige gheacht, die het niet en gelooven, maer

gheloouen houden ende leeren anders, verſakende door hare leere ende wercken, het ghene datſe met den monde belyden ? Ghelyck wy nu van ſtucke te ſtucke ſouden moghen bewyſen, ten ware dat ſulcx breedt ende duydelyck ghenoech is gedaen gheweeſt in onſe vtlegghinge, ende tſamenſprekinghe op het ghemeyn ſymbolum genaemt der Apoſtelen.

Van het derde deel der Miſſe, genaemt Oblatio.

Dat. xxvij. Capittel.

VAn het ſinghen ende het leſen, van het Symbolum tot den Canon toe, en is bicans nerghens af geſproken dan van offerhande. Daeromme is dit deel der Miſſen ſoo genaemt, d'welck hier voortyts was het beghinſel vander Miſſe der Cathecumenen. Men mach int ſelue veel dinghen aenmercken, die beueſtigen ſullen het ghene, dat wy te vooren gehandelt hebbē, aengaende de offerhanden der geloouighen, ende de gheſchoncken diemen inde oude kercke den Heere dede, die opheffende, ende hem beuelende de ghene dieſe gegeuen hadden. Al dit wordt nu verſtaen vā het broot ende den wyn, die tot het ſacrificie bereyt ſyn, met biddinghe dat de offerhâde der ſeluer ſy ter ſalicheyt der leuende ende der doode, der lichamen eñ der ſielē, niet alleene door de verdienſtē Ieſu Chriſti: maer oock door de verdienſten der geſtoruē heyligher mānen eñ vrouwen. Aengaende het ſonderlyckſte rolleken van dit deel des batemētſpels, na dien myn heere ghelt in ſyn ſchotelken ontfanghen heeft, hy maeckt ſyn prefatie. Maer wy en ſullen daer af niet meer op deſen tyt ſpreken. Het ſal ons genoech ſyn te hādelen van de offer-

handen

handen,onder de welcke ſynder daer de chriſtenē op ſom Diſt.3.c.O-
mighe feeſtdagen ſyn ingehoudē eñ verbōden,volghende mnis chriſti
de loffelycke ghewoonte,gelyck inde decreten ſtaet: om anus.
dieſwille datter geſcreuē is,Ghy en ſult voor my niet ydel Nicol. de
verſchynē. Bouen dien ſynder ander regulen, in die oude plo.expo 3.
Cōcilien die huydē ſdaechs niet wel onderhouden en ſyn. part.Miſſ.
Ten eerſtē int Conciliū Elibertinū, gehoudē in Spaegni-
en,ontrent dē tyt des Cōcilij Niceni eñ Silueſter de eerſte, Lib.Concil.
was verordent, dat de biſſchop gheen gauē ofte offerhādē
ontfanghen en ſoude vā de ghene die des nachtmaels des
Heeren niet medeelachtich en wordē. Maer nu ter cōtra-
riē, een yegelyck bringht gauen eñ offerhāden inde tem-
pels, eñ niemāt en wordt des nachtmaels deelachtich,dan
den pape die de Miſſe doet,wtgeſteken weynighe daghen
binnen den iare.Int Cōcilium van Aken gehouden onder Lib.Concil.
dē coninck Pepinū, die de ſone Lodewycks was:is verord-
ent dat nyemant niet offeren en ſoude dā het ghene dat
hy van de hant des Heeren ontfangen hadde: Eñ dat nye-
māt en ſoude dencken van de hant des Heeren ontfangen
te hebbene, het ghene dat hy onrechtweerdelyck vercre-
gen hadde, eñ dat niemāt en ſoude dencken dat hem ſulex
aengename ſy. Want daer is gheſchreuen, Die godt offert
vā den rooff der armen,die is gelyck de ghene die het kint
offert in de tegenwoordicheyt des vaders. Wie dan God
yet wilt offeren gelyckt betaemt,dat hy hem ſelues eerſt
offere, dat is te ſeghene, volghende de leere des Apoſtels Ro. 12.2.1.
een leuende heylige, ende een wel behagende offerhande:
En daer na van de ſaken die hy rechtweerdelyck vercre-
gen heeft, dat is, die hy vāde handt des Heeren ontfangen
heeft, dat hy daer aftot woecker dē Heere geue tot god-
ſalighe waeſdom. Dit is in deſe Concilien van de offer-

handen der kercke geſproken, t'welck den papen niet veel profyts inbrenghen en ſoude, ſoo het wel onderhouden ware. Wāt vā welcke offerhāden ſyn ſy ſoo ryck geworden, dan van de offerhanden der groote dieuen ende rooуers? Bouen dien, ſoo ſy gheen andere offerhanden en ontfinghē dā vā die des nachtmaels mededeelachtich ſyn, ſy en ſouden gheen moghen onfanghē dan op de daghen dat ſyt tot al den volcke wtdeelen. Deſe ordeninghe leert ons wederōme, dat daer al het ghemeyn volck des nachtmaels als het gehouden werdt mede deelachtich was: Eñ dat die niet ghehouden en waren voor oprechte ghelouighe dies niet mededeelachthich en werden, behoudens datter gheen wettelyck beletſel en ware.

Van de offerhande, ende van de preſentatie des kelcks ende des broodts.

Dat. xxviij. Capittel.

Alp. G. Miſſ. R. Vrbanus. An. 223. Eutychia. 1. An 270. Celeſtinus. An. 427. A Gelaſi⁹. 1 An. 414. Gregorius, An. 590. Thomas.

A *Daer na dat by hem tot den volck keere en ſegghe met ghevouwen handen,*

De Heere ſy met v.

Antwoorde.

Ende met uwen gheeſt.

Ten altaer waerts hy ſegge.

B **Laet ons bidden.**

Het offertorium.

Die Prieſters des Hee-

Poſteà vertat ſe erga Populum, & dicat iunctis manibus,

Dominus vobiſcū.

Reſponſ.

Et cum ſpiritu tuo.

Verſus altare dicat.

Oremus.

A Offertorium.

Sacerdotes domi-

ni incensum et panes offerunt Deo: et ideo sancti erunt Deo suo, & nõ polluent nomen eius. Alleluya.

ren sullẽ Gode wieroock ende broot offeren: ende daeromme sullen sy haren Gode heylich syn, ẽde synẽ name niet ontheyligen. Pryst God. Leui. 21. a

Post Offertoriũ iũgat manus ante altare, dicendo,

Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicẽ, salutaris accipiã, et nomen dñi inuocabo.

Na d'offertorie dat hy de hãden te samen voeghe voor den altaer segghende,

c Hoe sal ick den Heere verghelden alle syn wel dadẽ die hy aen my doet? ick wil dẽ heylsamẽ kelck nemen, ende des Heeren name aenroepen. Psal. 115. b 12. 13.

Surgat Calicem, dicendo,

Offerimus tibi dñe calicem salutaris, et deprecamur clemẽtiã tuã vt in conspectu diuinæ maiestatis tuæ cũ odore suauitatis ascẽdat. In nomine Domini nostri Iesu Christi,

d *Dat hy den kelck opheffe, segghende,*

Heere, wy offerẽ v den kelck des heylsaems: ẽde bidden uwe bermhertichheyt, dat hy voor uwe godelycke maiesteyt tot eenẽ soeten rueck opclime. In den name onses Heeren Iesu Christi sy dit sacrificie gheteeckent, versorgdent, gheseghent, ende

geheylicht: Eñ het woꝛde Gode den vader aenghenaem, voꝛ my seluen, voꝛ dese, eñ voꝛ alle dē christelycken volcke: op dat sy in dese tegēwoꝛdighe eeuwe vergiffenisse vā alle haer sondē entfāghen, ende inde toecomēde dat eeuwich leuen verkryghen. Ende voꝛ de siele uwes dienstknechts ende voꝛ de sielen uwer dienstknechtē, eñ dienstmaechden: Op dat ghy haer het eeuwich leuen gheuet, ende deelachtich maect des heylsaems uwer Heyleghen. In den name des vaders. &c.

benedictum, & sanctificatum istud sacrificiū: & acceptabile sit Deo patri oīpotēti, pro meipso, pro istis, & omnipulo Christiano: vt in præsenti seculo remissionem cuncto rum peccatorum recipiant, & in futuro vitam consequātur æternam. Et pro aīa famuli tui, et animab⁹ famulorū, famularūq; tuarū, vt eis vitā æternam tribuas, et oīm sācto rū inbeas esse cōsortes. In noīe pat. &c.

¶ Heylige dryuuldicheyt ontfanght dese offerhāde die wy v offeren ter ghedachteniſſe der menſchwerdinghe, geboorte, besnydinge des lydē der opstandinge eñ opcliminge onſes

Suscipe Sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offerimus ob memoriā incarnationis, natiuitatis, circūcisionis, paßionis,

resurrectionis, et ascensionis Dñi nostri Iesu Christi: & in honore beatæ Mariæ semper virginis & oim sanctorũ qui tibi placuerunt ab origine mũdi: vt illis ꝓficiat ad honorẽ, nobis aũt ad salutẽ animæ et corporis In noĩe pat. ✠ &c.

onses Heeren Jesu Christi: ende ter eeren der geluckſaligher altyts Maghet Marie, ende aller heyligher die v behaecht hebben van dē beghinne der weerelt, op dat het hen nut ſy ter eeren, ende ons ter ſalicheyt der ſielen, ende des Lichaems. In den name des vaders ✠ &c.

Faciat crucem cum calice ſuper corporalia, ponēdo calicē in medio. Poſt ea capiat patenam cum hoſtia, dicendo.

» *Dat hy een cruyce met den kelck make op de corporaelen, ſtellende den Kelck int midden. Daer na dat hy het ſchotelken neme met de Hoſtie, ſegghende,*

In nomine ſanctæ et individuæ trinitatis, deſcendat hĩc panis iſte et bñdictio dei patris omnipotentis, & filij & ſpiritu ſancti deſcendat ſuper nos et maneat ſemper. Amen

Indē name der heyliger eñ ouerſeheydelycker dry uuldicheyt dit broodt dale hier neder: eñ deſeghenin ghe Gods des vaders almachtich, ende des ſoons ende des heylichs gheeſts dale neder op ons ende blyue altyts. Amen.

Indē name des vaders ende des soons, &c. *In nomine patris, et filij. &c.*

G *Dat hy hier den kelck met de corporalen ouerdecke makende een cruyce op den kelcke ende de Hostie, seghende,* Hic cooperiat calicem cum corporalibus faciendo crucem super calicem & hostiam, dicendo:

Indē name des vaders &c. *In noīe patris. &c.*

Vande stucken die opden voorgaenden handel te aenmercken syn.

Dat. xxix. Capittel.

A HIer is noch een groeteniſſe inde welcke heer ghoosien een cleyn keerken doet, wendende hem met den buyck tot den volcke.

B Dit ſtuck dat hier tot de offertorie gheſtelt wordt, is ghetrocken wten Leuiticus, maer niet inder forme, als het daer gheſchreuen ſtaet: maer hier wordt grootelyck met gode gheſpot, want ten eerſten de Prieſter die de Miſſe doet vermaent het volck tot bidden, ſegghende, laet ons bidden: ende daer na en bidt hy ſelue niet. Want daer en is gheen gebet in deſe woorden, maer alleenlyck een vermaninghe die de Heere gheeft, niet den prieſteren der Roomſcher kercke, maer den ſacrificateurs wt den gheſlachte Leui, hoe datſe haer ſullen ſchicken ende regeeren in haren dienſt. Want hier en is niet gheſproken vande offerhanden der Miſſen, noch van 'tbroot, ende wieroock die daer gheoffert ſyn: maer vande ſacrificiē der Leuiten, vande

Leu. 21. a. 6

vande brandtofferen, ende van de brooden, die inde ſelue gheoffert waren: niet als voorbeelt der Prieſteren van de Roomſche kercke, noch van haer coerkens ende ſacrificien, maer als voor beelt van Ieſus Chriſtus opperſte prieſter (die het warachtich broot des leuens is dat wten hemel commen is) en van ſyn ſacrificie, door het welcke hyt geoffert ende gegeuen heeeft, voor d'leuen des weerelts. Daeromme deſe plaetſe der ſchrift en can de Miſſapen der Roomſcher kercke niet dienen: ten ſy dat ſy ſegghen, datſe nacommers ſyn van de prieſteren wten geſlachte Leui, ende dat ſy Ioden ſyn, verwachtende de coemſte van deſen grooten ſacrificateur Ieſu Chriſto, ſoo doende en ſullen ſy niet heylich ſyn. Maer ſullē grouwelyck den name des Heeren beſpotten dooor ſulcke Laſteringhe.

Heb. 3. a. 1 & 4. b. 14. & 6 c. 20. & 8. a 1. & 9. b. 11. Ioēs. 6. f. 51.

Interpretatie.

c Deſe Veerſkens wt de Ptalmen ſyn hier ſeer wel ten propoeſte ghebracht. In ſtede dat Dauid belooft God te dancken, voor de geſontheyt, eñ de verloſsinghe die hy van hem vercreghen hadde, ende dat door een bancket des loſſancks, deſen laſteraer brenghet, ende verſtaeghet van ſynen kelck, met den welcken hy na ſyn welbehagē ſpeelt, en waer door hy verſaeckt de oprechte ſalicheyt eñ verloſsinghe, de welcke wy ontfanghen hebben door het ſacrificie, ende de weldaet Ieſu Chriſti.

Pſ. 116. b. 12. 13.

d Hier maeckt hy eenen keer met den beker. Hier is eenen genoechelycken kelck der ſalicheyt, ende een ſonderlycke offerhāde. Het ſchynt dat hy hier god te drinckene wilt gheuen, heffende ſynen kelck om hooghe: Maer wat offert hy hier? Wat wilt hy datter op climme? Wyn? wāt na ſyn leere hy en is noch gheen bloet. My ſchroomt te ſpreken van de laſteringen in dit ghebet begrepen, die

ſoo menichfuldich ſyn als daer woorden ende Syllaben ſyn. Waer toe dient ons IESVS CHRISTVS meer, ſoo de Miſſe ende haer ſacrificie ſoo wel voor leuende als voor doode deſe cracht hebben, ghelyck hier gheſeyt wordt?

E Is dit de eere die ghy de heylighe dryuuldicheyt bewyſt, O ghy Helſche Laſteraer, met het preſenteren uwes Kelcks in ſtede van het bloet des warachtighen Soons GODES? Ende daer toe niet alleene totter ghedachteniſſe IESV CHRISTI die voor ons gheſtoruen is: Maer oock voor de Heylighe beyde mannen ende vrouwen, die voor ons die doot niet gheſmaeckt en hebben. Voorts nadien, het is totter ghedachteniſſe, waerom neemdet voor het Sacrificie, ende de Offerhande ſelue, die CHRISTVS ghedaen heeft, waer af het Nachtmael is de Ghedachteniſſe? Berno ſeyt ende verſekert, dat dit Ghebet niet gheleſen en wordt door eenighe ordonnantie, maer alleenlyck door Kercke-lyck ghebruyck. Hy beriſpt oock een ſake die hier in dit ghebruyck dat wy nu volghen gedaen wordt, te weten, Nadien deſe offerhande totter ghedachteniſſe des Doots ende opſtandinghe IESV CHRISTI ghedaen wordt, Men behoort daer gheen verhael te makene van ſyn gheboorte ende andere dierghelycke ſaken.

Berno de offic. Miſſ. ca. 12.

Beruo. Nico. de offi. Miſſ. ca. 12.

F Hier heeft hy de ghenoechte met ſynen Beker te doen danſſen.

G Hy ſtelt oock de hant aen ſyn ſauſierkē om ſyn coerken te doen danſſen, op het welck hy niet veel min laſteringhen wt en ſpout, dan op ſynen kelck. Daeromme alle dinghen ſyn hier int heymelycke gheleſen, inder

formelende wyſe als de tooueraers doen. Bouen deſe keeren van pas ende wederpas, die ſoo wel met den kelck als met het ouwelken gedaen ſyn volghende den Roomſchen mildienſt, iſſer noch een wieroockinghe die oock niet ſonder groote Laſteringhe en beſtaet ende ghedaen wordt om ſynen beker, ſyn coexken, ende ſyn tafel te beroocken. Van d'welcke ſy ſeggen, dat Leo de derde ſonderlyck oorſpronck is, ende ſchryuenſe oock toe het Cõcilium Rouenſe. Maer de wyle ons openbaerlyck in die heylighe Scriften verclaert is, dat de roockinghen des ouden Teſtaments ſyn figuren gheweeſt van IESV CHRISTO, die ſyn Lichaem tot een ſlachtoffer tot eenen wel rieckenden rueck ghegeuen heeft, datſe inſghelycx wtghebeeldet hebben, de Ghebeden der heyli- Apo. 8.a.4.
ghen, als inde Openbaringhe Iohannis, ende inde pſal- Pſ. 141.a.2.
men gheſchreuen is, daer gheſeyt wordt. Myn ghebet moet voor v deughen als eenen roockoffer: Wy en hebben nu gheen materiale roockinghe meer van noode om GODE mede te dienen, ten ſy dat wy de Ioden willen nauolghen: oft ten ſy dat men die alleenlyck doe als ſimpel roockinghen, om de locht ende quade ruecken mede te ſuyueren. Indien wyſe anders doen, ons ſal vanden Heere gheſeyt wordden, het ghene, dat hy door Eſa. 1.b.13.
ſynen Propheet verclaert. V rueckwerck is my eenen gruwel.

Van de Waſſchinge der handen, ende vande recommandatie des prieſters, ende vande offerhande ende vande ſecrete.

Dat. xxx. Capittel.

Dat

Dat hy daer na syn han den ter rechter syden vanden altaer gae wasschen segghende,

Deinde vadat lotũ manus suas ad dexterum cornu Altaris, dicendo,

Psa. 26.a.6. **Ick sal myn handen onder die ontschuldige waschen.&c.**

Lauabo inter innocentes manus meas. &c.

Tottẽ eynde des psalmes met **Eerlicheyt sy den vader &c. Ghelyck het was.&c. Heere ontfermt onser, heere ötfermt öser, heere ontfermt onser, Onse vader die daer syt in die hemelen. &c.**

vsq; ad finẽ psalmi, cũ *Gloria patri. &c. Sicut erat. &c. Kyrie eleyson, Christe eleyson, Kyrie eleyson. Pater noster. qui es in cœlis. &c.*

Na het wasschen der hãden dat hy het teeckẽ des cruyces make, staẽde aen het middes des altaers, ende dat hy segge

Post lotionem manuum signet de signo crucis, stans in medio altaris, & dicat.

In den name des vaders. &c. Coemt heylich gheest, vernult de herten uwer gheloouighen, ende ötsteeckt in haer het vier uwer liefde.

In nomine patris &c. Veni Sancte Spiritus, reple tuorũ corda fidelium, et tui amoris in ignem accende.

Dat hy hẽ dan nederbuyghe voorden altaer, eñ segge,

Deinde, inclinet se ante altare, & dicat,

Heere

In ſpiritu humilitatis et in animo cõtrito ſuſcipiamur, Dñe à te, et ſic fiat ſacrificium noſtrũ, vt à te ſuſcipiatur hodie, & placeat tibi, Domine deus meus. In nomine patris & filij, &c. Amen.

Heere, laet ons van v ontfanghen weſen in den gheeſt der ootmoedicheyt ende met een berouwēde herte: ende ons offerhāde ſy ſoo gedaen, dat ſy huyden van v ontfangē woꝛden, ende datſe v Heere mynen godt behaghe. In den name des vaders, des ſoons ꝛc. Amen.

Faciendo crucem ſuper altare, & oſculando eam. Deinde, ponat manus ſupra ſacrificium, dicendo,

B *Makende een Cruys op den altaer, ende dat cuſſēde. Daer na dat hy ſyn hant opt ſacrificie ſtelle, ſeggende,*

Veni inuiſibilis ſacrificator & cuſtos benedic & ſanctifica hoc ſacrificium nomini ſancto tuo præparatum. In nomine patris. &c.

C Coemt onſienlycken prieſter ende bewaerder: ſeghent ende heylicht dit ſacrificie, dat om uwen heylighen name bereydt is. In den name des vaders, ꝛc.

Faciendo crucem ſupra totũ ſacrificium, & oſculando altare.

Makende een cruyce op het geheel ſacrificie, eñ cuſſende den altaer.

Poſteà iungat ma-

Daer na hy legge die han-

den

den te ſamẽ, eñ hem keerẽde tot den volcke ſeghe.

nus, & vertens ſe ad populum, dicat,

D Bidt voor my, broeders, ende ſuſters, ende ick voor v: E op dat myn ende uwe Sacrificie te ſamen ſy den Heere onſen Gode aenghename, door CHRISTVM onſen Heere. Hyrre verhoort myn Ghebet, ende laet myn roepen tot v commen. De Heere ſy met v, Ende met uwen gheeſt. F Laet ons bidden.

Orate pro me fratres, & ſorores, & ego pro vobis, vt meum, pariterq; veſtrum ſacrificiũ ſit dño deo noſtro acceptũ. Per Chriſtũ dñm noſtrum: Dñe exaudi orationẽ meam. Et clamor meꝰ ad te veniat. Dominus vobiſcum. Et cum ſpiritu tuo. Oremus.

Dan keerende hem vande ſlincke ſyde, hy ſeyt de Secrete ofte Secreten.

Deinde girans ſe ex parte ſiniſtra, dicit Secretam vel ſecretas.

De Secrete.

Secreta.

G Heere, wy biddẽ v, dat ghy weſende barmhertich, uwe Kercke gheeft de gauen der eenicheyts ende des vreden: die onder die gheofferde ghiften gheeſtelyck voorden beteec-

Eccleſiæ tuæ quæſumus Domine vnitatis & Pacis, propitius dona concede, quæ ſub oblatis muneribus myſticè deſignantur.

Per dominum no- teeckent. Door onſe
ſtrum Ieſum. &c. Heere Jeſum. &c.

Van de ſaken die op deſe voorgaende ſtucken te aenmercken ſyn.

Dat. xxxj. Capittel.

A HIer is de tweede waſſchinghe der Miſſe, ende de Heerlyckſte, maer niet de leckerſte, daeromme en leckt hier myn Heer ſyn vingeren niet. Hy is te vreden met het waſſchen, ende drooghen ſyner hãnden, ghelyck Pylatus dede als hy Chriſtum ghinck verwyſen. Want nadien hy hem wilt opofferen, ende dat gheen ſacrificie en gheſchiet ſonder bloetſtortinghe ende doot, als het van leuendighe dinghen gedaen wordt: wat doet hy hier min dan Pilatus die Chriſtum verweſen heeft gecruyſt te ſyne? Hy mach hem dan wel Roemen dat hy ſyn beſmeerde handen onder de ontſchuldighe waſcht, ofte met onſchult, ghelyck in den Pſalm ſtaet, den welcken deſen laſteraer hier ſoo ſchandelyck misbruyckt. Maer wat dunckt v is hier niet wel ten propoeſte gheſproken? Ick en ſal niet breeder ſpreken van de laſteringhen die in alle deſe ghebeden ſyn: Ick ſegghe laſteringhen, om dieſwille datſe geheel ſtryden teghen de oprechte aenropinghe des naems Godes, ende de verdiẽſte IESV CHRISTI: oft om datſe qualyck voortgebracht ſyn, ende dat het woordt Godes daer door wordt ontheylicht en onteert. Mat. 27. c. 24.

B Hier is groote menichte van Cruycen. Het is den Papen ghenoech, dat ſy alſoo ſchermutſende ſpelen,

ſpelen, eñ de Cruycen ſoo dickmael cuſſen als hen goetdunckt: Maer het draghen des cruyces Ieſu Chriſti, en ghenoecht hen gheenſsins.

c Wie is deſen onſienlycken heylichmaker ende bewaerder die hy aenroept, om ſoo afgryſelycke offerhande te heylighen? Iſt dien tot den welcken het bereyt is, eñ in wyens name het geoffert wordt, Ten ſal den heyligen gheeſt niet ſyn, noch IESVS den heylighen der heylighen, Maer den onreynen gheeſt die de vyanden Chriſti leyt ende regeert. Bernó ghetuycht dat dit ghebet gheleſen wordt, volghende het ghebruyck der Walen ende Francoiſen.

Epheſ. 2. a. 2 & 6. b 12.

Berno de offic. Miſſ.

d Hier mach een yegelyck ſien de keeren van pas ende wederpas, die hier telcker reyſe ghedaen ſyn. Onder andere ſaken iſſer verordent, dat myn heere hem ſeluen tot den volcke keere, om hem in ſyn ghebeden te beuelen, hem belouende de ſyne. Maer het volck en verſtaet daer niet af. Daeromme tis een verloren recommandatie, behaluen datſe dient tot veruullinghe ende verchierſel van t'batementſpel. Waerop men moet aenmercken, in dien daer maer eenen en is, die antwoordt, datmen moet ſeghen, Broeder bidt, ende niet, Broeders bidt.

e Hy acht hier alle die inde Miſſe tegentwoordich ſyn, voor ſyn broeders ſegghende, dat het ſacrificie dat hy offert ſoo wel haer aengaet als hem. Daeromme gelyck hy Chriſtum in ſyn offerhande verſaeckt, alſo verſaken ſy hem alle, die inde Miſſe ſyn Het ſchynt dat dit van tgebruyck der ouder kercken genomē is, by d'welck de dienaers des woordts Godts begheerden de ghebeden der ghemeente voor hen ende daer oock Godt aengeropen werdt voor die ghene die van haer goederen geoffert hadden, tot de

onder-

onderhoudinghe der armen, ende des dienſts Godes.

¶ Hy vermaent wederom tot bidden, ende na dien dat hy een keerken ghemaect heeft hy doet ſyn ghebet int heymelyck, Daerom is dit ghebet ſecrete genaemt. Eñ om dieſwille datter ſomtyts meer dan eene gheleſen wordt, gelyckt oock mette Collecten geſchiet, hy laet dat inden vryen wille des Miſmakers den welckē beuolen ſtaet ſoo vele Secreten te leſene als hy collecten geleſen heeft, maer ick en hebbe de autoors niet konnen vinden, diemen toeſchryft deſe ſtucken, die van het Offertorie af voortghebracht ſyn, behoudens dat ick meyne datſe die oock de ſecreten toeſchryuen, dieſe de collecten togeſcreuen hebben, om dieſwille datſe ſulcke ghebeden ſyn die veranderen na de Miſſen. Ick en weet niet oft deſe ghebeden gheſtelt ſyn in ſtede van de ghebeden die een yeghelyck int heymelycke inde oude kercke dede, na de vercondinghe des woordts Godes, ende de ghemeyn ghebeden by den dienaer inden name vander geheelder gemeynte wtgheſproken. Almarius willēde hier vā redene geuen, brenght voort het ghene dat Ciprianus geſchreuen heeft vande maticheyt, zedicheyt, eñ ootmoedicheyt die int gebet noodich ſyn, beriſpende de misbruycken die daer in ghedaen worden. Onder andere pūcten leert hy dat gheenen noot en is datmen veel ſprekende ſy: t'welck oock onſe Heere met wtgedrucktē woordē aengeraeckt heeft. Daer na dat men niet ſeer noch met luyder ſtemme en moet roepen, de wyle men met Gode te doene heeft, die de herten aenſiet ende kent. Maer Cyprianus en verſtaet by deſe woorden niet, datmen de ghemeyne ghebeden die inde kerēke wt den name van alle de Chriſtenen ghedaen worden, ſoo heymelyck moet veſelen datſe niemant niet hooren en

Nicol. de plo. expo 3. part. Miſſ.

Almarius de off Miſſ. c 3 Cypri. de dominic. orat. ſermo. 6. Mat. 6. a. 7.

can. Want hy ſpreeckt alleenlyck niet van ſulcke ghebeden, maer int ghemeyne van allen. Want het is een andere ſake te bidden eyghentlyck ende beſyden voor hem ſelven, ende te bidden als dienaer der kercke, die ghelyck den mont des volcks is. Ten anderen waerom en duyden ſy dit niet ſoo wel op haer geſchrey door d'welck ſy in haer tempels ſtyuer ende luyder cryſſchen dan noyt de papen van Baal en deden, ghelyck oft haren Godt doof ware, of dat hy ſliepe of droncken in een wynhuys ware? waerom en ſeggen ſy dat niet ſoo wel hier af, als vande ſecreten ende Canon.

G Onder deſe ſecreten ſynder ſommighe daer grouwelycke laſteringhen in ſtaen. Deſe en is niet quaet noch niet ſtrydende teghens de oprechte Leere des nachtmaels, Sy en maken hier gheen ſwaricheyt int ghebruycken des woordts beteeckenen, verclarende dat het nachtmael wtbeeldet den vrede, ende de eenicheyt die wy in CHRISTO hebben: dwelck van haer Miſſe daer ſy toe brenghen niet'en can verſtaen weſen. Want wat verſtant van vrede iſſer in het byſondere nachtmael des Papen, ende int broot ende wyn die hy offert? Dit ſoude van het nachtmael moghen gheſeyt ſyn, aenſiende het ſacrificie des loſs dat daer geoffert wordt, danckende Chriſtum door de ghemeynſchap des Nachtmaels met een ghemeyn herte ende bewillinghe.

Van de Prefatie, ende van het Sanctus.

Dat. xxxij. Capittel.

A *Hier heffende ſyn hãden verſcheydentlyck op,* Hic eleuatis ac diſiunctis manibus

ſeyt

bus, dicit,
Per omnia ſecula ſeculorum.
Reſpon.
Amen.
Sacerdos.
Dominus vobiſcũ.
Reſpon.
Et cũ ſpiritu tuo.
Sacerdos.
a *Surſum corda.*
Reſpon.
Habemus ad dominum.
Sacerdos.
Gratias agamus domino deo noſtro.
Reſpon.
Dignũ & iuſtũ eſt.
Sacerdos.
b *Vere dignum & iuſtum eſt, æquum & ſalutare. Nos tibi ſemper & vbique gratias agere, Domine ſancte Pater oĩpotens æternæ*

ſeyt hy.
B In alle eeuwen der eeuwen.
Antwoorde.
Amen.
De prieſtere.
C De Heere ſy met v.
Antwoorde.
Ende met uwen gheeſt.
De prieſtere.
D Opwaerts dit herten.
Antwoorde.
Wy hebbenſe tot den Heere.
De Prieſtere.
Laet ons onſen Heere, onſen Godt dancken.
Antwoorde.
Het is redene end recht.
De Prieſtere.
E Het is voorwaer redene ende recht, billich ende ſalich. Dat wy v altyt ende alomme dancken, Heere, Heylich, Vader almachtich, eeuwich God; want het nyeuwe

a Gelaſius. 1 An. 494.

Gelaſius. 1. An. 494. b Symmac. An. 501. Vrbanus. 4. An. 1261. Pelagius. 1. An. 580.

licht van uwer claerheyt is den verstande onser ooghen verschenen door de verborghentheyt des woordts dat vleesch is geworden: de wyle wy Godt sienlyck kõnen, dat wy door hem tot de liefde vã onsienlycke dinghẽ getrocken worden. Ende daeröme singhen wy den loffsäck uwer heerlicheyt met de Engelen eñ aertsengelen met de troonen ende Heerschappien ende met de menichte der hemelscher heyrcrachten.

Deus: quia per incarnati Verbi mysteriũ, noua mentis nostræ oculis Lux tuæ claritatis infulsit, vt dũ visibiliter deũ cognoscim⁹ per hunc in inuisibiliũ amorem rapiamur. Et ideo cũ angelis et Archangelis, cum thronis & Dominationibus, cunq; omni militia cælestis exercitus, Hymnũ gloriæ tuæ canimus.

F *Hier moet hy syn handen te samen voeghen.*

Hic debet manus coniungere.

seggende sonder eynde.

sine fine dicentes.

Wesende middelmatich gebuycht op dẽ altaer, hy segge.

Mediocriter inclinatus super altare, dicat,

Esai. 6. a. 3.

G Heylich, heylich, heylich is dẽ heere H der heyrscharẽ, I den hemel eñ de aerde is uwer eeren vol, behoedt doch inde alderhoochste

B Sixtus. 1. An. 121. Con. Vasen.

B *Sanctus, sanctus sanctus dominꝰ deus Sabaoth, Pleni sunt cæli & terræ gloriæ tuæ, Osanna in*

in excelsis. **hoochſte plaetſen.**

Hic ſignat ſe ſigno crucis, dicendo. *Hier teeckent hy hem met het Teecken des Cruyces, ſegghende,*

Pſ. 118 c 26

Benedictus qui venit in nomine Domini, Oſanna in excelsis. **Ghelooft ſy die daer koemt, In den name des Heeren: Behoedt doch in de alderhoochſte plaetſen**

Die puncten die opden voorgaenden text dienen aenmerct te ſyne.

Dat. xxxiij. Capittel.

A MYn heere ſtelt hier ſyn geſichte als eenen menſche die ſeer verwondert is.

B Dit is wel ten propooſte. Hy leeſt de ſecrete heymelyck, ſorghende ghehoort te ſyne, eñ daer na roept hy ſonder eenighe redene, in alle euwen der euwē: op dat het volck eñ die de Miſſe dienen, andtwoorden Amen, die noch gehoort noch verſtaē en hebbē wat hy geſeyt heeft, noch waer toe dit *Per omnia*, mach gheſchickt ende geuoecht ſyn. Want Amen, is een hebreeuſch woordt, by d'welcke de ghene die antwoorden ghetuyghen ende te kennen gheuen, datſe bewillighen ende voor warachtich houden ende oock wenſchen het ghene, datter gheſeyt is geweeſt. Maer hoe ſal de ghene die daer moet antwoorden metter waerheyt alſoo connen doen, dan met ſpot ende ſpel, indien hy niet en verſtaet het ghene dat hy getuycht ende beueſtieht? Want tis euenghelyck als ofte yemant ſyn teecken ofte ſeghel aen een ſchrift, oft brieff

Wat Amen beteeckent.

Comparatio à ſimili.

hinghe, ſonder den ſelven geleſen te hebben, of te weten
1.Cor.14.b 16. ne wat daer in ſtaet. Daeromme ſeyt den Heylighen Apoſtel ſoo ghy danckſegghet met den gheeſt, hoe ſal de ghene die in des ongeleerden plaetſe ſtaet, Amen ſeggen op uwe danckſegghinghe, de wyle hy niet en weet wat ghy ſeyt? Ende nadien dit ſoo moet geſchieden in de gemeyne ghebeden der kercken, ſoo iſt noch veel nootſakelycker in de bedieninge der ſacramenten, want de wyle ſy als een beueſtinge des contracts ende verbonts ſyn, dat de Heere met ons ghemaeckt heeft, wat proteſtatie ſullen wy doen van onſer ſyde: ſoo wy het inhoudt ende de Artyckelen des verbonts niet en verſtaen, van het welcke de Sacramenten ſyn als ſeghelen? Tis euengelyck als of yemant eenich verbont dede teeckenen onder die ghene die niet en wiſten wat het ware, ende als oft ſy betuychden dat te bewillighen ſonder te weten wat het inhoudt. Waeromme alle woorden die tot de Sacramenten voortghebracht ſyn, moeten ſoo wtghelproken worden, dat ſy een yeghelyck van dieſe aengaen mach verſtaen, ſoo verre als haer verſtant can begrypen.

c Hy groet hier het volck, ſynen rugghe tooghende en ſonder hem ſelven tot den volcke te keeren.

d Wy hebben op een ander plaetſe verclaert tot wat eynde dit gheſeyt wordt, en van waer het ghenomen was, eñ hoe dat het anders gedaen is in de Miſſe, dan deſe vermaninghe verheyſcht. Daerom de Doctooren der Roomſcher Kercke betuyghen ſelue, dat niemant en mach deel hebben van dit Sacrament, ten ſy dat hy therte opwaert geheuen hebbe, ende dat vele menſchen dickmael lieghen, antwoordende datſe de herten totten Heeren geheuen hebben

E Hoe wel dat al het voorgaende tot de Prefatie ofte voorredene dient, nochtans noemen sy sonderlyck met desen name het ghene dat ter volcht tot Sanctus. Wy hebben op ander plaetsen wyt ghenoech gesproken van die verscheydentheyt der prefatien, die oock haer verscheyden Sanghen hebben, na de feestdaghen daer sy toe gheschickt syn. De Canons ende Regulen daer wy af ghesproken hebben, by de welcke verboden is, datmen gheen Collecten, Ghebeden, noch Prefatien, noch prosen, noch dierghelycke en ghebruycke die Apocryf ende niet ordentlyck ontfanghen en syn, hebben in vele Concilien wederomme vernieuwet gheweest: Namelyck in tweede Concilie van Laodicea, ende het Concilium Milenitanum. Derhaluen is dickwyle verordent geweest, datter maer een forme vanden dienst GODES en soude wesen in een landt ende regeringhe: Ende sonderlyck in het Concilium Gerundense, Bracarense deerste, Toletanum het vierde, ende het elfste. Daeromme syn verscheyden ghebruycken ghegeuen geweest, na de verscheyden bildommen ende regeringen, de forme van dese Prefatie die hier is ghestelt, is verordent om alle daghe te lesene ofte te singhene van kersdach tot derthien dach. Sy dient oock om de suyueringhe Marie, ghenaemt Lichtmisse, ende desen feestdach des Lichaems CHRISTI. Die andere feestdaghen hebben oock de hare by sonder. Voorts ick en vinde in het inhouden van dese, niet quaets, indien sy ghebruyckt ware alsoot behoort, volghende de forme der ouder kercke. Lib. Conci.

F Dese vermaninghe is hier ghedaen, om dieswille dat myn Heere tot hier toe als verwondert synde, syn handen om hooghe wtghespreyt, ende weynich

achterwaerts hellende houdt, ghelyck sint Franciscus die
Comparatio syn wondeteeckenen toecht. Daeromme voecht hyse wederom te samen int besluyt deser prefacie.

G Bouen tghene datter gheseyt is geweest van de ordonnancie van Sixtus, aengaende het Sanctus, daer is noch eenen Canon in het tweeste Cōciliū Vasense, by dē welcken geboden is, dattet in alle Missen wtgesproken sy hoedanich sy ooc syn. Tis kennelyck waer het wtghenomen is. Daer en is niet oft ten is in hem seluen tot lof Godes. Maer synde tot desen afgodt der Misse gheuoecht waer toe dienet dan tot lasteringe? Want GODE is kennelyck wat schoon enghels ende Seraphins dese Lasteraers syn, om hem sulcke loffanghen te singhen. Sy moghen hem wel soo dickmael als sy willen heylich ende heylich noemen, hem grouwelyck lasterende. Sy moghen ooc wel den name vande Seraphins nemen, die beteeckent als of men seyde, Bernende, niet in de liefde des Heeren, noch in de liefde tot de menschen, ende niet als verlicht wesende met het licht Godes, ghelyck de enghelen: Maer bernende ende blakende van rasernie om de kinderen Godts te veruolghen ende te verbernen, die God sulcke eere willen gheuen als die enghelen hem gegeuē hebben: Welck sy hem ende IESV CHRISTO afnemen ende ouergeuen die eenē afgodt van deech gemaect, ende den Roomschen Antichrist dien sy noemen Sanctissime pater, dat is, Alderheylichste vader, in superlatiuo gradu, om in een woordt te begrypē dat de enghelen in dry gedaen hebbē,

Wat Seraphin beteeckent.

H Bouen de grouicheyt ende ongeleertheyt die in haer Latyn is, soo menghelen sy in haer Misse veel woorden van vremde tale die welcke sonderlyck wt de Hebreusche ende sommighe wtter Griecxsche genomen syn: welcke sy doen

ſy doen als nauolghers der tooueraers, ende der heydenē, ende van Marcus den ketter, die voor t'ghebruyckt hadden, datſe veel groue ende vremde woordē die ſwaer om wtſpreken ſyn in haer beleſinghen ēde goddelycke dienſten menghelde, om de eenuoudige te beter te verſchroomen, ende op dat haer maniere van doen te wonderlycker ſoude ſchynen, volghende het ghetuyghen van Arnobius. Theodoretus, ende Lucianus. Sy hebben hier Sabaoth ende Oſanna vande Hebreuſſche, de welcke ſy niet wel en connen pronuncieren ende wtſpreken, ende noch veel min verſtaen. Maer wat ghebruyck van ſpreken is doch ditte, daermē alſoo de taelen deene met de ādere mēghelt, ſonder noot oft redene. Het is euenghelyck als of men ſeyde, Heere God *Exercituum*, menghelende het laryn met het duytſche, niet geheel deen noch dander ſprekende, in ſtede van te ſegghene, God der heyrſcharen, geheel in duytſhe, of *Dominus deus exercituum*, gheheel in Latyn. Het ghelyck is oock in de andere. Arnob.cont. gent. Theo. de fab.hære. Luc.i Necy.

1 God weet oock hoe wel dit ten propooſte is dat hier wt den Propheet Dauid wordt voort ghebracht totter coemſte van deſen nieuwen Chriſtus.

Het vierde deel vander Miſſe genaemt de conſecratie

Dar. xxxiiij. Capittel.

DEinde profundè inclinatus ante Altare, iunctis manibus, dicit,

DAer na ſeer nedergebuycht ſynde voor den altaer met de hāden te ſamen gebuycht, hy ſeggha.

U dan alder saechtmoedichste Vader. &c. *Te igitur clementissime Pater. &c.*

Na het Sanctus, volcht Den Canon, die met sulcke ceremonien moet wtgheſproken syn, als verhaelt wordt soo wel hier als in de Cautelen der Misse die wy alreede verclaert hebben. Daer syn ghebruycken na de welcke den Lauabo wordt alleenlyck hier ghegheuen, ghelyck tghene dat Nicolaus de Ploue volcht. Nu dan hier beghint de meeste toouerye beſweeringhe ende afgrouwelicheyt die inde Misse is, inder voeghen datmen die soude moghen te rechte noemen niet consecratie (ghelyck sy die heeten) maer execratie, dat is vervloeckinge ende duyuelsche plicht, wy hebben te vooren ghenoech gheſproken vande werckluyden die dit syn stuck wercks gheſmeedt hebben. By de welcke Nicolaus de Ploue noch by ſtelt Clementen de Eerſte, segghende dat hy den Canon verordent heeft voor de Conſecratie. Wy sullen hier wederom inden Kant aenteeckenen de Authoors die sy soo wel int ghemeyne als int byſondere toegheſchreuen is. Maer om dieſwille dat in dit deel der Misse meerder peryckel is dan in gheen van dander, int Concilium van Oxfort in Engelant ghehouden door Steuen den Aertſbiſschop is verordent, dat de Archidiakenen in hare Viſitatien ende onderſoeckinghen beſorghen souden, dat den Canon der Misse ghebetert ende gheſuyuert sy in dien daer feylen in waren: Ende dat de Prieſters ten minſten de woorden van dien wel souden konnen wtſpreken, ende daer af goet ende gheſont verſtant hebben.

Ex. 4. part. Miſſ.

Expoſi. 4. part. Miſſ.

Lib. Concil.

Men

Men moet inſghelycx aenmercken, dat ſommighe van deſe taelweerdighe Heeren die de Miſſe doen den altaer cuſſen, alſſy tot hier ghecommen ſyn, Ende die andere met grooter ootmoedicheyt ende eerweerdicheyt cuſſen het Beelt des gheeruyſten CHRISTI, (dat inden Miſſboeck zonderlyck daeromme gheſchildert is.) Welcke ſake ſchynt ſeer wel ouer een te commen met het Decreet des Concilij Elibertini in Spaegnien gehouden ontrent den tyt des Concilij Niceni, ende van Silueſter de eerſte: By het welcke verboden is ſchilderien ende beelden in de Tempels te hebben, op dat niet het ghene dat daer gheeert ende aenghebeden werdt inde wanden ende mueren gheſchildert en worden. Lib. Concil.

Maer als deſe ordeninghe ghemaeckt was, de Miſſe en was noch in ſulcken ſtant niet als ſy nu is. Daeromme dient haer deſe vercieringhe der Beelden wel ende bouen al in dit deel int welcke de afgoderye ende laſteringhen op het aldergrouwelyckſte ende ongheſchickſte ſyn. Voorts de meeſters ende wtleggers deſer Ceremonien verdeylen deſen Heyligben Canon verſcheydentlyck, de eene maer in Vyue, de andere in tweelff deelen, ghelyck wy elck ſien ſullen in ſyn ordene.

Van deerſte deel des Canons vander Miſſe, inhoudende een ghemeyn ghebet voor al de kercke, ende eyghentlyck voor de voorneemſte onder het gheeſtelyck-eñ voor de vorſten.

Dat

Dat. xxxv. Capittel.

Canon.

Canon.

A a Gelasius. I. An. 494. Gregorius. An. 590.

A WY bidden v dan, alder genadichste vader door Jesum Christū, uwen sone, onsen heere, dat ghy v aenghename wilt laten syn, ende B seghent,

T*E* B igitur clementissime pater per Iesum Christū filiū tuum dominū nostrū, supplices rogamus ac petimus, vt accepta habeas et benedicas,

De Priester hier hem opheffende, cust dē altaer, ende maect eenmael het teecken des cruyces soo wel op de hostie als op den kelck.

Hic erigens se osculatur Altare, & tertio signat tam super Hostiam, quàm super calicem.

c Dese gauen, ✠ dese ✠ geschencken, dese ✠ Heylighe Offerhanden D sonder smette.

Hæc ✠ dona, hæc ✠ munera, hæc ✠ sancta sacrificia illibata.

'Daer na, hebbēde syn hāden wtgereckt ende middelmatich opgheuen, by verualcht den canon.

Deinde extensis manibus, & mediocriter eleuatis, prosequitur Canon.

De welcke wy v eerstmael offeren voor v heylighe algemeyne christelycke kercke, derwelcker ghy

Imprimis quæ tibi offerimus pro ecclesia tua Sancta catholica, quā pacifi-

care, custodire, adiuuare, et regere diligneris toto orbo terrarũ, vna cũ famulo tno Papa nostro N. et Antistite nostro N. et Rege nostro N. ✠ *et oĩbus orthodoxis, atq; catholica et apostolica fidei cultoribus.*

ghy wzede wilt maken, bewaren, vereenighen, ende regeren geheel de weerelt dooze, met uwen dienaer B onsen Paus N. ende onsen Bisschop N. F ende onsen Coninck N. G ende onsen ✠ met alle de gheloouighe die het alghemeyne ende apostolische geloous eeren ende volghen.

A Dit ghebet int deerste deel des Canons begrepen, is in stede van de ghebeden, die inde oude kercke sonderlyck gedaen waren, voor de vorsten eñ heeren, volghende de leere van sint Paulus, vande welcke wy in Tertulliano een forme hebben. Maer het beghin is ghenomen van t'ghebet dat op de offerhanden gheleesen werdt, die de gheloouighe brachten tot sulck ghebruyck als wy elders verclaert hebben: d'welck dese eselskoppen doen dienen tot haren ouwelkens ende haren kelck, om daer af een sacrificie te maken. 1. Ti. 2. a. 2. Iere. 29 a. 7. Baru. 1. b. 11

B Soo dickwils als dese woorden seghenen ende seghe ninghen inde Misse voortcommen, daer is altyts gewach van cruycen met handen ende vingheren te makene, want sy meynen dat seghenen anders niet en sy dan teeckenen der cruycē te makene. Maer daer syn schoone verholentheden ende tooueriſche secreten, int ghetal der seluer niet min wy sullense voor by gaen.

C Myn heeren onse Meesters disputeren sterckelyck om

om de wtlegghinghe van dese dry woorden, ende om dieswille dat hier ghesproken wordt van gauen, gheschencken ende Sacrificien in meerder ghetal, als offer meer dan een ware. Dwelck sy niet en willen bekennen. Wantse segghen dat IESVS CHRISTVS daer gheoffert wordt die maer een en is, ende maer een gaue geschenck ende sacrificie. Maer sulcke swaricheyt en is niet gheweest in de kercke daer soodanighe woorden verstaen waren vãde gauen ende geschencken die de gelouighe in de kercke brachten, van de welcke men nam tbroot, ende den wyn daer het nachtmael mede ghehouden wordt. Ende alle dese gauen ende geschencken waren sacrificie genaemt, de eene om dieswille datse Godt geoffert waren totter hulpe vãn de arme lidmaten IESV CHRISTI: in den seluen sin dat de Apostel de almoessen ende behulpselen die den armen ghedaen worden, naemt sacrificien, segghende datmen door sulcke offerhanden Gode behaecht: de andere te wetene die voor het nachtmael ghenomen waren, worden oock so ghenaemt, om dieswille dat het nachtmael met danckseghinghe ghedaen wordt, dat oock door dē seluen Apostel sacrificie des loofs ghenaemt is: ghelyck alle ander manierē van gebeden syn. Om dieswille is het oock geheeten Eucharistia, dat oock tselue beteeckent. Maer wat redene isser datmen Broot ende Wyn Gode offert voor de geheele kercke? Siet daer een schoone offerhande die syn Maiesteyt wel betaemt: ende oock een schoone vermanghelinghe, door de welcke IESVS CHRISTVS voor een ouwelcken ende weynich wyns om een sacrificie af te maken vermanghelt wordt. Want sy

Hebr. 13. b. 16.

Hebr. 13. b. 15.

en syn

en syn hier noch niet ghetransubstantieert ende verandert. Voorts sy segghen, dat dese Cruycen ende dit verhalen vanden gauen ende geschencken ondet andere saken de verraderie van Iudas beteeckent. Nicol. de Plo. expo. Miss.

D Sy legghen dit woordt Illibata wt voor onuerderselyck, hoe wel dat het eyghentlyck beteeckent een sake daer niemant noch af ghemaeckt en heeft, en die in haer gheheele ghebleuen is. Maer sy syn wederom seer beladen om dit woordt te verclaren, de wyle de schoone gauen, geschencken, ende onuerderselycke offerhanden, dickmaels verderuen ende verrotten, ghelyck wy inde Cautelen der Missen hier vooren verhaelt hebben. Waer op int Concilium van Arles dat gehouden was ontrent den tyt des Paus Leo, is oock ordonnancie gemaeckt ghewees teghen de ghene diese niet wel en bewaerden, maer diese lieten verderuen, oft van de Muysen, oft van eenighe andere beesten eten: Sonder twyfel men soudese niet konnen Illibata, dat is ongheschende ende geheele noemen. Cap. 3. lib. Concil.

E Int Concilium Vasense tweede is verordent, dat den name des Paus van Roomen soude verhaelt syn in de Ghebeden der kercke. Nicolaus de Ploue seyt, dat Clement de eerste dese ordeninghe ghemaect heeft, ende datse daer na door Pelagium is beuesticht ghewees, die seyt, dat sonder twyfel die vande gheheele werelt verscheyden is, wie ter oorsaken van eenighe tweedracht in de Misse gheen ghedachteniss en maect van den Paus, volghende het ghebruyck dat van sulcke aenghenomen is. De expo. 4. part. Miss.

F Dese tweede gedachteniss is eygentlyck voor dē bischop van de plaetse daer de Misse ghedaen wordt: Dit en moet

en moet niet geseyt wesen, soo dē Bisschop de Misse selue doet, noch oock inder ghelycken te Roome, om dat de Paus daer is, die meer dan bisschop is. Dese N. N. beteeckenen datmen moet noemen by haer eyghen namen de ghene die hier verhaelt syn: want tis van noode dat myn heer de Miskreemer sonderlyck syn voornemen op die hebbe.

Nicol. de Plo.

G Daer is verordent int Concilium van Rheins gehouden ontrent den tyt des Paus Leonis de derde, Datmen soude bidden voor de Keyser ende voor syn kinderen. In dien de vorst des lants anders dan Keyser oft Coninck is tsy Hertoghe oft Graue men moet hem by synen name noemen.

Lib. Concil.

Van het Tweede deel des Canons, inhoudende de commemoratie ofte verhalinghe voor de leuende.

Dat. xxxvj. Capittel.

A Ghedenckt Heere, Guwer diēste knechten, ende B dienstmaechden C N. ende alle die hier teghenwoordich syn, wiens ghelooue v bekent is, ende haer deuotie blycke D voor de welcke wy v offeren, oft die v seluen offeren E dese offer-

Memento Domine famulorum, famularúmq; tuarum, N. et omnium circumastantium: quorum tibi fides cognita est, et nota deuotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi

offerunt hoc ſacrificium laudis, pro ſe ſuiſq; omnibus, pro Redemptione animarũ ſuarũ, pro ſpe ſalutis et incolumitatis ſuæ, tibiq; reddũt vota ſua æterno Deo viuo et vero.

offerhande des loofs voor haer ſelven, eñ voor alle die haer f om verloſſinge, haerder ſielen, om hope haerder ſalicheyt eñ gheſontheyt, ende die haer beloften betalen aenden eeuwighen leuendē ende warachtighen Godt.

A Deſe commemoratie ofte verhaelinghe is in ſtede van de beuelinghen die inde oude kercke gedaen waren, in der forme als op een ander plaetſe geſeyt is van haer gebeden: Maer deſe laſteringhen daer in begrepen ſyn afgrouwelyck. Onſe eerweerdighe meeſters gheuende de redene waerom dat in dit deel des Canons meer verhaelt wordt van de leuende dan van de doode, ſeggen dat het daerom is, dat de leuende noch in meerder noot ende ſorghe ſyn dan de doode, de wyle de doode vt de ſorghe des verdoemmeniſſen ſyn hoe wel ſy grootelyck ghepinicht worden int Vagheuier, maer niet de leuende. Maer ſoo dat waer is, ick ben verwondert datſe de verhalinghe der ellendigher ſielen der gheſtoruen niet gheſtelt en hebben voor de commemoratie der heyligher die in deſe volcht. Want die heyligen die alreede in die heerlicheyt ſyn, moghen beter verbeyden dan deſe arme ſielen die int Vagheuier ghebraden worden. Ten anderen, in dien de Miſſe niet voordelyck en is den ghenen daerſe vooren gedaen wordt, tot datſe volcynt ſy, oft ten minſten tot het ſacrificie geoffert ſy: deſe goede ſielen en verheſen

Nico. de Plou. de expoſi. Miſſ.

Nico. de Plou. de exposi. Miſſ.

lieſen niet, al iſt datmenſe weynich meer doet verbeyden, men moet oock aenmercken dat deſe eerweerdighe Heeren, haer Memento gemeinlyck als ſlapende oft ſluymēde ghelyck droomers leſen. Welcke ſake onſe Doctooren grootelycx beriſpen, ſoo wel om dieſwille dat dickmael geſchiet, dat de ghene die tegenwoordich ſyn in de Miſſe wechgaen, om dat haer verdriet de Papen in haer Miſſe te ſien ſlapen, ende ſoo langhe daer te blyuene, als oock om dattet beter is de verhalinghe cort te makene, op dat het verſtāt niet verſtroyt en worde hier en daer, met vele gepeynſen ghelyck dickmael geſchiet.

B Dit woordt dienſtmaechden, is dickwils menighe vā deſe ſyne Heeren tot argherniſſe, Om dieſwille dat het hen doet te vooren commen de ghene die ſy in haer huys hebben. D'welck ghenoech is om gantſch haer ſinnen te beroeren. Soo dat ſy daer door ſouden moghen de intentie ofte t'voornemen van Conſacreren vergheten, en midts dien alle die in de Miſſe ſyn afgoden dienaers maken.

C Deſe N. vermaent wederom te verhaelene de namen van de ghene die ſonderlyck in de Miſſe moeten verhaelt ende bcuolen ſyn.

D Deſe wyſe vā ſpreken, bewyſt dat niet alleene de prieſter die de Miſſe doet offert het ſacrificie dat daer gedaen wordt, maer oock alle die daer tegēwoordich ſyn. Waeromme dan doet hy betalen de ghene diet werck doen als hy? Indient alſoo is, ſoo en laſteren ſy die daer in de Miſſe tegenwoordich ſyn niet min de weldaet des doots ende lydens IESV CHRISTI ende de offerhande die hy ghedaen heeft als die de Miſſe ſelue doen. Maer men mach lichtelyck oordeelen offer laſteringhen ſyn oft niet,

vyt het

wt het ghene datter nauolcht. Want daer is merckelyck geleyt dat dese offerhande gheoffert wordt voor de salicheyt ende verlossinghe der sielen van alle die daer tegenwoordich syn, ende voor alle die hen aengaen: D'welck niet en can geschieden dan door de eenige offerhande die Iesus Christus aen t'cruyce gedaen heeft, waeromme tis wonder dat de aerde niet open en gaet om dese lasteraers inden afgrondt te slicken ende te doen versincken, soo dickmael als dese eyschelycke lasteringen door haren mont wtgheschproken syn. Wy hebben betoocht in wat sin dese wyse van sprekene is ghebruyckt geweest, te weten, voor de welcke wy v offeren, oft die v offeren, als wy gehandelt hebben van het ghebruyck dat eertyts in de oude kercke geweest is, als het nachtmael yeghelyck wtgedeylt werdt, ende als die daer des nachtmaels deelachtich waren, het broot offerden dat int nachtmael wtghedeylt werdt: maer niet om een offerhande te makene als hier beschreuen staet.

E Wy hebben alreede verclaert op wat sin het Nachtmael soude moghen offerhande des lofs ghenaemt syn. Maer ten is hem niet ghenoech datse van haer Misse een offerhande des lofs maken ghelyck het Nachtmael is, d'welck sy ock niet syn en can, de wyle sy het nachtmael selue niet en is: Maer dat meer is, sy makender af een versoen Offerhande, Te weten, voor de vergheuinghe der sonden, in stede van GODT inde selue te danckene voor de vergheuinghe der Sonden, ende de Ghenade die wy door de Offerhande des Doots CHRISTI vercreghen hebben, ghelyck in het oprechte Nachtmael ghedaen wordt: Ende sy noemen

deſe ſchoone offerhande haer belooften, dat is het ghene dat ſy Gode belooft hebben: Euenghelyck als oft al het ghene daer ſy toe verbonden ſyn in haren doop ghelyck oock alle de Chriſtenen ſyn, in deſe offerhande begrepen ware.

F Hier wt verſtaet men dat deſe offerhande ſoo veel als die leuende belanckt, niet gedaen en wordt dan voor de gheeſtelycke goeden, ende voor haer geſontheyt, waerom dan doent ſy voor de aertſche goeden voor de beeſten, eñ voor gelycke dinghen?

Van het derde deel des Canons inhoudende de eerſte commemoratie der heylighen.

Dat. xxxvij. Capittel.

Onder d'actie of de aeſprake Infra actionem.

Linus. An. 70. a Syricius. An. 388. Gregori⁹. iij. An. 731.

A Ommunicerende ende eerende de gedachteniſſe Eerſtmael vander eerweerdige Paghet Marie, B Moeder Godts onſes heeren Jeſu Chriſti: Maer oock vande gheluckſalighe Apoſtelen ende martelaren, Petri, Pauli, Andrée, Iacobi, Johannis, Thome, Jacobi, Philippi, Bartholomei, Mathei, Symonis ende

a *Communicantes & memoriam venerantes, Imprimis gloriosæ ſemper virginis Mariæ genitricis dei, & dñi noſtri Ieſu Chriſti, ſed et beatorũ apoſtolo. ac Martyrum tuorum Petri & Pauli, Andreæ, Iacobi, Ioannes, Thomæ, Iacobi, Phi-*

lippi, Bartholomæi, Thadæi, Lini, Cleti, Mathæi, Simonis et Thadæi, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornelij, Cypriani, Laurenti, Clemẽtis, Sixti, Cornelij, Cypriani, Laurentij, Grisogoni, Ioan. & Pauli, Cosme et Damiani Et oĩm sanctorũ tuorum, quorum meritis, precibusq; concedas, vt in omnib⁹ protectionis tuæ muniamur auxilio, per eundem Christum dominum nostrum.

ende Thadei, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornely, Cypriani, Laurenty, Grisogoni, Johannis, Pauli, Cosmi ende Damiani, ende van alle uwe heyligen door wiens verdienſten ende gebeden gheeft, dat wy in alle dingen metter hulpe uwer bewaerniſſe beſchermt worden. C Door dẽ ſelue Chriſtum onſen Heere.

A Hier vooren is breer genoech van de verhalinge oft cõmemoratien der heyligen geſproken geweeſt. Deſe is deerſte vã deſen Canon, de welcke Nicolaus de Ploue niet Siricio gelyck de ãdere, maer aen Lino deerſte toeſchryft. Maer wie daer autoor is ſy wordt verandert op ſomighe feeſtdaghen ende hoochtyden in ſommighe dinghen die daer toe ghedaen ſyn. Wy hebben oock gheſproken van het ghene dat daer toe gedaen is om de feeſtdaghen der heyligen, door Gregorium de derde. Men moet oock aenmercken dat alle monicken ende papen, de namen van hare patroonen daer in voeren na haer goetduncken. Men mach licht oordeelen, dat dit ſtuck langhe tyt na d'lyden

Dur. rat. li. 4. Ru. de 3. par. ca. Nic De ex poſi. Miſſ. 4. part. Clithou. in Elucid.

IESV CHRISTI daer aen ghelapt is gheweeſt, om dieſwille datter namen van heylighen ſyn, die langhe tyt daer na gheweeſt hebben, Ia heylighen die niet bekent en ſyn: Maer men moet hem betrouwen op de ghene dieſe opgeteeckent hebben: Emmers iſſer eenen Griſogonus, die ſy ſtellen voor Chriſogonus, ſoo ick my niet en miſgrype. Ick en weet niet wacr ſy hem gevonden hebben, Daer ſyn twee ſonderlycke ſtucken te aenmerckene op deſe forme van Commemoratie. Deerſte is, dat ſy de Commemoratie der heyligen hechten aen de commemoratie Ieſu Chriſti, ghelyck al oft ſy mede geſellen waren: ende dat het Nachtmael verordent ware, ſoo wel totter ghedachtenille der heyligen, als totter gedachtenſie Ieſu Chriſti. Dandere is, dat de gheſtoruen heylighen ende niet CHRISTVS alleene aengeroepen worden. Het ghene dat wy van deſe gedachtenſie ſegghen, dient ock tot die andere die hier na volghen.

B Hier is een wyſe van ſpreken die weynich vremt is, daer ſy ſegghen vande Maghet Maria, Genitricis dei & Domini noſtri IESV CHRISTI, t'welck ſoo veel beteeckent, als oft wy ſeyden, Die Godt ende onſen Heere Ieſum Chriſtum gegenereert ofte ghewonnen heeft. Ick en weet niet oft ſy de Poeten hebben willen nauolghen: gebruyckende dit woordt Genitrix, voor Mater, dat moeder beteeckent. Twelck de Latynſche ſelden gebruycken dan in Veerſen ende Poeterye, oft dat ſy gemeint hebben dattet cierlycker was, om dat het niet gemeyn ēde weynich gebruyckt was. In t'welcke ſy wel gelycken de ongeleerde ſchoolmeeſters die alle de cierlycke woorden tſy poetiſche oft andere die ſy kōnen vinden in haer compoſitien ende dichtſels bringhen, behoudens datſe nieuwe

ende

ende niet vele gebruyckt en syn geweest, want daer inne leyt haer cierlicheyt. Maer de wyse van spreken der ouderen en comt met dese niet seer wel ouer een. Sy seggen wel volghende de schrifture, als wy nu onlancx int Symbolum gehoort hebben, dat de vader wesende warachtich God heeft gegenereert, den sone, die oock warachtich GODT van Gode is: Maer alsmen spreeckt van de Maghet Maria daer is gheseyt, dat IESVS van haer geboren is, maer niet gegenereert. Maer laet ons ditte haer toe gheuen als een sake die noch wel int goede can wtgeleyt ende verclaert syn. Daer is noch een ander punct, dat is als Paulus dese wyse van spreken gebruyckt, God ende onse Heere Iesus Christ: dat by dē name GODT gemeynlyck verstaen wordt de vader, ende by onsen Heere wordt verstaen den Sone. Want hoe wel dat Iesus Christus warachtich sone Gods, warachtich God is, gelyck de Vader, ende dat de Vader Heere is ghelyck de Sone: Nochtans isser onderscheyt int spreken van de eenicheyt des godtheyts, ende van de distinctie der persoonen die in de dryualdicheyt syn. Waeromme volghende de wyse van sprekene van Paulus, ende tverstant syner woorden. Men soude hier moeten verstaen, dat de Maghet Maria niet alleenlyck moeder van IESVS CHRISTVS en ware, maer oock vanden Vader, ende dat sy den Vader ende den Sone soude gegenereert hebben. Ende soo sy willen seggen, dat dit alsoo gestelt is teghen die Nestorianen, om te verclaren dat IESVS CHRISTVS niet alleenlyck mensche en is: oft datter twee persoonen in hem syn. Maer dat hy warachtich GODT ende warachtich Mensche in eenen Persoon is: Dat mochte veel

bequamelycker met ander woorden gheſeyt ſyn, ſonder de wyſe van ſprekene des Apoſtels te Miſmaken.

Merckt. Rat. lib. 4. Rub. de. 3. par. ca. Nico. de expo. Miſ.

c Dit is een van de plaetſen tot de welcke men niet en andtwoordt, Amen. Om dieſwille dat de enghelen antwoorden ghelyckſe ſegghen.

Van het vierde deel des Canons.

Dat. xxxviij. Capittel.

A *Onder dactie oft aenſprake.* Infra actionem.

a Leo. 1. An. 444.

B Heere, wy bidden v vã dat ghy verſoent weſende wilt ont fanghen deſe offerhande onſes dienſts, daertoe ock alle uwes gheſins c ende onſe daghē in uwē vzede beſpoedighet, ende ons vãde eeuwighe verdoemenisſe verloſt, ende onder t'ghetal van uwe uercozene geteelt wozden Dooz Chriſtum onſen Heere. Amen.

A *Hanc igitur oblationē ſeruitutis noſtræ, ſed et cunctæ familiæ tuæ quæſumus, Dñe, vt placatus accipias, B diesq; noſtros in tua pace diſponas, atq; ab æterna damnatione nos eripi, et in electorū tuorū iubeas grege numerari, per Chriſtū Dominum noſtrū. Amē.*

b Gregorius de groote. 1. An. 590.

A Sy noemen den Canon oock Actio. Daeromme het ghene datſe ſegghen onder dactie, is alſoo veel te ſeggen als onder den Canon: maer ick en weet niet tot wat propoeſt ſy dit ſegghen. Aengaende den naem actie ſy noemen,

men, ſoo den Canon om dieſwille dat ſy ſeggen, dat hy is ghelyck een proces ende ghedinghe t'welck den pape in de teghenwoordicheyt Godts teghen den duyuel beleyt voor het Chriſten volck. Waeromme ten is gheen wonder, dat myn Heere den Godemaker die dit ghedinghe beleyt hem ſelue ſoo wel doet betalen, nadien hy voorſpreker ofte aduocaet van een ſoo periculoſe ſake geworden is. Dat Ieſus Chriſtus dan hem ſelue gheruſt houde, ende dat ſint Paulus hem ons niet meer tot eenen aduocaet ende voorſpreker voort en ſtelle, Maer dat hy dien laſt Heer ghoofden de Miſſemaker beuele diet ſoo wel volcommen can. Ro.8.d. 34. 1.Tim.2.a 5 Gal.3.b.19. 20. Hebr. 19. b. 15.

B In dit ghebet wordt eenich ouerblyfſel gheſien van tghene datmen eertyts inde oude kercke dede, aengaende de offerhande der gelouighen, die Gode geoffert waren, want men kan hier wt lichtelyck ſien, dat myn Heere ſyn offerhanden niet alleene en offerde maer de geheele gemeynte tſamen, ende dat de gemeinte ſulck gebet niet en ſoude gedaen hebben, in dien ſy gemeint hadde IESVM CHRISTVM te offeren doen ſy broot en wyn Gode offerden. Want ſy ſoude voor Ieſum Chriſtum gebeden hebben, op dat hy met haer offerhande voor den vader, ſoude aengename gheuonden ſyn. In ſtede dat hy ons door de ſyne byden vader aengenaeme maeckt, wie iſt dan die de laſteringhen die hier en in ſoo vele andere gelycke gebeden die in deſen Canon ſyn niet claerlyck en ſiet. Ende hoe dat de ghewoonte ende t'gebruyck der ouder kercke, daer in geheel verkeert ende verualſt is.

C Het beghin van dit ſtuck is door Nicolas de Ploue Leoni deerſte toegheſchreuen, endet'beſlnyt Gregorio deerſte, Berno ende Durandus ſcryuen de geheele helft Nic. de Plo. de exp. Miſſ.

4. par. rat. li. 4. Rub. de 4 par. ca. Ber de off. Miſſ. cap. 13. Alam. de off. Miſſ. ca. 23.

Gregorio toe,te wetene de dry begheerten die daer ſyn: Ende hoe wel het ſtuck cleyne is, nochtans en iſt niet vã eenen werckman alleene gemaeckt.

Van het vyfde deel des Canons, inhoudende den aenganck der Tranſubſtantiatie ofte verandexinghe.

Dat, xxxix. Capittel.

A *Ghebet.* Oratio.

B WElcke offerhande wy bidden v Godt dat v believe te makene geſe✠ghent, geſchre✠uẽ, beneſti✠cht, redelyck bequame op datſe ons worde het lich✠ame eñ het bloet ✠ uwes alder✠lieſtẽ ſoons onſes Heeren Jeſu Chriſti.

Quã oblationẽ tu deus in oib⁹ que ſumus bene✠dictã aſcri✠ptã, ra✠tã rationabilẽ, acceptabilẽq, facere digneris, vt nobis cor✠pus & ſan✠guis fiat dilectiſſimi Filij tui domini noſtri Ieſu Chriſti.

c *De dry eerſte Cruycen woorden ghemeynlyck op de Hoſtie ende den Kelck ghemaeckt: Tvierde wordt alleene op de Hoſtie ghemaeckt: Ende tvyfde opden Kelck.*

Tres præcedentes cruces primæ fiunt ſuper Hoſtiam & Calicem cõmuniter, quarta ſit tantum ſuper hoſtiam, & quinta ſit ſuper Calicem.

A Dit Ghebet is oock een van die Leoni ende Gregorio toegeſchreuen ſyn. De ghene die den Canon maer in vyue en bedeelen, beghinnen hier het tweede deel inhoudende de conſecratie van der offerhande.

B Ick en wil hier niet comen totter wtlegghinge vande toenamen eñ titelen die ſy haer offerhãde geuen. Dieſe wil weeten ſalſe moghen vernemẽ van de ghene die deſe materie verhandelt hebben. Het ſal ons ghenoech ſyn de leſers te vermanen, dat ſy indachtich weſen van het ghene dat wy op andere plaetſen vermaent hebben, aengaende het Broot ende den Wyn des Nachtmaels, de welcke genomen werden van de offerhanden die door de gelooughe ghebracht waren: Datſe inſghelyex, ghedencken het ghene dat wy breet ghenoech van de tranſubſtantiatie der ouderen verhandelt hebben, ende hoe ſy verſtonden dat het broot ende den wyn in het Lichaem ende het bloet IESV CHRISTI verandert ende verkeert waeren. De wyle wy hier een forme ende ghetuyghenisſe van alle deſe dinghen hebben, want deſe offerhãde van de welcke hier geſprokẽ is, volgende het gebruyck der ouderen (indien ſelues ſin als wy alreede dickwils verclaert hebben) was genomen van deſe gauen ende geſchencken, van de welcke weynich te vooren is verhaelt ghewceſt. Ende daeromme de gemeinte dede dit ghebet tot GODE niet verſtaende dat de weſentheyt des broots ende des Wyns ſouden verandert weſen inde Subſtantie ende weſentheyt des Lichaems ende des Bloets IESV CHRISTI, ghelyck de Leere vande Tranſubſtantiatie mede brenght: Maer datſe ſouden verordent ende gheconſacreert ſyn tot dit Sacrament om dit Lichaem ende dit bloet oprechtelyck ende oock die

wtrech-

warachtighe gemeynſchap, der ſeluer wt te beelden ende voor ooghen te ſtellen in den ſeluen ſin, als wy verclaert hebben doen wy gheſproken hebben van de nature der conſecratie, ende in wat verſtant men die moet nemen. Want in dien deſe woorden anders genomen ſyn, tis teghen tverſtant der heyligher ſchrifture, ende der ouder gemeinte: gelyckt breet ende duydelyck genoech is bethoont geweeſt wt die oude Doctooren der kercken, die wy tot dit propoeſt vanden dienſt des Sacramentſdaechs voortgebracht hebben: De welcke ſulcke wyſe van ſpreekene gebruyckt hebben inden ſelnen ſin als wy deſe wtlegghen. Maer die vāder Roomſcher kercke hebben hier inne gedaen ghelyck ſy in ander ghelycke dinghen ghewoone ſyn van doene, brenghende ditte tot haer tranſubſtantiatie gelyckſe de ghetuygeniſſe ende Sententien der ouder Doctooren, teghen haer meyningen ende der ouder kercken geuoelen ghedaen hebben. Dit ghebet dan ſoude moghen ontfanghen ſyn in deſen ſin, als een beghcerte by de welcke de gemeinte bidt, dat het broot eñ den wyn ſoo gheconſacreert ende verordent worden tot dit ſacrament datſe daer af nuttende oock mededeelachtich des lichaems ende des bloets CHRISTI, ende van de offerhande der ſeluer ſy: ghelyck ſy inde waerheyt wtghebeelt ſyn door tbroot ende den wyn, ende dat het broot ende den wyn ons die voorſtellen voor een Sacramentale ende gheeſtelycke tegenwoordicheyt ende ghemeynſchap. Maer men kan ons met redene niet bewegheh, om die ſoo te verſtane, gelyckſe de Romaniſten verſtaen. Maer inhout alſoo een onuerdrachelycke laſterinᵹhe, want met wat redene kan men GODT bidden, op dat de weſentheyt des broots ende des wyns in de weſent-

sentheyt des Lichaems ende bloets Iesu Christi verandert worde? In dien dat alsoo geschiet daer sal wt volghen dat het ghene te vooren broot was, sy het Lichaem Christi gewordē, dwelck het niet en was. Dit sal dan een nieuw lichaem Christi syn, eñ niet selue dat inden hemel is, want in dien het selue is dat inden hemel is het broot en sal daer in niet verandert syn, ende het lichaem niet gemaeckt syn dwelck het alreede te voorē was. Want waer soude de wesentheyt des broots varen, aengesien datse niet meer wesentheyt des broots en is? Het moet geschieden datse geheel vernielt sy oft datse was datse te vooren niet en was. In dien sy wat is datse te vooren niet geweest en is, het ghene datse is, is oock het ghene dat het te vooren niet en was. Dus dan, dit broot en is niet verandert int Lichaem Iesu Christi oft dit lichaem moet een nieuw lichaem Christi syn: Oft in dien dat het tselue lichaem is dat inden hemel is, soo en is hem het broot maer alleenlyck by geuoecht, oft dit Lichaem moet gewassen syn van dese wesentheyt des broots die hen toegedaen is. De vraeghlistighe Doctooren ende Sophisten, aenmerckende de ongeschicktheden ende ander derghelycke die ontallyck syn souden om vertellen, die wt dese leere volghden, hebben hen seluen seere gequelt om wt te vluchten door menigerhande glossen ende wtlegghingen. Vande welcke wy breet genoech ghesproken hebben int boeck vanden dienst ende der Sacramenten. Daeromme en sullen wy hy hier niet breeder af spreken.

Argument om te aenmercken.

Conclusie.

c Die Doctooren vander Roomscher kercke gheuen vele ende menigherhande beduytselen vande Cruycen die hier gemaect worden. Bouen al vermaenen sy neerstelyck, namelyck Berno. Datmen moet toe sien dat sy niet dan in-

Berno Micr. de off. Miss. cap. 14.

Alam. de off. Miſſ. ca. 14. dan in onghelycken ghetale ghemaeckt en weſen om de redenen wille die by hen voortghebracht ſyn. Alamarius daer teghen ſeyt, dattet gheenen noot en is, hem ſelven vele te quellen, waerom datmenſe meer in deen plaetſe maeckt dan in dandere, oft in meerder oft minder ghetal. Want ſeyt hy, die by Ieſu Chriſto waren als hy ſyn nachtmael dede, weten oft hy Cruycen maeckte oft niet, ſonderlinghe nademael het Cruyce noch niet opgereeht en was om hem te cruycen. By d'welck hy ghenoech te kennen gheeft, dattet gelooffelycker is dat IESVS CHRISTVS gheene gemaeckt en heeft dan anders. Dā ſe ſyn nademael niet alleenlyck tot de Sacramēten toegedaen ſeyt hy, maer ſynder ſoo noodelyck datter ſonder de ſelue niet te techten gedaen en wordt, ghelyck wy op een ander plaetſe geroert hebben. Maer om dieſwille datmen niet wārachtichlyck en weet wie deſe Cruycen ingheſtelt heeft, Berno ſchryftſe toe het Roomſche officie ende Gregorio die dat ſelue ghemaeckt heeft: ſegghende dat dit al vanden Apoſtelycken ſtoel comt, ghelyck alle andere Ceremonien vander kercke. Ende de wylen Berno niet en ſeyt van welcken Gregorio hy ſpreeckt, daer ſtaet in den eant op de exemplarien die Cochleus heeft doen drucken, dat Gregorius die ſeuenſte is. Welcke inſtellinghen met hem wel ouer een commen als eenen toouenaer ende beſweerder ghelyck hy ghewweeſt heeft, ſoo de getuyghenſſen die wy gehoort hebben waer ſyn. Wāt der toouenaers gebruyck is, datſe menigherhande formen en teeckenen ende figuren maken.

Cochleus in ſpecu. anti. deuo. im. Mogonti. ex off. Francif. Behent.

Van het ſeſte deel des Canons inh^o udende de conſecratie des broots.

Dat

Dat. xl. Capittel.

CVm autem peruentum fuerit ad

A *Quam pridie,* ductis planè Digitis super Pallam, accipit Hostiam in manibus, dicendo,

B *Qui pridie quã pateretur, accepit panẽ in sãctas ac venerabiles manꝰ suas: et eleuatis oculis in cœlũ ad te deum patrẽ suũ oĩpotẽtem tibi gratias agẽs benẽ dixit, fregit, deditq; Discipulis suis, dicens: Accipite & manducate ex hoc omnes.*

Hoc est enim corpus meum.

Et adorato corpore dñi cum mediocri inclinatione, eleuat illud reuerenter, & postea

A *Als men dan sal ghecommen syn tot*

Den welckẽ s'daechs aleer *Leggende syn vingheren saechtelyck op de Palla, hy neemt de Hostie in syn handen, ende seyt,*

B Den welcken sdaechs aleer hy leet, c nam het broot in syn heylige ende weerdighe handen: ende slaende syn ooghen tẽ hemel waert tot d synen God Almachtigen vader, d danckende, segh-ende het, brack het, ende gaft synen discipulen, seggende, Neemt, eet alle van dien, &c.

b Alexãder. I An. 111.

Want dit is myn Lichaem.

D *Eñ hebbende het lichaem des Heeren aengebeden, met tamelycke nederbuyghinghe heft dat eerweerdichlyck op*

ende

ende legghet daer na op syn plaetse. illud in loco suo deponit.

A Hier wordt gehandelt vande Ceremonien die noodich syn om het ouwelken te handelen.

B Dit syn de woorden vander consecratie, in dien men die wil verghelycken met de woorden der Euangelisten ende Pauli, men sal lichtelyck connen oordeelen wat onderscheyt daer is, eñ wat daer toe gedaen is, dat in gheen van allen en staet, want gelyck wy alreede geseyt hebben sy en volghen in als gheen vanden Euangelisten noch vã den Apostelen.

Alam. de off. Miss. ca. 14.

C Alamarius willende betooghen dat de Misse haren grondt heeft op het ghene dat hier gheseyt wordt, dat onse Heere ghedaen heeft, seyt ten eersten dat de Priester doet het ghene dat CHRISTVS gedaen heeft, nemende het broot, als hyt begont te handelen na de offertorie, ende in de Secreten: ende dat hyt hier neemt: Ende dat hy danckt gelyck CHRISTVS als hy de prefatie wtspreeckt, ende dat hyt hier benedyt. Waer in hy onderscheydinge stelt tusschen benedien ende danckseghen, hoe wel dat de Euangelisten deen voor dandere gestelt hebben, ende niet alle beyde te samen: maer hen is ghenoech geweest deen te stellen, ende dandere na te laten als sy deen oft dandere gestelt hadden. Maer de papen settense te samen euengelyck oft daer groot onderscheyt ware, Ia sulck als sy daer tusschen maken. Daer na seyt hy, dat de priester het broot breeckt ghelyck Christus, als hy die Hostie breeckt, voort dat hyt deylt in die Communie, gelyck Christus gedeylt heeft, Maer wyen deylt hyt? Hem seluen. Waerom seyt hy dan, eet alle hier van.

Of

Oft Alamarius spot dit segghende: oft als hy dese saken screef, het volck was daer van noch mededeelachtich in de Misse. Hy was aertbisschop van Trier ten tyde van keyser Lodowyck den goedertierē wien hy synen boeck dediceert. Emmers hy én vint niet dat Christus het broot oft den kelck opgeheuen heeft, om te doen aenbidden: Noch gheenen gront in de forme des Nachtmaels door hem wtgherecht, by d'welcke hy soude connen bethooghen waerin dat hy Iesum Christum wtbeelt ende nauolcht in dit stuck.

¶ Den pape aenbidt eerst den Godt die hy ghemaeckt heeft: daer na thoont hy hem van bouen syn hooft, staende gekeert mettē rugghe teghen den volcke, om henliedē dien oock te doen aenbidden. Te wylen soo het eenen hoochweerdighen feestdach is, isser meer geclanck van bellen, orghelen, ende sanghers dan en was inde aenroepinghe des afgods van Nabuchodonosor. Daer is oock groote menichte van lichte. Daer synder oock die bernende tortsen houden opheffende de schabbe ende casuyfel van myn Heere den Misselmaker, als oft sy hē van achter wilden bloot maken, om hem een clysterie te stellen. Tis groot wonder hoe zedelyck dat te wylen een yeghelyck hem seluen houdt aenbiddende desen nyeuwen versierden meelgodt, die wit ende ront is als een schyue van eenen radys. Berno seyt datter verordent is volghende het roomsch ghebruyck ende ordene, datmen nemmermeer Misse en soude doen sonder licht eñ keersen. Maer bouē alle de wasschen keersen eñ lampen die daer bernen soo lāghe als de Misse duert, seyleder noch veel meer om de goote duysterheyt die daer is wech te nemen. Te wetene, allmē daer een cleyn coexken eñ stuexken van deeghe eñ

Gheen Misse te doen sonder licht.

blomme aenbidt, in ſtede van Ieſum Chriſtum den warachtighen ſone Gods, die den warachtigen ſalichmaker ende verloſſer der menſchen is. Ende om dieſwille dat dit meelcoexken niet GOD en is alcer de ſacramentale woorden daer op geheel wtgeſproken ſyn, onſe diepſinghe Meeſters vermanen ernſtelyck dat myn Heere den godedrayer, dit coexken gedeckt houde, op dattet van den volcke niet geſien en worde, tot dat gecõſacreert ende in eenen Godt verandert ſy, op dat het moghelyck niet eenighe eenuoudighe ende onwetende mẽſchen en aenbiddẽ aleer het God is, ende datſe door dien gheen afgoden dienaers ende worden. Hier dient ghemerckt dat deſe conſecratie inhoudt de ontfanginghe geboorte ende openbaringhe vã deſen nieuwen Chriſtus, ende oock ſyn toecompſte: den welcken ſy ſynen Benedictus geſonghen hebben, aleer hy ontfangen ende gebooren was. Wy ſullen terſtont cõmen tot ſyn lyden ende ſyn doot, die hier na volcht, int deel dat de offerhandẽ begrypt, die gedaen wordt na dat hy geſmeet is.

Van het ſeuenſte deel des Canons inhoudende de conſecratie des kelcks.

Dat. xlj. Cappitel.

DAer na neemt hy met twee handen den A gheDeckten kelck ende heft hem weynich op, ſeggende:

DEinde coopertum calicẽ accipit duabus manibus, & parũ eleuat, dicens,

Ne-

Accipiens, & hunc præclarum. &c.

Nemende oock desen voorneemsten kelck. &c.

Deponit iterum super altare, dicens,

Hy stelt hem wederom op den altaer, seggende,

Itē tibi gratias agēs

Ende v danckende.

Deinde signat, dicens,

B *Dan maeckt hy het teecken des cruycen, segghende.*

Benedixit.

Hy seeghende.

Et iterato eleuans, dicit,

Ende wederomme opheffende, seyt hy:

Accipite.

Neemt.

&c. vsque,

&c. tot.

In mei memoriā facietis.

Ghy sult dit tot mynder gedachtenisse doen.

Similimodo postquā cœnatū est, accipiēs et hunc præclarum calicē in sanctas ac venerabiles manus suas, itē tibi gratias agēs, bene✠dixit, deditq́; Discipulis suis, dicēs, Accipite et bibite ex hoc oēs.

Desgelycx na datmen gheten hadde, nemende oock desen voorneemstē kelck in syn heylige ende weerdighe handen, ende v danckēde heeft hem gese✠ghent eñ heeft hem synen discipulen ghegeuē seggende C neemt drinckt alle daer wt.

Hic est enim calix sanguinis mei, noui

Want dit is D den kelck myns bloets des nieus

ẽde eeuwichs teſtamẽts, & de E verborghentheyt des geloofs, welck voor v ẽde voor vele vergoten ſal worden, tot vergheuinge der ſonden. Soo menich-mael als ghy dit doẽ ſult, ſult ghy het doẽ tot myn-der ghedachteniſſe.

& æterni teſtamẽti myſteriũ fidei, qui pro vobis, & pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum. Hæc quotieſcunque feceritis in mei memoriam facietis.

F *Hier heft hy den kelck op, ende ſtelt hem daer na in ſyn plaetſe.*

Hic eleuat, & poſteà in loco ſuo reponit calicem.

A Sommighe heffen deſen kelck gedeckt op ſommighe ontdeckt, Maer hoe wel dat de Ceremonien niet gelyck en ſyn, nochtans ſyn daer altyt groote verborghentheden. Want den gedeckten kelck, beteeckent het verborghen ſecreet van dit Sacrament: ende den ondeckten kelck, die ſcheydinghe des Lichaems ende des bloets die inde paſsie geſchiet is. Daeromme worden ſy oock beſonder geconſacreert.

Gorra in Mat. cap. 26. Nico. de Plou. de expoſi. Miſſ. 2. par. Can.

B Nicolaus de Ploue ſeyt claerlyck dat Ieſus Chriſtus gheen Cruyce en maecte als hy benedyde ende het broot ende den wyn int Nachtmael conſacreerde, de wyle het Cruyce noch gheen cracht en hadde voor ſyn lyden. Daeromme leyt hyt ſoo wt, hy heeft hem ghebenedyt: dat is hy gaf ſyn woorden die cracht der benedydinghe, op dat het broot ende den wyn getranſubſtantieert ende veranderd ſoude worden int lichaem ende int bloet. Dat is een wtlegghinghe die de woorden Chriſti wel betaemt ſoo

t'cruyce gheẽ macht voor Chriſts lydẽ.

wy

wy deſen dwaſen meeſter willen gheloouen, deſghelyck de cracht die deſe toouenaers den Cruycen na het lyden Chriſti toeſchryuen, ghelyckt wel een toouerye. Want leyt niet alle de cracht inden gecruyſten Chriſto, eñ niet int Cruyce noch in de teeckenen des Cruyces dieſe met den handen maken? als oft ſy vlieghen wilden veriaghen otte ſchermen?

c Het Concilium van Cõſtants wederſtaet deſe woorden Chriſti.

d Hoe wel onſe diepſinnighe meeſters vaſtelyck houden, datmen de Sacramentale woorden na de lettere moet wtlegghen ſonder figure: nochtans ſyn ſy bedwonghen deſe plaetſe door een figure te verclaren: ſegghende den kelck, dat is te ſegghene, het ghene dat inden kelck is. Want ſy en doruen niet ſegghen, dat den kelck in bloet verandert ſy, ghelyck de woorden na de lettere beteecken-nen, volghende haer leere vander tranſubſtantiatie, ende de verclaringhe die ſy gheuen van de woorden die totter conſecratie des broots dienen. Ick dencke oock dat ſy wel droeue ſin ſouden, ſoo haer kelcken die van goude ende van ſiluere ſyn in bloet verandert waren, want t'en ſoude voor hen gheen ghewin ſyn. Ten is dan gheen wonder dat ſy deſe gloſſe ontfanghen ende wtgheuen. Nicolaus de Ploue beriſpt ernſtelyck als groote dwaeſen ende ombeſchaem le :de Prieſters die op het Broot eñ op den Wyn gapen, ende met langhen aſeme blaſen.

De Papē leg ghen die Sacramentale woorden wt doer een figure.

e Dit ende veel andere woorden ſyn totter conſecratie des broots ende des wyns togedaen, die noch in ſint Paulus noch in eenighe vande Euangeliſten en ſtaen, alſoo ſe hier gheſtelt ſyn.

f Hy doet euenghelyck ſynen drinckbeker aenbidden

als syn oblye. Waerop is verordent, dat het volck hem seluen yeuerich nederbuyghe te wyle dat het coexken ende den drinckbeker opgheheuen worden.

Van het achtste deel des Canons inhoudende de offerhande die inde Misse gedaen wordt.

Dat. xlij. Capittel.

A *DAaer na wtstreckende weynich de armen, hy seyt,*

Waer door gedenckende

Ende maect gemeynlyck de dry eerste cruycen, op de hostie, ende den kelck, ende het vierde op de Hostie alleenlyck: eñ het vyffde op dē kelck. B *eñ men moet mercken, dat van dese plaetse tot het leste wasschinghe, den vingber die naest dē duyme is, moet byden seluen duyme geuoecht syn: behoudens alsmen de teeckenen der cruycen maeckt. ende alsmen het Lichaem des Heeren aentast.*

DEinde extensis aliquantulum brachijs dicit,

vnde et memores.

Et tres primas cruces deducit super hostiam & calicem communiter, & quartam super Hostiam tantum, & quintam super calicem. Et nota quòd ab hoc loco vsq; ad vltimam ablutionem iungēdus est index cum pollice, præterquàm in signationibus, & cum tangitur Corpus Domini.

Waer

Vnde et memores dñe, nos ſeruitui ſed & plebs tua ſancta, eiuſdē Chriſti filij tui Dñi noſtri tam beatæ paßionis, nec nō ab inferis reſurrectiōis, ſed et in cœlos glorioſæ aſſēſionis, offerimꝰ præclaræ maieſtatis tuæ, de tuis donis ac datis, hoſtiā purā, hoſtiā ſanctā, hoſtiā immaculatam, panē ✠ ſanctū vitæ æternæ, et caliſ cē ✠ ſalutis ꝑpetuæ

c Waer dooꝛ Heere, wy uwe dienaers maer oock d heylich volck, gheēuſdē dēckēde uwes ſoo ſalichs lydens ende uwer opſtādighe vander hellen, daer toe oock der heerlycker opclimminge ten hemelē, offeren uwer heerlycker Maieſteyt van d gauen ende gheſchencken, een Suyuere Hoſtie, een Heylighe Hoſtie, een onbeulecte hoſtie, het heylich Bꝛoot ✠ des eeuwichs Leuens ende den Kelck ✠ der eeuwigher ſalicheyt.

Deinde cōtinuet manibus diſiunctis.

Dat hy daer na voortgae hebbēde de hādē verſcheydē.

Supra quæ propitio ac ſereno vultu reſpicere digneris, & accepta habere, ſicut accepta habere dignatus es Munera

d Duer welcke d beliefue met een barmhertich eñ blyde aenſicht te ſiene, eñ aengename te hebbene de gauen uwes gerechts dienſtknechts Abel, ende die offerhande onſes Pa-

triarchs Abrahams, ende de heylighe offerhanden ende onbeuleckte hostie, die v uwen hooghen priester Melchisedech gheoffert heeft.

pueri tui iusti Abel et sacrificiū patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech a sācto sacrificium immaculatā hostiam

a Leo. An. 444.

A Hier is beuolen den arm wt te strecken om den gecruysten Christum wt te beelden. Soo moet dan myn Heere den Cruysmaker eenen ghecruysten contrefayten ende wtbeelden: sulck betaemt op dese plaetse wel ghedaen te syne. Want hier doet myn Heere syn offerhande eñ offert Gode Iesum Christū soo hy seyt. Ende om dieswille dat het sacrificie Iesu Christi aent Cruyce is gedaen geweest, Myn Heere den guychelaer contrefayt hier het Cruyce met syn armen, waer in hy seer gemackelyck gecruyst wordt. Maer na dien het soo is, Ick ben verwondert, datter niet beuolen en is die armen seer wt te strecken. Nicolaus de ploue die dit schoon verborghen verstant wtleyt, verstoort hem seer teghen sommighe verwaende tempelheeren die haer schamen de handen ende armen wt te strecken om wt te beelden de forme ende figure in de welcke sy gecocht syn gheweest door Christum int Cruyce: Ende te wyle en schamen sy hen niet alleenlyck de handen ende armen in ongeoorlooste dansen wt te strecken: ende moghelyck, seyt hy, om vrouwen te ombelsen, ende met haer te boeleren, maer oock het geheel lichame, om het beelt ende die figure des duyuels wt te drucken.

De expos. Mist. 2. par. can.

Als

B Als onſen Domine van het lyden des Heeren ſpreeckt dan moet hy die handen ende armen ghecruyſt houden: ende daer na wederom vertrecken, als hy vande opſtandinghe ſpreeckt: ende wederom opheffen tot de ſchouderen als hy van de opclimminghe verhaelt. Is ditte niet eenen luſtighen verloſter ende eenen genoechelycken Ieſus Chriſtus? wie en ſoude niet verſericken van ſulcken ſpot ende laſteringe? Daerom ſal ick haer andere verborghen wtlegghinghen voorby gaen.

C Dit ſyn fyne dienſtknechten Godts, ende een ſeer heylich volck, die den ſalichmaker dieſe verloſt heeft verſaken. Want wat beteeckent hier anders deſe offerhande die tot de hooghe Maieſteyt Gods gedaen wordt, vā een ouwelken van meel ghemaeckt. dat hier een ſuyuere heylighe ombeſmette Hoſtie ende het broot des leuens ghenaemt is. &c. Is dit niet een fyne verwiſſelinghe van Ieſu Chriſto d'warachtich broot des leuens, voor een ouwelken ende een verderfelyck ſtuckxken broots?

D De ghene die dē Canon maer in vyf deelen en ſcheyden, maken te deſer plaetſe het derde, dwelck een ghebet is dat oock een afgryſelycke laſteringhe inhoudt. Want hier bidt deſen grouwelycken laſteraer voor den Soone Gods, op dat den vader hem aengenaem hebbe: te weten ſynen ſoone IESVM CHRISTVM, den welcken hy hem na ſyn meyning: offert, als verderfelycke ſaken, die by den ouden patriarchen die hier genaemt worden ſyn gheoffert geweeſt. Want hoe wel hy maer broot ende wyn en offert. Nochtans wil hy ſeggen dat hy d'lichaem ende het bloet IESV des warachtighen ſone Gods offert. Maer indien ſyn offerhande den vader niet aengenamer gheweeſt en hadde dan die offerhanden der ouderen. Ten

hadde gheenē noot geweeſt dat hy gecommen ware om te voldoene het ghene dat door andere niet en konde voldaen weſen. Nu dan na dien hy gecommen is, ende dat hyt voldaen heeft, wat wil deſen laſteraer by brenghen? Want ſoo hy het ſelue ſacrificie offert dat door Ieſum geoffert is geweeſt, wat noot heeft hy voor hem te bidden, en de ſyn voorſpreker byden vader te weſen, op dat hy aengename ſoude gevonden ſyn? Voorts waerom maeckt hy hem̄ medegeſelle van die materiale ſacrificien der ouderen van de welcke hier geſproken is? Tē meer indien het ghene dat hy offert maer broodt ende wyn en is, wat hebben wy ſulck een offerhande van noode, de wyle de offerhande Ieſu Chriſti ganſchelyck volcommen is.

Merckt.

Heb. 9. b 12. & 10. b. 12.

Van het negenſte deel des Canons, t'welck oock tot die offerhande der Miſſe behoort.

Dat. xliij. Capittel.

Dat hy hier ſeer neder-buyghe, ende ſegghe,

Hic inclinet ſe profundè, & dicat,

WY bidden v ootmoedelyck Almachtighe God, dat ghy beueelt dat deſe dinghen ghedraghen worden door die handen uwes heylichs Enghels, op

Vpplices te rogamus, Omnipotens Deus, iube hæc perferri per manus ſancti Angeli tui, in ſublime altare tuum, in cons

ſpectu diuinæ maieſtatis tuæ.

op uwen hooghen Altaer voor dat aenſicht uwer Goddelycker Maieſteyt.

Hic eleuet ſe, & oſculetur Altare, quando dicit,

B *Dat hy hem ſelven hier opheffe, ende dē altaer cuſſe, als hy ſeyt.*

Vt quotquot ex hac altaris participatione ſacro ſanctum filij tui cor✠pus & ſan✠guinem ſumpſerimus, omni bene✠dictione cœleſti & gratia repleamur. Per eundem Chriſtum Dominum noſtrū. Amen.

C Op dat wy alle die deſes Altaers deelachtich weſende, het Heylich lich✠aem ēde het bl✠oet uwes Soons ghenomen ſullen hebben met alle Hemelſche ſeghe✠ninghe ende genade verbult werden door den ſelven onſen Heeren Jeſū Chriſtum. Amen.

Nota, quod præcedentium prima crux fit tantum ſuper Hoſtiam, ſecunda tantum ſuper Calicem, tertia ſeipſum Sacerdos ſignet.

Merckt dat het eerſte van de Cruycen alleenlyck op die Hoſtie ghemaeckt wordt, Tweede alleenlyck op den kelck, D *ende dat den Prieſter hem ſelven teeckene met het derde.*

A Wat verſtaet onſen Domine met deſe dinghen, die hy wil dat de Enghelen door t'beuel Godes ten hemelwaert dragen? Tis ſeker dat wy anders niet en connen verſtaen dan dit lichaem ende dit bloet welck hy ſeyt dat hy offert, ende dat hy het broot des eeuwichs leuens noemt, ende den kelck der eeuwigher ſalicheyt. Nochtans Thomas Aquinas merckende dat hier gheen redene in en is, leyt deſe woorden wte van de gheloofters ende ghebeden des prieſters die de Miſſe doet, ende des volcx dat daer tegenwoordich is: ſeggende dat de enghelen gheen macht en hebben om het lichaem ende het bloet IESV CHRISTI te conſacreren. Waer wt hy wil beſluyten, ſoo ick deucke dat haer niet toe en coemt die ten hemelwaert te draghen. De ander gheuender ander gloſſen op, daer noch veel min redene in is. Maer indien men dit moet verſtaen van het lichaem ende bloet Ieſu (ghelyckt inder waerheyt volghende haer leere verſtaen moet weſen) ten ſy dat wy den text ẽ de woorden willen ghewelt doen, het ſal noodelyck ſyn noch een conſecratie te doene, om die wederom wt den hemel te trecken, om die terſtont daer na te etene ende te drinckene, gelyck terſtont hier na geſeyt wordt. Onſe Heere Ieſus Chriſtus is wel alleene ten hemel gecommen ſonder hulpe der Enghelen, inden welcken hy nu is, int heylich der heylighen Godts, weſende een middelaer voor ons: Maer deſen moeten de enghelen draghen: Sy willen met hem ſoo vele inden hemel doen als op d'aerde: want ghelyck het noodelyck is, dat ſy haren God draghen, de wyle hy niet voorder gien kan dan hy gedraghen wordt: Soo willen ſy oock dat hem de Enghelen ten hemelwaert draeghen, om dieſwille dat ſy ſelue hem niet daer draghen en konnen.

Li. 4. Sen. diſtinct. 13. Nicol. de Plo. de expo. Miſſ. 3. par. Cap.

B Heer Ian de Misemaker speelt hier de personnaigie van IESVS CHRISTVS ende Iudas beyde te samen, soo wy ons meesters gheloouen willen: die segghen dat hy hem opheft, om wt te beelden hoe Christus hem seluen ophief inden hof, Na dat hy syn ghebet ghedaen hadde: Ende daer na speelt hy het rolleken van Iudas, cussende den altaer in stede van Christum dien Iudas doen custe. Waerin dese diepsinnighe Meesters gheen goede ordene en houden. Want sy hebben alreede Christum in haer offerhande ghecruyst: ende daer na stellen sy hem inden hof, om hem te verraden, ende inde handen der Ioden te leueren bedienende het ampt van Iudas.

c Dese woorden verclaren opentlyck, dat sy niet verordent en syn tot sulcke Missen als in dese tyden gedaen worden: Maer tot het nachtmael ende de ghemeynschap des selues voor al den volcke. Want met wat redene soude men sulck een gebet doen, soo daer maer de Pape alleene des Nachtmaels deelachtich en worde? Ten minsten en streckt dit ghebet volghende den sin van dien niet voorder dan voor de ghene die des lichaems ende bloets Iesu Christi deelachtich wesen, de welcke door het Sacrament des Nachtmaels ghecommuniceert worden: op sulcke wyse als wy alreede dickwyle verclaert hebben. Waer wte volcht dat de Misse occk niemant nut en is dã den ghenen die daer communiceren ende het Sacrament ontfanghen gelyck den Priester. Ick segghe ditte al waer het soo dat de Misse selue als het Nachtmael des Heeren behoorde onfanghen te syne. Want daer is beuolen den ghenen die volghende d'ordonancie Christi: willen vander waerheyt der saken die by den broode ende den wyn bereeckent syn deelachtich wesen, dat sy het broodt dat

daer

daer gegheuen wordt nemen ende eten ende inſghelycx den wyn drincken.

D Myn Heere den Miſſemaker teeckent hem ſeluen met een Cruyce, want hy in ſorghe ſoude ſyn van hē ſeluen te verlieſen indien hy niet gheteeckent ware.

Vander Commemoratie voor de Dooden, d'welck is het thienſte Deel des Canons.

Dat. xliiij. Capittel.

Pelagius 1. An. 558.

A *Commemoratie voor de dooden.*

a Commemoratio pro Defunctis.

A GEdēckt oock Heere Uwer dienſtknechten ende Dienſtmaechden N. die ons met het teecken des gheloofs voorgegaen ſyn, ende in den ſlaep des vredes ruſten : ✝ Wy bidden v Heere, dat ghy den ſelluen ende allen die in Chriſto ruſtē gheeft een plaetſe der vercoelinghe des lichts eñ des vredes, door den ſeluen Chriſtū onſen Heere. Amen.

A Memento etiā domine famulorū famularūq; tuarū famulari N. qui nos præcesſerunt cū ſigno fidei, & dormiunt in ſomno pacis: ✝ ipſis Dñe, & omnibus in Chriſto quieſcentibus, locum refrigerij, lucis et pacis, vt indulgeas deprecamur. Per eundem Chriſtum dominū noſtrum. Amen.

A Int

A Int Concilium Bracarienſe deerſte gehouden ontrent den tyt des Paus Honorij, is verordēt datter gheenſſins eenighe verhalinghe ſoude ghedaen weſen in de Offerhande (Dat is te ſegghene in het nachtmael, volghende het ghebruyck der Ouderen, het welck nu de Miſſe na tſeggen der Romaniſten is) voor die hen ſelven gheweldelyck gedoodet hebben, tſy met yſer, oft verghift, oft die hen ſelnen gheworcht oft van hooghe doot gheworpen hebben, ende dat haer lichaemen met gheenen ſanck van pſalmen ten graue waert ſouden ghedraghen worden, ghelyck van ſommighe ghedaen is geweeſt. Het ſelue is daer oock verordent van de ghene die om haer miſdaden gheſtraft waren, ende vande Cathecumenen die ſonder doop ſtoruen. Welcke verordeninghe beueſticht het ghene dat wy op een ander plaetſe gheſeyt hebben, waeromme de verhalinghe der dooden hier voortyts inde kerckelycke vergaderinge ēde ſonderlyck inden dienſt des nachtmaels ingeuoort is geweeſt, namelyck om onderſcheyt te ſtellen tuſſchen de ghene die in de eenicheyt eñ de leere der gemeinte Chriſti gheſtoruen waren. Ende tuſſchen dander die daer af hadden geſcheyden geweeſt. oft die de ſelue eenighe arghernisſe gegeuen hadden.

B Deſen Memento ende het ghebet voor de doodē daer inne begrepē, en is niet wel ten propooſte voor dē gheen die ghelt geuē om miſſe te doen om die arme ſielen wtē vagheuiere te verloſſen, want het en ſpreeckt maet vande ghene die alreede inden hemel ſyn: voor de welck myn Heere den miſuercooper bidt, datſe ſouden cryghen het ghene datſe alreede hebben. Want wat is doch met den ſlaep des vredes ende in Chriſto ruſten, dan met Chriſto in vrede Mercke.

in vrede in syn Coninckryck wesen? Wat andere plaetse van vercoelinghe, van lichte, ende van vrede begheert hy voor hen, de wyle sy die hebben? Mercken wy hier niet opentlyck hoe dese spotters met de arme verdoolde ende verblinde Christenen ghecken, ende onder wat decxel sy die beroouen? Want ten is hen niet ghenoech geweest het vagheuier valschelyck te dichten daer die aerme sielen gebraden ende gerooft worden: Maer al waer noch het ghene dat sy daer van segghen warachtich, noch souden sy het arme volck bedriegen, hen geuende te verstaen dat sy in haer Memento bidden voor de sielen die inde smerten des Vagheuiers gehouden syn: want sy en doen het niet gelyck haren Canon ghetuycht: Ten sy datse dese woorden die in dese cõmemoratie begrepen syn tot eenẽ sin trecken die met de selue ganschelyck strydt.

Merckt lieue verdoolde Christenen.

Van het elfste deel des Canons inhoudende de leste commemoratie der heyligen.

Dat. xlv. Capittel.

A *HIer slaet hy op syn borst Weynich luyder seggheende,*

Hic percutit pectus suum, aliquãtulum altius, dicens.

B **WIlt ooc ons arme sõdaers, v dienaers die hopen inde menichfuldicheyt uwer bermhertigheden, gheuen een deel eñ ghemeynschap, met uwe heylighe Apostelen ende Mar-**

NObis quoque peccatorib⁹ famulis tuis, de multitudine miserationũ, tuarum sperãtibus, partẽ aliquã et societatẽ donare di-

gneris cũ tuis sãctis apostolis et Martyrib⁹ cũ Ioanne, Stephano, Mathia, Barnaba, Ignatio, Alexãdro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete Cecilia, Anastasia et oĩbus sanctis tuis Intra quorũ nos cõsortiũ, nõ æstimator meriti, sed veniæ quæsumus largitor admitte. Per Christũ dñm nostrum.

Martelaren, met Johanni, Stephano, Mathia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Cecilia, Anastasia, Ende met alle uwe heylighe: In het gheselchap der welcker wilt ons toe latẽ niet wesende ondersoecker der verdiensten, maer als eenen verghe-uer. Door onsen Heere Jesum Christum.

Hic non dicitur. *Amen.*

c *Hier en wordt niet geseyt,* Amen.

Per quem hæc oĩa dñe sẽper bona creas, sãcti✠ficas, viuificas, bene✠dicis et præstas nobis ꝑ i✠psum, et cũ i✠pso, et in i✠pso est tibi deo patri oĩ✠potẽti

D Door welcken O Heere ghy scheppet, hey✠licht, leuen ✠ dich maect, seg✠hent, ende gheeft ons altyt alle dese goeden: ende door he✠m ende met he✠m, ende in he✠m is v gode vader al-

mach✠tich īde eenicheyt des heylichs ✠ gheests, E alle eere eñ heerlicheyt.

in vnitate spiritus ✠ sancti omnis honor & gloria.

F *Merckt dat de dry eerste cruycē gemeynlyck op de hostie eñ op den kelck gemaect worden. Eñ geseyt hebbende.*

Nota tres primas cruces fieri super Hostiam & calicem communiter dicto.

Ende gheeft ons.

Et præstas nobis.

Hy ōdeckt dē kelck eñ neemt t'lichaē des heerē, eñ maeckter mede dry teeckenen des cruyces op dē kelck, van deen syde tot de ander, seggende,

discooperit calicem, & accipiens corpus Domini, signat ter cū ipso super calicem à labio in labium, dicens,

Door hem. &c.

Per ipsum. &c.

Eñ hebbende de vingerē met het lichaem des Heerē opgeheuen, maect het teecken des cruycen twee mael tusschen hem seluen eñ de kelck, beghinnende vanden kant des kelcks segghende:

Eleuatis autem digitis cum corpore domini, signat bis inter se & calicem, à labio calicis incipiendo, dicens,

Is v God Vader.

Est tibi deo pa. &c.

Dat gedaen synde hy houdt het lichaem des Heerē op dē kelck met de twee handen op geheuen hy seyt:

Quo finito, tenet corpus Domini super Calicem, & parum leuato calice, cum ambabus manibus, dicit,

In alle eeuwen der eeuwen

Per omnia secula

ſeculorum. Amen. wen. Amen.

A Daer en is gheē plaetſe in geheel dit guychelſpel daer myn Heere ſoo huychelt eñ ſyn aenſicht deerlycker ſtelt dan in deſe,behaluens als hy ſynē Godt wil openappē.Dē armē huychelaer heeft hier grootelycx trooſt vā noode:de wyle hy in grooter ſwaricheyt is, eñ vele te doene heeft, wāt nadiē hy alleene het perſonnagie van Iudas,vā de Ioden,van Pylatus,ende van de buelen gheſpeelt heeft : ende nadien hy Ieſum Chriſtum ghecruyſt ende opgheoffert heeft, ſoo moet hy hier wederom ſpelen het perſonnagie der Ioden, die na de doot Chriſti op haer borſte ſloeghen ende oock des moordenaers die by hem ghecruyſt was. Onſe diepſinnighe meeſters verſtaen dit vanden boetueerdighen moordenaer,maer moghelyck bedrieghen ſy hen ſeluen, hy moet oock ſpelen het perſonnagie des hooftmans ouer hondert,die ſeyde, Warachtich deſe was godes ſone. Daeromme ſlaet hy op ſyn borſt,verheft ſyn ſtēme, hy belydt met den anderen een ſondaer te ſyne.

Alam.de off. Miſſ.ca. 25. Berno de off. Miſſ.ca. 17. Nicol. de Plo.de expo. Miſſ.

B Dit is de leſte verhalinge ende gedenckenīſſe der heyligheu die inden Canon ſtaet, men ſoude hier moghen diſputeren ende vraghen,waerom deſe heylighe gheſtoruen mannen eñ vrouwen die in deſen Canon geſtelt ſyn, daer lieuer verhaelt wordē dā ādere die vā meerder name ſyn.maer wy ſullē dit ōſe diepſinnige meeſters latē richtē

C Tis met goeden rechte datmē hier niet en antwoordt Amen, omme te beueſtighen het ghene datter gheſeyt is geweeſt. Want hoe konnen deſe Apoſtaten ende verloochende Chriſtenē verhopen in het geſelſchap der heyligē te commen, die hier den eyghen Sone Gods ſoo leelyck verſaken,door wiens middel de heyligen in de hemelſche heerlicheyt ingegaen ſyn,de wyle ſy daer tegen anderen,

wech houden om daer toe te commen? Men moet niet twyfelen sy en worden in dit ghebet verhoort euenghelyck als Balaham int syne verhoort is gewweest, biddende in het gesel schap van Israel te syne, ende dat syn siele met de sielen der rechtueerdige soude wesen. Nochtans onse Meesters en brenghen dese redene niet voort, Maer sy seggen, dattet is om dieswille dat de Enghelen antwoorden, ende dat dirte de plaetse is daer sy desen dienst doen.

Nu. 23. a. 10

Dur. rat. li. 4
Nicol. de Plo. de expo. Miss.

D In geheel dese guychelrye end e dansinge en is gheen plaetse daer myn Heere de Misselpaep beter en wackerder pas ende wederpas speelt, en de daer hy constigher ende lichtelycker synen Godt doet springhen, alsnu bouen, alsnu rontsomme, alsnu ter syden, als nu rechte, ende ouerdweers, ende in aller wyse. Ende nadien hy hem heeft genoech doen dansen ende springhen, hy thoont hem van ouerdweers, niet ouer thooft gelyck eerstmael: maer ter syden ghelyck de Camerspeeldeers, als sy haer simmen hebben doen dansen ende springhen: Euengelyck als oft hy seyde, op haer wyse: Her op hier is den goeden ghesselle. Myn Heere houdt hier wel ander gesichte dan als hy soo deerlyck ende ongetrooft was, hy bewyst wel dat hy de ghicht inde handen niet en heeft. Daer en is gheen plaetse daer hy hem so seer wachten moet van reepen ende rondekens te maken. In stede van Cruycen, als hier volghende het onderwys dat der haluen inde Cautelen is gegeuen ghewweest. Want hy maeckse soo gheringhe dat het schynt dat hy maer de handt en keert ende wederkeert, als of hy reepen wilde betrecken, oft sint Andries Cruycen in stede van rechte Cruycen maken.

E Soo alle eere ende Heerlicheyt Gode toecomt, gelyck sy inder waerheyt doet, waerom dan verdonckerense dese

laste-

lasteraers soo dickmael ende bouen al in haer Misse om den creaturen te gheuen?

F Dese vermaninge wordt hier gedaen om paep Hansken te onderwysen hoe hy syn guychelleden die hy hier maken moet sal gelyck af meten: Maer wie en soude van haer woorden diese hier spreken niet verschricken? Sy Noemen altyts haer wit coecxken dat sy doen dansen ende keeren, het lichaem des Heeren. Grouwelt hen niet van alsoo te lasteren? Soo het des Heeren lichaem is, moet men alsoo daer mede spelen ende doen het verwandelen? Isser oyt eenighe catte gheweest die alsoo speelde met een muys diese geuanghen hadde: wie en sal hier niet verwondert syn van de groote goetheyt Godes die soo lãghe tyt dese grouwelycke lasteringhen heeft connen verdraghen: namelycke een oblyken het lichaem syns soons te noemen, eñ daer na alsoo te doen dansen ende springen.

De papen spelen met Christo ghelyck de Cat met de Muys.

Van het vyfde deel der Misse genaemt de Communie: eerstelyck van het gebet des Heeren, ende van het swyghen in de Misse.

Dat. xlvj. Capittel.

P *Er omnia secula seculorũ. Amen.* Hic reponit hostiam & calicem ipsum cooperit, dicens.

D Oor A alle eeuwen der eeuwen. Amen.

B *Hier leyt hy de Hostie wederom neder eñ deckt den kelck, seggende.*

Oremus. A *Prace-* C Laet ons bidden. Met a Gregor. 1. An. 590.

salige geboden vermaent synde, eñ door goddelycke onderwysinghe gheleert wesende, deruen wy seggen, Onse vader die daer syt in de hemelen. &c.

ptis salutarib⁹ moniti, & diuina institutione formati, audemus dicere, Pater noster qui es in cœlis. &c.

Antwoorde.

Respon.

Maer verlost ons vanden boosen.

Sed libera nos à malo.

Na dē Pater noster *de priester heffende* D *schotelken om hooghe segghe:*

Post Pater noster, sacerdos leuando patenam sursum, dicat,

E Amen. Heere wy bidden v wilt ons verlossen van alle onse voorleden tegenwoordige ende toecomende quaden: Ende door voorbiddinge vā de salige eñ heerlycke altyt maghet, Godts moeder Marie, ende van uwe salighe Apostelen.

Amen. Libera nos quæsumus Dñe ab omnibus malis præteritis, præsentibus et futuris: et intercedēte beata & gloriosa semper virgine Dei genitrice Maria, & beatis apostolis tuis.

F *Hier behoort hy met het schotelken het Lichaem Christi te genaken daer na den kelck in dry plaetsen, segghende:*

Hic tangat de Patena Corpus Christi, postea calicem in tribus locis, dicendo,

Petro

Petro, Paulo atq; Andrea, cum omnibus ſanctis.

Petro, Paulo, ende Andrea, met alle den Heyligen.

DE ghene die de Miſſe in ſes deelen ſcheyden, beghinnen hier het vyfde, t'welck ſy noemen het nutten des ſacraments ende communie, hoe wel datter gheen Communie dat is gemeynſchap en is.

A Deſen Per omnia wordt met alſoo groote redene geſeyt als den anderen die ſy na haer ſecreten wtſpreken, totten beghinne van hare prefatie. Want myn Heere den beleſer ende beſweerder heeft geheel ſyne Canon tot hier toe heymelyck gemomelt, ende terſtont daer na beghint hy met luyder ſtemme deſen Per omnia te roepen.

B In dit Deel der hoochtydieghe Miſſen volghende de ordene ende het ghebruyck van Roome ſyn groote verborgentheden aengaende het Schotelken en de maniere van tſelue te houden, handelen, ende oock van het decken ende ontdecken: Item oock aengaende den Diakenen, Onderdiakenen, ende Acoliten: de welcke volghende duytlegghinge onſer Meeſterē voor ooghen ſtellen eñ figureren hier de vrouwen die tot den graue Ieſu Chriſti quamen. Maer wy en ſullen hier op niet langer letten. Het ſal ons ghenoech ſyn te weten, dat ons diepſinnighe meeſters ſegghen, dat het ſaucierken beteeckent de breede der liefden. Ende niet ſonder redene: want ſy die ſeer groot hebben tot de ſchotele ende de tafel. Ten anderen, nadien myn Heere het lyden ende de doot CHRISTI gheſpeelt heeft, hy beghint hier ende daer de begrauinghe, opſtandinghe, ende de opwaert Chriſti ten hemel te ſpelen tot int eynde der Miſſe.

Berno Micro. de off. Miſſ. c. 17. Alam. de off. Miſſ. c. 30. Dur. rat. li. 4 Rut. de reſu. part. Nicol. de Plou. 5. part. expo. Miſſ.

Ende daerom leydt hy synen Godt weynich te ruste, na dien hy hem wel heeft doen dansen ende springen: maer hy en blyfter niet langhe, na dat hy hem opgeheuen heeft hy leyt hem neder: ende na dat hy hem gecruyst heeft, hy leyt hem int graf. Ende daeromme isser wederom een stilswyghinghe, ghelyck int lesen des Canons. Ende dit deel der Misse is oock eyghentlyck genaemt het stilswyghen ofte secreet der Misse, ende den pape leest met onuerheuen stemme ende heymelyck het ghebet, dat na den Pater noster volcht, om dieswille dat hy synen IESVS int graff gheleyt heeft. Maer wy en souden nemmermeer eynde vinden, soo wy alleenlyck willen aenraken het thienste deel der rasernien die dese wtsinnighe menschen voortstellen, om die met haer droomen ouer een te doen commen.

c Vooren is geseyt gheweest, dat de Apostelen verordent hadden dat het gebet des Heeren int het Nachtmael soude gelesen syn. Wy lesen anderwerf dat dit van Gregorio de eerste is inghestelt gheweest, ende dat hy dese cleyne prefacie die de priester voor de selue leest daertoe gedaen heeft. Om welcke sake sommighe hebben hem willen berispen. Daeromme is hy bedwongen geweest hem selven te ontschuldighen, ghelyck wy lesen in synen register: waer hy onder andere dinghen by brenght dat ghen redene en is, datmen de ghebeden die door Scholasticum int Canon vergadert waren soude lesen, ende dat het ghebet Iesu Christi soude nagelaten syn. Ende om dieswille datter in Spaegnien sommighe priesters waren die het niet en lasen, in het vierde Concilium van Tolede gehouden ontrent den tydt Honorij deerst, is verordent, dat soo wie het niet segghen en soude het sy priester oft clerck

Berno Micr. de off. Miss. ca. 12.
Durand. li. 4 Rub. de part No. Nico. de Plou. 3. part. expo. Miss.

clerck, soo wel in den gemeynen als in den eygen dienst, de selue soude van synen dienst gestelt syn. Maer tis wonder dat dese guychel heerē soo beschaemt syn. Wāt sy spreken hier als of sy dit ghebet niet en souden deruen doen sonder ghebot, ende onderwysinge inde leere Iesu Christi te hebben: gelyck sy inder waerheyt ook niet en souden behooren te doene. Want men behoorde niet aen te gaen van al tghene dat den dienst Godes aen gaet sonder de instellinghe Godes. Maer waerom en hebben sy soo beschaemt niet geweest in al de reste? Waerom syn sy soo stout vermeten ende verwaent geweest, dat sy soo veel rasernien, droomen, vernufte dichtselen, ende lasteringen tot de suyuere ende heylighe instellinghe Iesu Christi Godes sone gedaen hebben? Ten anderē, wy souden moghen bethoonen hoe seer dit ghebet met haer leere selue strydt: hadden wy dat niet alreede breet ghenoch gedaen inde tsamensprekinghen die wy totter vtleggynghe van dien ghemaeckt hebben. Wy sullen hier alleenlyck een punctken raken, dat meeste tot desen hādel dient: Te wetene als onse Heere Iesus ons leert, dat wy God onsen vader inden hemel souden soecken, hy vermaent ons vanden gheestelycken dienst, met welcken hy van ons wilt ghedient syn, ende die hem alleen aengenaem is, ghelyck Iesus Christus selue ons leert, in die disputatie die hy der halue met het vrouken van Samarien hadde. Ende men moet den sone met gheen ander eere aenbidden ende eeren dan den vader, de wyle sy maer eenen God en syn in een wesen ende substantie. Waeromme omme te aenroepen soo het betaemt, wy moeten onse herten om hooghe opheffen ten hemel, daer Iesus Christus ter rechter hant des vaders is, volghende de vermaninghe van sint Paulus Ioan. 4. c. 23

Collo. 3. a. 1. ende hem niet ſoecken noch hier beneden op de aerde aen aenbidden in een ſtucxken broots, In een oblie, in eenen croes, in de hant van eenen choorheere, in een buſſe ofte ſchapraye, met de wormen ende Muyſen, die deſen armen ende witten Godt beuechten. Men moet dan wel bemercken, dat Paep Ian inden beghinne van dit gebet: ons vanden hemel ſpreeckt vermanende datmen derwaerts de herten moet opheffen: Ende daer na als hy tot Panem noſtrum. &c. coemt dat is onſe broodt, in veel plaetſen toont hy ſyn ouwelcken bouen den arm, als oft hy woude ſegghen, laet den hemel ende aenbidt hem hier in deſe oblie. Oft moghelyck dit wordt gedaen om te bethoonen dat deſe oblie het daghelycx broot van deſe Heeren is. Want ſy moghen hen wel beroemen, dat ſy daer van geuoedet ſyn, ende datter veel van deſe buyckſorghende heeren die anders niet en hebben ſouden grooten honger lyden, ſoo deſen ſchoonen ende cleynen Godt die ront beſteken is, als een nieu geſchoren papen cruyne, hen alle daghe haer twee ofte dry ſtuuers niet en dede winnē.

D Na dat myn Heere langhe tydt met ſyn ouwelcken ende ſynen croes geſpeelt heeft, het ſaucierken heeft oock ſynen keer.

E Op ander plaetſen die clercken ofte de Enghelen antwoorden Amen, Maer myn Heere den guychelſack antwoordt hier, eñ niet ſonder groote verborghenthedē: die wy niet en ſullen verhalen. Voorts na dat hy den Pater noſter met luyder ſtemmen wtgeſproken heeft, hy beghint wederom gebeden vol van groote laſteringhen te mommelen, aenroepende andere dan IESVM CHRISTVM. Maer onſe diepſinnighe Meeſters gheuen een goede redene waerom dit ghebet onſes Heeren met luyder

der ſtemme wtgeſproken wordt, de wylen den Canon ende die andere nauolgende gebeden heymelyck geleſen worden, Tis, ſegghen ſy, om dat dit ghebet van het Euangelie is, ende om dieſwille Chriſtus beuolen heeft dat het ghene dat hy int heymelyck ende inde oore gheſproken heeft, ſy in de huyſen, in de plaetſen ende ſtraten ghepredickt, van 'twelcke ick hem groote danck wete, dat ſy ſoo vrymoedelyck de waerheyt belyden. Wy moghen dā door het contrarie beſluyten dat gheen wonder en is al mommelen ſy deſe andere, en bouen al haren Canon int heymelyck, ende met onuerheuen ſtemme, ghelyck toooueraers die gātſch tegens de leere des Euangely ſtryde, ende is vol grouwelycke laſteringen. Rat. lib. 4. Ru. de Pater noſter. Nicol. de Plo. e expo. Miſſ. Mat. 10 a. 7.

℣ Hier is wederom het ſaucierken ten danſſe.

Van het breken der Hoſtie, ende van het Agnus dei, ende van de wynſoppe des Papen.

Dat. xlvij. Cappittel.

HIC ſignat ſe de Patena.

Deinde ſubmittit eam Hoſtiæ, & calicem diſcooperit, dicendo,

Da propitiꝰ paceꝫ in diebꝰ noſtris, vt ope Miſericordiæ tuæ adiuti & à peccato ſemper ſimus libe-

Hier maeckt hy een teecken met het ſchotelken. Miſſ. G.

Daer na leyt hyt onder de Hoſtie, ende ontdeckt den kelck ſegghende.

Gheeft ons weſende Barmhertich Vrede in onſe daghen, op dat wy met de byſtandt uwer ghenade, geholpen ſynde, altyt

altyt van alle sonden vry weesen, ende van alle beroeringhe ombeureest.

ri & ab omni perturbatione securi.

A Dat hy hier het lichaem Christi met eerbiedinghe neme, ende bouen den kelck in dry stuckē breke, seggende

Hic accipiat Corpus Christi cū reuerētia & frangat super calicē in tribus partib⁹, dicēdo.

Door den seluen onsen Heere Iesū Christū uwē sone die met v God leeft ende regeert in de eenicheyt des heylichs gheests.

Per eundē dominū nostrum Iesum Christū filiū tuum qui tecū viuit et regnat in vnitate spiritus sancti Deus.

B Ende hy leyt het tweede deel dat inde slincke hant is in het schotelken. Dat hy daer na weynich het derde deel opheffe, met den kelck, seggende:

Et secundam partem in sinistra manu extās, reponit in Patena. Postea eleuet modicū tertiam partem cum calice, dicens.

Door alle eeuwē der eeuwē.

Per oīa secul. secul.

Antwoorde.

Respon.

Amen.

Amen.

Hier maeckt hy dry cruysteeckenen op d'bloet, met het derde deel, seggende:

Hic facit tria signa crucis super sāguinē cū illa tertia parte, dicens,

De vrede ✠ des Heerē ✠ sy altyt ✠ met v.

Pax ✠ Dñi ✠ sit semper ✠ vobiscum

Ant-

Respon. *Antwoorde.*

Et cũ spiritu tuo. Eu met uwen gheest.

A *Agnus Dei qui tollis peccata mũdi miserere nobis. Agnⁿ dei qui tollis peccata mũdi, miserere nobis. Agnus dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.*

c Lam Godes dat daer wech neemt de sõden der weerelt, eerbarmt onser. Lam Godes dat daer wech neemt de sonden der weerelt, eerbarmt onser. Lam Godes dat daer wech neemt de sonden der weerelt, gheeft ons vrede. A Sergiꝰ. 1. An. 689.

In Missa pro Defunctis, dicitur

Men seyt in de Misse voor de doode.

Dona eis requiem. Gheeft haer ruste.

Loco. *In stede van*

Miserere nobis. Eerbarmt onser.

Et tertio additur. *Eñ int derde mẽ doetter toe.*

Dona eis requiem sempiternam. Gheeft haer eeuwighe ruste.

Hic dictis mittat particulam hostiæ, cum qua signauit. in sanguinem, dicendo.

D *Dit geseyt hebbẽde hy leyt het stuck vande hostie daer hy de cruycen mede gemaeckt heeft, int bloet seggende:*

Hæc sacrosancta cõ mixtio corporis & sanguinis Dñi no-

E Dese heylighe tsamen menghelinge des lichaẽs ende bloets onses heeren

Jesu

Jesu Christi, woorde my *stri Iesu Christi, fi-* ende alle die het nemen, *at mihi et oibus su-* tot salicheyt des gheests, *mẽtibus, salus mens* ende des Lichaems, ende *tis et corporis, et ad* een saligh bereydinghe *vitã æternã capeſſẽ-* om het eenwich leuen te *dã præparatio salu-* besitten, door Christum *taris. Per Christũ* onsen Heere. *Dñm nostrum.*

Van de stucken die op den voorgaenden text moeten ghemerckt syn.

Dat xlviij. Capitrel.

A DIt is een grouwelyck gespreken, ende seer onbequaem. Want hier is gesproken van het lichaem Christi, als van het lichaem eenes straetscheynders die inde handen vanden scherprechter geleuert is, om hem te raybraken. Eñ niet te min daer is beuolẽ dattet in grooter eerweerdicheyt genomen sy, om terstont daer na te breken, namelyck op den kelck, ten eynde datter moge lyck niet eenich stucxken besyden en valle ende verloren worde. Den Misseboeck die na tgebruyck van Roomen eñ Lausane is spreeckt wat heusscher, want in stede vã Lichaem, sy seggen hostie, de welcke mẽ eerst moet in twee stucken breken, eñ wederom deen stuck van tween, twee andere deelen op datter dry wesen in al. Ende hier syn wederom verborgentheden ende groot verholen verstant ende wtlegghinghen seer diuersche aengaende de brekinghe, ende de stucken der seluer, eñ hare beteeckeninghe. Maer wy sullen ons laten genoeghẽ met het ghene dat wy

dat wy elders aengetaſt hebben. Want ten is niet ſonder beclaghinghen, dat ick den tydt verlieſe die ick verſlyte int aenroeren deſer vuylicheden, hoe wel ick die maer lichtelyck voorby en gae.

B Hoe iſt moghelyck dat deſen Heere om het lyden eñ de doot onſes Heeren Ieſu Chriſti ſoude konnen dēcken, de wyle hy beſich is met ſoo veel keeren, ghebaren, guychelpypen, als hy in geheel dit camerſpel doen moet, door de welcke hy het lyden onſes Heeren wilt wtbeeldē? dit ſchotelken oft ſaucierken is ommers wel verroert. Daer en is gheenen cock die ſyn ſchotelen dapperder ſoude konnen roeren dan myn Heere.

C Dit arm lam moet hier groote vreeſe lyden, vindendende hem ſeluen tuſſchen de clauwen vāden wolff, diet houdt om van ſtonden aen op te ſlocken. Siet hier eenen Sint Ian ſprekende tot eenen ſchoonen Ieſus Chriſtus, die van deech gemaeckt eñ geſmeedt is. Ten is gheen wonder dat hy ſyn ſpraeck drymael verhaelt. Want de oblie daer hy tegen ſpreeckt, hoort ſeer qualyck, eñ heeft die ooren ſeer verſtopt om te hooren eñ verſtane het ghene dat hy tot haer ſpreeckt. Alamari⁹ eñ Berno volghende het ghene dat alreede is gheſeyt geweeſt vāde verordeninghe Sergy des eerſten. Nopende het Agnus Dei. &c. Seggen dat verordent is, datment ſoude ſinghen te wyle dat het lichaem ſoude in ſtucken getrocken worden. Ten eynde ſeggen ſy, die ſelue ons genadich ſy, wiens lichaem wy ſien ende gheloouen daer ghebroken te ſyne. Sy ſpreken hier wel alſoo plompelyck ende ſchandelyck, als het Alphabetum ende den Miſboeck die volghende het gebruyck van Geneue ghedruckt is: vanden welcken wy corts gheſproken hebben. Ende daer na ſeyter hy toe dat yeghe-

Alam. de off. Miſſ. c. 33. Microlo de off. miſſ. cap. 18.

yeghelyck moet communiceren te wyle dat de Antiphona ghesonghen wordt die communie genaemt is, ghelyck terstont sal gheseyt syn.

D Hier wordt eyghentlyck de wynsoppe ghemaeckt. Tē is gheenen noot dat wy verhalen het ghene dat op dese materie geseyt is geweest, het schynt dat sy hier het bloet met het lichame willen vereenighen, om datse gescheyden waren. Maer sy souden t'lichaem geheel moeten daer in weycken, ende niet alleenlyck een derdendeel van dien t'welck maer een helft is van een helft.

E De wyle niemant van dees wynsoppe deelachtich en wordt dan myn Heere Goossen. Hy bidt te vergheefs int ghebet, dat hy mommelt als hyse maeckt, Datse eerst hem ende daer na alle diese nemen tot salicheyt des gheests ēn des lichaems nuttich worde. Want wie syn dandere die daer af onfanghen? Merckt hier wederom een ander getuycheniſſe, dat ouer een comt met het ghene dat wy terst ont van Berno gehoort hebben. Nopende de ghemeine nuttinghe des nachtmaels. Want soo daer het nachtmael en de communie, maer alleenlyck is voor den Pape die de Misse doet, men moet dit ghebet veranderen, oft eenighe woorden achterlaten. Ick en verhale niet van die lasteringe die daer inne is, namelyck daer desē lasteraer begheert dat de menghelinghe die in dese wynsoppe gedaen is sy tot de salicheyt des gheests ende des lichaems van alle die het sullen willen nemen, ende een bereydinghe om het eeuwich leuen te ontfanghen. Maer laet ons van een swarichеyt spreken die hier is, om dieswille dat verboden is het broodt met den wyn te menghelen, ghelyck wy op een ander plaetse verclaert hebben: ende gheboden is die verscheyden deen vanden anderen te nemen, ghelyck onse

Berno. Micrologde off. Miss. ca. 19. De consecra. di. 2. c. Quī omne. &c. cū primis.

Heere

Heere Christus heeft ingheſtelt, ende oock niet deen ſonder dandere: als het blyckt by de Decreten die onder den naem Iuly deerſte, ende Gelaſy deerſt voortgebracht ſyn. Daeromme volghende deſe Decreten ten is den Prieſtere noch den volck niet geoorlooft de ſelue deen met het ander te menghelen: noch inſghelycx, het broot ſonder den wyn te nemen. Dat onſe diepſinnighe meeſters deſen knoop ontbinden of ſy willen, ende dat ſy een beter ſolutie ſmeden dan inde gloſſe van de Drecketalen ghegeuen wordt: of anders daer ſal ongeſchicktheyt van haer weghen blyuen. Voorts aengaende deſe menghelinghe des brootds ende des wyns die ſy het lichaem ende bloet des Heeren noemen. Alamarius verhaelt vande verſcheydentheyt die daer is. Want ſõmige doent voor het Agnus Dei, gelyck de ordeninghe eñ tgebruyck van Roome heyſcht: ende die andere daer na, gelyck volghende t'gebruyck van Geneue, ende Lauſane. Maer dat en dient ons nerghẽs toe. Alam. de off. Miſſ. c. 31.

Vanden pays ende de bereydinghe tot den onbyte ende vande communie des prieſters.

Dat. xlix. Capittel.

DApacẽ Domine in diebꝰ noſtris, quia non eſt alius qui pugnet pro nobis, niſi tu deus noſter. Fiat pax in virtute tua, et abũ-

AHEere gheeft vrede in onſe daghẽ, wãt daer en is gheen ander die voor ons ſtrydt, dan ghy onſe Godt. Den vrede ſy gemaect in uwe cracht ende ouervloedic-

Miſſ. G.

Pſ. 121. 2. 7.

A Innocēti⁹. An. 407. Leo. 1. An. 444.

heyt in uwe tornen.

B *Dat hy hier het pays cusse, seggende:*

C Vrede sy my vader, ende v broeder, ende alle de heylige kercke Gods.

Maer inde Missen voor de doodē en wordt het pays niet gecust noch gegeuen.

D *Daer na wesende seer nederbuycht, hy segghe:*

Heere, heylighe Vader almachtich, eeuwich god, gheeft my dat ick dit lichaem ende dit bloet onses Heeren Jesu Christi, soo weerdichlyck neme, dat ick daer dooz̄e verdiene vergheuinghe van alle myne sonden te hebben, ende met uwen heylighen gheest verbult te syne. Want ghy syt godt de F salicheyt, ende buytē v en isser gheen āder, wiens rycke heerlyck blyft sonder

dātia ī turrib⁹ tuis.

A Hic osculetur pacem dicendo.

Pax mihi pater, et tibi frater, & vniuersæ sanctæ ecclesiæ Dei.

Sed in Missis de Mortuis pax non datur.

Deinde profundè inclinatus, dicit,

Dñe sancte pater omnipotens, æterne Deus, da mihi hoc corpus et sanguinē dñi nostri Iesu Christi ita digne sumere, vt per hoc meream remissionem oīm peccatorum meorū accipere, & tuo Spiritu Sancto repleri. Quia tu es deus salus, & præter te non est alius, cuius regnum glo-

rioſum ſine fine per manet in ſecula ſeculorum. Amen.

ſonder eynde van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Amen.

Dñe Ieſu Chriſte Filij Dei viui, qui ex voluntate patris cooperante Spiritu ſancto, per mortẽ tuam mũdum viuificaſti libera me per hoc ſacroſanctũ corpus & ſanguinem tuũ à cunctis iniquitatibus meis, & ab vniuerſis malis: & fac me tuis ſemper obedire mandatis et à te nunquàm in perpetuum ſeparari permittas. Qui viuis et regnas cũ eodẽ patre, in vnitate eiuſdẽ ſpi. ſan. deus per omnia ſecula ſeculorum. Amen.

O Heere Ieſu Chriſte des leuendighen Gods ſoone die door den wille des vaders, met de werckinghe des heylichs gheests, door v doot hebt de weereelt ieuendich ghemaeckt. Verloſt my door dit v Heylich Lichaem ende Bloet van alle myne booſheden ende vã alle myn quaet: Ende maeckt dat ick alle uwe gheboden ghehoorſaem weſe: Ende en laet niet toe dat ick van v inder eeuwicheyt gheſcheyden worde: Die leeft ende regeert met den ſeluẽ vader inde eenicheyt deſſelues heylichs Gheests, Godt door alle Eeuwen der eeuwen. Amen.

Continuet ſic inclinatus.

Dat hy voortgae alſoo nedergebuycht ſynde.

H Het ontfanghē ūwes lichaēs Heere Jesu Chri-ste, d'welck ick onweer-dich derff nemē, en worde my niet tot het oordeel eñ verdoeminghe maer na ūwe goedicheyt wordt my nuttich tot bescher-minge mynder siele ende myns lichaems, ende sy my tot een medecine, die leeft ende regeert met Godt den vader. &c.

Perceptio corporis tui Dñe Ieſu Chriſte, quā ego indigñ' ſumere præſumo, nō mihi proueniat in iudiciū et cōdemna-tionē: ſed pro tua pi-etate proſit mihi ad tutamētū aīæ et cor-poris, et ad medelā percipiēdā. Qui vi-uis & regnas cum Deo patre. &c.

Vande ſtucken die opde voorgaende ma-terie te mercken ſyn.

Dat. 1. Capittel.

A SOo niemant ons den vrede en mach gheuen, noch voor ons vechten dan God alleene als yeghelyck behoort te bekennen ende belyden: Men mach dā deſe dinghen van de heylige geſtoruen mānen ofte vrou-wen niet begheeren: noch als beſchermer der chryſlieden dichten, Sint Ioris, noch ſint Chriſtoffel, noch ſint Barbele eñ ander diergelycke, in ſtede van Mars, Perſeus, Mine-ue, ende Bellone Goden ende Godinnen der oorloghe, die de Heydenen gehadt hebben.

B Volghende t'Roomſche gebruyck de Prieſter cuſt dē Altaer, ende gheuende den clerck het pays ſeyt: De vrede

ſy met

ſy met v: ende den clerck antwoordt, Ende met uwen gheeſt. Berno ſeyt dat het pays volghende d'inſtellen Innocenty wordt voor de communie gegeuen: om te beteeckenen dat die ſyn oordeel eet, wie hem veruoordert te communiceren aleer hy met ſynen broedere verſoent eñ vereenicht is. Wy ſien wederomme hoe dat hy de communie met den vrede hecht: het welck niet geheel ouer een en comt met het ghene dat elders voortgebracht is vã Durandus ende ſynder gelycken. Maer was het van noode eenen afgod te nemen, om te vermanen het ghene daer van het Nachtmael ende de ghemeynſchap des lichaems Chriſti een beduydeniſſe is? In ſtede van deſen afgodt myn Heere cuſt den Altaer. gelyck geſeyt is, of het beelt des gecruyſten Chriſti, of de heylichdommen, of het ſchotelken dat ſy Patina noemen. In ſommighe plaetſen daer bruyloft is, den bruydegom ende de bruyt moeten ghelt opſtubbelen indien ſy deſen afgod des vredes willen cuſſen. Soo hy haer goedẽ en geduerigen vrede mede brochte ſy en ſouden die niet te vele connen betalen. Maer haer gebreckt wel eenen anderen vrede.

Miſſ. R. Bern. de off. Miſſ. c. 18.

c Merckt hier, dat volghende dit gebruyck myn Heer de Miſſemaker wordt vader ghenaemt: het welck dickmael wel ouer een comt, ſonderlinghe als den ſone ſyns vaders Mſſe dient: gelyck dickmael geſchiet onder deſe groote menichte der Papen baſtaerden.

d Heer Hanſken beghint hier ſyn Benedicite te leſen, ende hem ſeluen met ernſten tot den ombyt te ſchicken.

e Hoe wel deſen laſteraer hier van Gode begheert dat hy hem tot dit Sacrament weerdich make, noch hy wil niettemin door ſyn eyghen verdienſten vergheuinghe ſyner ſonden hebbẽ, eñ met de genade des heylichs gheeſtes

vervult worden, ende niet alleenlyck door die verdienſten des lydens ende doots Ieſu Chriſti.

F Hy belydt hier datter gheen ſalicheyt en is dan in Gode, Nochtans toeckt hy die ende beweeght ander lieden meer tot de creaturen dan tot hem, die alleen ſalichmaker ende ſchepper van allen is.

G Dit ghebet en ſoude niet onbequame ſyn ſoo het geuoecht ware tot het oprechte Nachtmael IESV CHRISTI, dwelck ons tot ſyn doot ſeynt, door de welcke wy ontfanghen de vrucht ſyns Lichaems ende ſyns bloets die hier begheert wordt. Ende niet door de offerhãde die vol laſteringhe is, vande welcke inden Canon is geſproken geweeſt. Berno ſeyt, dat dit gebet wt gheen ſeker ordonantie ofte gebruyck genomen is, maer alleenlyck van die inſettinghe ende inuentie der yeueriger menſchen. Het ſelue ſeyt hy oock van dandere gebeden die geleſen worden int gheuen ende ontfanghen der Communie.

Microlo de off miſſ. cap. 18.

H Hier is een gebet vol met groote laſteringe, wãt Chriſtus ſeyt, Die my eet, die ſelue ſal leuen door my. Eñ deſen laſteraer bidt dat het ontfanghen ſyns lichaems hem niet en worde tot doot eñ verdõminge. Maer deſe plõpe doolinge ende laſteringe is geſprotẽ wt de ſelue die wy hier vooren geſien hebben in de proſe van Thomas Aquinas, die daer eenſdeels is wtgeleyt geweeſt, namelyck by gebreke van goet onderſcheyt te maken, tuſſchen het ontfangen eñ nutte der geloouigen eñ der ongeloouigen int nachtmael, Eñ vã het teecken ſonder de beteeckende ſake, ende met de ſelue daer ſoude eenighen ſchyn ſyn indien hy door het lichaem des Heeren verſtonde het broodt dat het lichaẽ wtbeelde: Maer hy verſtaet dat op de Roomſche

Ioan. 6. f. 57

sche wyse. Want het teecken mach oock wel door de ongheloouighe ghenomen syn: Maer niet het lichaem des Heeren, datter door beteeckent wordt. Twelck niet en is dan om de geloouighe.

Van het onbyt ende de communie des papen.

Dat lj. Capittel.

Hic accipiat patenam cum corpore Christi, dicendo.

Panē cœlestem accipiā, et nomen domini inuocabo.

Deinde ter reuerenter dicat, percutiens pectus.

Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum: sed tantum dic verbo, & sanabitur anima mea.

Hic sumat corpus reuerenter, signans se illo, dicens,

Hier neme hy t'schotelken met A *t'lichaem Christi, seggende:*

B Ick sal het hemelsch broodt nemen, ende den naem des Heerē aēroepē.

C *Daer na hy segge drymael eerweerdichlyck op syn borst slaende.*

D Heere ick en ben niet weerdich dat ghy onder myn dack E coemt: maer spreeckt alleenlyck het woordt, ende myn siele sal gesont worden.

F *Hier neme hy t'lichaem eerweerdichlyck teeckenende hem met t'selue, seggende:*

G Het lichaē Jesu Christi beware myn ſiele totten eeuwighen leuen. Amen. In dē name des vaders ēde ✠ des soons, eñ des heylighen gheests.

Corpꝰ dñi nostri Iesu Christi custodiat animā meā in vitā æternā. Amē. In nomine patris ✠ et filij et spiriꝰ sancti.

H *Daer na hy ontdecke den kelck, ende met gheboogher knieden groete diē, eñ segge:*

Posteà discooperiat calicem, & flexis genibus salutet, & dicat,

I Hoe sal ick den Heere verghelden alle syn weldadē die hy aen my doet? Ick wil den heylsamen kelck nemen, eñ des Heeren name aenroepen, louende sal ick den Heere aenroepen, ende ick sal van alle myn vyandē bevryt syn.

Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicē salutaris accipiam, & nomen domini inuocabo. Laudans inuocabo Dominū, et ab inimicis meis saluus ero.

K *Hier nutte hy het bloet teeckenende hem met tselue, seggende:*

Hic sumat sanguinem, signans se cum illo, dicens.

Het lichaem ende het bloet onses Heeren Jesu christi, beware myn siele totten eeuwighen leuen. Amen.

Corpus & sanguis dñi nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitā æternam. Amen.

L *Daer*

Deinde dicat, capiendo vinum cũ aqua.

L *Daer na nemende wyn met water, hy segghe,*

Quod ore sumpsimus, Domine, pura mẽte capiamus: & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum, in vitam æternam. Amen.

M Heere dat wy met dẽ mont ghenomen hebben laet ons dat met den suyueren gheest ontfangen: ende van een tyttelycke gaue, woꝛde ons een eeuwige remedie totten eeuwighen leueu. Amen.

Et verbũ caro factũ est; & habitauit in nobis. Agimꝰ tibi gratias, Rex omnipotens Deus, pro vniuersis beneficijs tuis, qui viuis et regnas deus per oĩa secula seculorum.

Ende het woꝛdt is vleesch gewoꝛden, ende heeft onder ons gewoont Wy dancken v Godt, Coninck Almachtich, vooꝛ alle uwe weldaden, die leeft ende regeert Godt inder eeuwicheyt.

Posteà purificando manus & lingendo digitos, quibus tenuit Corpus Domini, dicat,

N *Daer na, wasschende syn handen, eñ leckende syn vingeren, met de welcke hy het lichaem des Heeren gehouden heeft, segghe:*

Corpus tuũ domine, quod sumpsi, & sanguis quem pota-

O U Lichaem Heere, dat ick ghenomen hebbe, ende v bloet dat ick ghe-

dzoncken hebbe, blyue in	*ui adhæreat viſce-*
myn ingewãt: Eñ gheeft	*ribus meis: & præ-*
dat gheen ſmette der ſon	*ſta vt in me nõ re-*
den en blyue in my, den	*maneat ſcelerũ ma-*
welcken de ſuyuere ende	*cula, quem pura et*
heylighe ſacramenten ge-	*ſancta refecerunt ſa*
uoedet hebben, die leeft	*cramenta, Qui vi-*
ende regeert. ꝛc.	*uis et regnas. &c.*
℣ Heere nu laet ghy u-	*Nũc dimittis ſeruũ*
wen dienſt knecht in vze-	*tuũ dñe, ſecundum*
den na uwen woozde. ꝛc.	*verbum tuũ in pace*
Tot den eynde des loſſangs met	&c. Vſque ad finem Cantic.
Eere ſy dẽ vader. Gelyck	*Gloria patri. Sicut*
het was. Heere ontfermt	*erat. Kyrie eleyſon.*
onſer. Chriſte ontfermt	*Chriſte eleyſon. Ky-*
onſer. Heere ontfermt	*rie eleyſon. Pater*
onſer. Onſe vader. ꝛc.	*noſter. etc.*

Van het ghene datmen behoort te aenmercken op het onbyten ende de Communie des papen.

Dat. lij. Capittel.

A HEt lichaem Chriſti en is gheen ouwelcken in dryen ghedeylt ghelyck myns Heeren des Miſſemakers coexken is.

B Men moet een ander broodt nemen dan deſe oblie om het hemels broodt te hebben.

c Hier ſiet Heere Ian ſeer deerlyck.

D O ſynen Hooftman die tot een ouwelcken ſpreeckt, in ſtede van den Euangeliſchen hooftman die tot Ieſum den waren ſoone Gods ſprack.

E Het dack vā Heer Ian ſchent keucken is ſynē buyck. inden welcken hy als eenen wolff dit arm lam wilt ſteken, dat hy nu Heere noemt, twelck hy ghebeden heeft om genade, om dat daer na op te ſlocken.

F Tlichaem dat is te ſeggen het ouwelcken, twelck ſeer gemackelyck om hādelen is, eñ licht om hem te teeckenen eñ om de vlieghen te verjaghen, op datſe hem niet en verhinderen in ſynen ombyte ende wynſoppe.

G Sulck een ghebet en beraemt tot deſe oblie noch dit bancket niet, t'welck Ieſus Chriſtus gheenſſins en is.

H Hy doet hier ſynen drinckbeker meer eere aen dan het lichaem ſyns Gods. Maer ten is gheen wonder: want hy is van goude of van ſiluer, of ten minſten van ſynen tenne: ende ſynen God en is maer van deeghe ghemaeckt. Voorts den croes behaecht deſe tempelheeren die gherne vanden beſten drincken.

I Deſe Veerſkens Dauids ſyn wederom op deſe plaetſe alſoo ſyn toegenoecht als bouen daer ſy voort hebben geſtelt geweeſt. Pſ. 116. b. 12

K Den kelck moet hier oock euenghelyck danſen als t'koecxken om myn Heere met Cruycen te teeckenen.

L Deſen wyn en dit water en ſyn gheen bloet, ghelyck tghene dat hy terſtont heeft ingeſwolghen, maer ſyn alleenlyck gegeuen om ſynen croes ende ſyn kele te ſpoelen, op datter gheen bloet in en blyue.

M Maer tis groote redene dat hy ſulcke ghebet doe als hy ontfangt de leſte waſſchinghe, die ſy te rechte ſuyue-

ringhe

ringe noemen. Want tis recht dat sy hen suyueren, nadien sy haer hãden ende mont besmet hebben door soo grouwelycke kerckrooven ende lasteringhen, die sy teghen de doot ende het lyden Christi, ende tegen syn lichaem ende bloet wtgespoghen hebben. Maer laet ons insien wat sy segghen. Hoe souden wy met den gheest ontfanghen het selue dat wy door dē mõt ontfangen. Want den gheest en heeft sulck gheenē mõt als t'lichaē die niet en eet noch en drinckt: ende die niet gevoedet en wordt met sulcke spysen ende dranck. Het broodt ende den wyn behooren dē lichame, ende en worden door den gheest niet ontfanghen, dan soo verre als den gheest by die vermaent wordt, door den middel der lichamelycker sinnen, vãde gheestelycke ende onsienlycke saken, die door de sienlycke ende materiale teeckenen voorgheselt syn. Maer de oprechte spyse, ende dē oprechten dranck des gheests, syn het warachtich lichaem ende bloet IESV CHRISTI, ghenomen ende ontfanghen, niet lichamelyck door den mõt des lichaems volghende de Roomsche leere: maer gheestelyck door den mont des gheloofs, 't welck den mont der sielen ende des gheests is, door wiens middel het lichaem wordt oock daer na gheestelyck gevoedet, Ende ten mach anders niet bestaen. Want al ware het soo dat de mensche het eyghen lichaem ate ende t'bloet IESV met synen Lichamelycken mont droncke, den gheest en souder niet af gevoedet syn, noch insghelycx het lichaem, tot een gheestelyck ende eeuwich leuen. Want daer en is gheen eten noch drincken tot dit hemelsch ende godtsalich leuen, dan gheestelyck ende door den gheloove. Ende als wy sulck een leuen vercryghen wy en hebben gheen ander van noode. Daeromme de teeckenen des broods

ende

ende des wyns die ons int nachtmael wtgedeylt worden, en syn ons niet gegeuen om ons het lichaem ende t'bloet Iesu, met die ende door die te gheuene, ghelyck die ons een stuck vleesch gaue om te etene sonder broodt of in deech, ende wyn in eenen beker te drinckene, gelyck het die vander Roomscher kercke verstaen, ende andere die door lichamelycke hechtinge de teeckenē met de beteeckende saken tsamen hechten: Maer het broot ende den wyn syn ons gegeuen om onse lichamelycke sinnen leuendich voor ooghen te stellen, het ghene dat onsen Heere in de inwendighe sinnen werckt om den mensche geheel te verwecken ende beter te bereydē om door tgeloouc ende inden gheest de hemelsche ende goddelycke gauen te ontfanghen. Ten anderen, indien dit broot ende desen wyn die de priester in syn nachtmael neemt, ende hem seluen alleene gheeft, syn het lichaem ende het bloet Iesu; gelyck hyt verstaet, ende wil verstaen hebben; ia in sulcken wyse datter gheen wesentheyt des brobts ende wyns en blyue: soo en is dese gaue ende dit gheschenck niet tydelyck maer eeuwich, ghelyck Christus is. Daeromme doet hy hem ongelyck dat hy hē alsoo noemt. Eñ indien ditte het lichaem eñ bloet IESV niet en is, maer alleenlyck broodt ende wyn, gelyckt inder waerheyt niet anders en is: Hoe wilt hy dat het worde een eeuwighe remedie? het welck alleene IESV CHRISTO toe behoort. Voorts moetmē hier merckē, dat den Paep spreckt als offer vele met hem aenden disch gheten hadden, dat is eens sacraments deelachtich gheworden. Is dit niet een groot spot? het schynt wel dat dit gebet niet en is ghemaeckt gheweest tot de eyghen Missen, sonder de ghemeyne communie des volcx.

N Hier en worden de vingheren niet vergheten gheleckt te ſyne.

O Onſe diepſinnige meeſters ſeggen na dat dit Nachtmael gedaen is, dat het lichaem Chriſti ten hemel wederkeert. Nochtans Heer Schentkeucken diet opgheſlockt heeft, wilt dat het in ſyn ingewant eñ darmē blyue. Daer is oock geſchreuen in een cleyn boexken, dat Stella Cleri corū ghenaemt is, dat de prieſter het graf Ieſu Chriſti is, om dieſwille dat hy ſyn lichaem eñ bloedt in ſyné buyck ontfanckt. Ten anderen hy heeft groot ghelyck dat hy bidt vā ſyn ſonden gereynicht te ſyne, door dele ſchoone ende ſuyuere ſacramenten, die hy ontfanghen heeft door de welcke hy Ieſum Chriſtum ſoo grouwelyck verſaeckt ende gelaſtert heeft.

Stella Clericorum.

P Dit is eenen genoechelycken Symeon om den loffanck te ſinghen die den godtſaligheu Symeon ſanck, na dat hy tkindeken Ieſum Chriſtū in ſyn armen gehouden hadde. Deſen nieuwen Symeon heeft wel meerder dinghen gedaen, ſoo wy hem willen geloouen: want hy heeft hem gehouden gehādelt ende gekeert, leuende ende doot, alſoo dicke eñ groot als hy een dē boom des cruyce was hanghende: Ende daer na heeft hy hem leuende op gheeten in vleeſch ende beenderen ende ſyn bloet gedroncken. Mach hy dan niet wel ſinghen, als een goet dienaer CHRISTI, die ſynen meeſter ſeer wel gheeert ende ſyn heerlicheyt groote gemaeckt heeft?

Van het Seſte deel der Miſſen, genaemt danckſegginge, eñ van de Cōmunie der ſelver mitſgaders vande ſtucken, die op deſen handelte aenmercken ſyn.

Dat

Dat. liij. Capittel.

ET interea dum à Ministro defertur Missale à sinistro latere Altaris in dexterum latus, Sacerdos ebibit guttas, quæ remanserunt in Calice, ac deinde extergit Calicem: postea legit cõmunionem dicendo,

Nde A *te wyle dat den clerck den Misboeck van de slincke tot de rechte syde des altaers draecht.* B *de priester drinckt de druppelen wt die indē kelck bleuen syn ēde hy veecht dan dē kelck daer na leest hy de Communie, seggende:*

In nomine patris ✠ *& filij, et Spiritus sancti.*

In dē name des vaders, ✠ cñ des soons, ende des heylichs gheests.

a Commu.

D *Communie.*

Quotiescunq; māducabitis panē hūc & calicem bibetis, usq; &c. reus erit corporis & sanguinis Domini. Alleluya.

a Gelasius. An. 494. Gregorius. I An. 590.

I Soo menichmael als ghy dit broot sult eten, eñ desen Dzinckbeker sult dzincken. *&c. tot* Die is schuldich des Lichaems ende des bloets des Heeren. Pzyst God.

In medio altaris versus populum dicit,

I *Hy seyt in d'midden des altaers staende ghekeert tot den volcke.*

Dominus vobiscū.

De Heere sy met v.

Respon.

Antwoorde.

Et cum spiritu tuo.

Ende met uwen gheest.

Sacerdos.

De priester. Laet

Laet ons bidden. *Oremus.*

Een knie buyghende. Flexo vno genu.

G *Die nacommunie.* Poſt cõmunio.

H **Yeere, wy bidden v dat wy met het eeuwe-lyck gebruyck uwer god-heyt verbuit worden, de welcke de tyttelycke nut tinghe uwes Lichaems end bloeds wtbeeldet, die leeft ende regeert. &c.**

Fac nos quæſumus dñe, diuinitatis tuæ ſempiternæ fruitione repleri, quam præcioſi corporis & ſanguinis tui temporalis ꝓceptio præfigurat, qui viuis et regnas. &c.

A Hier is wederom een gehel keerken van deen eynde des tafels tot dandere. In den ganſchen dans en ſynder gheene by deſe twee te ghelyckene. Want dander en ſyn maer halue keeren. Want van den beghinne der Miſſe tot de leſſe vander Euangelie, houdt hy hem op de rechte ſyde, ende in alle de keerkens die hy doet en gaet hy ouer het midden des Altaers niet, tot hy aende leſſe vanden Euangelie coemt daer hy ouer treedt ende draecht ſynen boeck op de ſlincke ſyde, en blyft daer tot nu toe, ſonder ouer het midden ſyns tafels te paſſeren.

B Tis ghenoechte om ſien hoe dat heer tellioorlecker ſynen kelck nederwaerts doet hellen, ende hoe hy hem met de tonghe ende lippen leckt, ſonder twyfelen hy ſuyuert hem ſeer Reyn, Noyt maerte en wieſch haer ſchotelen ſoo ſchoone.

C Hier beghint het ſeſte ende leſte deel der Miſſe, ghenaemt

naemt danckſegghinghe, om dieſwille dat den Pape hier de gratie leeſt, na ſyn wynſoppe en ſynen ombyt. Nicol. de Plou. de expo. Miſſ. 6. part.

D Berno ſeyt dat dit ſtuck genaemt is Communio, om dieſwille dat het gheſeyt wordt te wyle dat het volck het nachtmael nutte, twelck terſtont na het pays ghenomen was. Hier hebben wy wederomme een open ghetuygeniſſe vande communie der ouder Miſſen. Van de welcke is een Decreet int vierde Concilium van Tolede, daer verhaelt wordt van ſommighe prieſters die terſtont na t'ghehet des Heeren communiceerden: ende gauen dan den volcke de benedydinghe. Welcke ſake daer verboden is, eñ is verordent dat de benedydinghe op dē volcke volghe het ghebet des Heeren: ende dat daer na het ſacrament des lichaems ende des bloets des Heeren ſy met ſodanich beſchick ende ordene genomen, te weten, dat de Prieſters ende de diaken voor den altaer communiceren: ende de clercken inden choor des tempels, ende het volck buyten. Volghende dit Decreet, daer en was maer een nachtmael elcken ghemeine. Daer en was gheen onderſcheyt dan van de plaetſen, die gedaen was om onordeninghe in de de kercke te ſchouwen. Ende om dieſwille datter in alle tyden ſyn vele menſchen geweeſt die de Sacramenten eñ deſe gemeynſchap des nachtmaels in ſulcke eere eñ weerdicheyt niet en hebben gehouden als ſy behooren: Die oude Concilien hebben daeromme vele ordonantien gemaeckt, Als die ordonancie die alreede is voortgebracht geweeſt, van dry mael tſiaers te minſten te communiceren, ſoo men het niet meer en dede De welcke ſtaet onder de Decreten van het Concilium Agathenſe: d'welck ordonneert dat de ghene die het niet doen en ſullen, niet en worden gheacht voor litdinaten der kercke, noch daer Bern. de off. Miſſ. c. 18. Alam. de off. Miſſ. c. 34. Lib. Concil. Lib. Concil.

onder ontfãghen : welcke verordeninghe wederom vernieut ende beueſticht is int Concilium van Tours, ſonder wtnemen dan de ghene alleenlyck die door eenighe groote miſdaden dat te doene verhindert waren.

E Dit ſtuck genaemt Communie, ende dander datter volcht genaemt na communie, veranderen na de Miſſen, Ick en hebbe deſe int lãghe niet geſtelt, de wyle al dat ſy inhoudt is in de Epiſtel hier vooren begrepẽ. In d'welcke mẽ wederom ſiet dat deſe dienſtẽ der Roomſcher kercke in ſulcken wyſe als ſy nu beſtaen ſyn met cleyn verſtant gemaeckt geweeſt. Want hoe dickmael wordt daer een ſake meer als eens verhaelt, ſonder eenighe redene? Voorts ſtellen ſy dit ſtuck als een ghebet ende danckſegghinge, hoe wel datter dickwyle gheen en is gelyck wy hier in deſe een exempel hebben.

F Dit is de leſte reyſe dat de Prieſter het volck groet, daer en gebreckt maer de leſte die tot het beſluyt der Miſſe dient. Die eerſte groeteniſſe is voor de eerſte Collecte gedaen geweeſt : de tweede, voor het leſen vander Euangelie: de derde na de articulen des gheloofs: de vierde inden beghinne der prefatie: de vyfde eer hy ſeyt dẽ vrede des Heeren ſy met v. In deſe ſeſte keert hy hem tot den volck gelyck in de leſte.

G Met meerder redene heet hy dit ſtuck danckſegginghe, dan dander, om den name die het draecht, den welcken betreeckent, dat ſy na de cõmunie geleſen ſyn : eñ de voorgaende te wyle men de cõmunie doet. Waer af ſy dẽ name draecht: want men dan eyghentlyck de danckſegginghe doet na dat de communie gedaen is. Dit woordt vermaent ons wederom datter behoort communie (dat is) ghemeyn nuttinghe in de Miſſe te ſyne, Ende dat den

pape

pape alleene niet en behoort te ombyten, wiens ombyt gheen communie en can genaemt syn, daer is eenen reghel die ghebiet datter moeten alsoo veel gebeden gelesen syn, tot dese nacommunie alsmen te vooren collecten ende secreten gelesen heeft.

H My dunckt dat in dit ghebet oneygentlycke ende donckere wysen vã sprekẽ syn: hoe wel dat de reste soude moghen verdregen syn. Want het onfanghen des lichaës eñ bloets CHRISTI en is niet tyttelyck, om eyghentlyck te spreken, om dat wy die niet alleenlyck en ontfanghen voor den tyt dat wy de teeckenen der seluer wtwendelyck nemen int nachtmael, noch tot een tytelyck leuen, maer op dat sy altyt in ons blyue, eñ dat wy daer doore geuoedet ende gelauet worden. Daeromme dit behoorde van de wtwendige teeckenen ende de wtwendighe bedieninge des nachtmaels geseyt te syne, de welcke ons voor ooghen stelt de volcomen genietinghe des tafels des Heeren die ons bereyt is inden hemel, daer wy met lusten het broot in het rycke Godes sullen eten. Welck bancket wy hier alreede beghinnẽ door de gheestelycke ghemeynschap die wy met IESV CHRISTO hebben, ghelyck sy ons voorgheslelt is int Nachtmael.

Van den oorlof die den volck int eynde der Misse gegeuen is, Ende van t'gebet dat de priester terstont daer na leest, eñ vãde saken die hier op te aenmercken syn.

Hier cusse hy het beelt des gecruysten Christi, dat inden Misboeck is, ende daer na segghe,

Door alle eeuwen der eeuwen.

Antwoorde.

Amen.

Dat hy int midden des altaers, tot den volcke gekeert synde, segghe:

De Heere sy met v.

Antwoorde.

Ende met uwen gheest.

De priestere.

A **Gaet, de Misse is.**

Antwoorde.

Danck sy God.

B *Merckt dat, alsment niet en seyt*

Eere sy Gode inde Hoochste.

Alsdan in stede van

Gaet, de Misse is.

Seytmen

Laet ons den Heere loue.

C *Ende*

HIC osculet imaginem Crucifixi, quæ est in Missali, deinde dicat,

Per omnia secula seculorum.

Responsio.

Amen.

In medio Altaris versus populum dicat,

Dominus vobiscū.

Respon.

Et cū spiritu tuo.

Sacerdos.

Ite, Missa est.

Respon.

Deo gratias.

Nota, quod quando non dicitur.

Gloria in excelsis deo,

Tunc pro

Ite, Missa est,

dicitur

Bñdicamus dño.

Et pro defunctis.

Requieſcãt in pace.

Reſpon.

Amen.

Deinde profundè inclinatus ante medium Altaris, dicit,

Placeat tibi ſãcta Trinitas, obſequiũ ſeruitutis meæ: & præſta, vt hoc ſacrificium quod oculis tuæ maieſtatis indignus obtuli, tibi ſit acceptabile mihiq; & omnib⁹ pro quibus illud obtuli ſit te miſerante propitiabile. Per Chriſtum dominum noſtrum. amen.

c *Ende voor de doode.*

In vrede moeten ſy ruſtẽ

Antwoorde.

Amen.

D *Daer na weſende ſeer nedergebuycht voor het middẽ des altaers, hy ſeyt,*

O heylighe vryuuldicheyt die dienſtbaerheyt myns ampts ſy v behaeghelyck: Ende doet dat deſe offerhande die ick onweerdich voor de oghen uwer Maieſteyt hebbe geoffert, door uwe ghenade ſy my ende allen voor wien ickſe geoffert hebbe, tot verſoeninghe. Door Chriſtum onſen Heere. Amen.

A Wyen ſullen hier niet ſpreken van het cuſſen des beelds inden Miſboeck noch van deſe leſte groeteniſſe des Papen tot den volcke. Ten is oock gheenen noodt dat wy verhalen dat elders gheſeyt is ghewveeſt van deſe afdanckinghe, Ite, Miſſa eſt. Ick ſal daer alleenlyck die wtlegginghe toe doen die Bernart de Paranti- Nicol. denus, ende Ian Beleth ende Nicolaes de Ploue Plo. d: expo.

Bern. de off. Miſſ c. 20. Alam. de off. Miſſ. c. 36.

daer af gheuen, ſegghende dat het ſoo veel beteeckent, als of de Prieſter ſeyde, gaet henen na het ghene dat ghy te doene hebt. Want de Miſſe is (te wetene) voleynt. oft de hoſtie eñ offerhande. Daeröme volchtſe eñ gaeter na. Men ſoude dâ moeten inden buyck van myn Heere gaen dieſe gheeten heeft. Maer men moet aenmercken dat den pape hier ſpeelt de perſonagie van Chriſto die ten hemel opclimt, ende van de enghelen die tot den Apoſtelen als by opgeclommen was geſproken hebben: Ende het volck ſpeelt de perſonnagie der Apoſtelen die na ſynen opuaert te Ieruſalem wederom keerden: oft ghelyck Ian Beleth wtleyt, des volcx Iſraels wedercommende wt de geuanckeniſſe van Babylon. Iſſer niet goeden lyſter in deſe ſchoone wtlegghinghen?

Merckt.

Nicol. de Plou. de expo. 6. part. Miſſ.

B Voorts, den oorlof en wordt niet altyt op een wyſe gegeuen volghende het bewys dat hier ghegeuen is, ſoo den oorlof door Ite Miſſa eſt, niet gegeuen en wordt, de prieſter en keert hē tot den volcke niet. Durandus gheeft redene van deſe verſcheydentheyt, ſegghende, dat Ite Miſſa eſt, in de oude tydē geſeyt wordt als het volck in grooten getale totter Miſſe vergaderde, om de communie dat is gemeinſchap des nachtmaels dat daer gehoudē wordt. Ende datmen het alſoo afdanckte: Maer op ander tyden als het volck alſoo niet en vergaderden, men gebruyckte ander wyſe.

C Indien de geloouighe die der weerelt ouerleden ſyn alreede in vrede ruſtē, gelyck te vooren is geſeyt geweeſt, dit gebet is te vergheefs wtgeſprokē tot ſulck een voortnemen als hier gedaen wordt. Ten anderen, ſy ſegghen dat het pays (dat is den vrede) niet ghegeuen en wordt in de Miſſe voor de doden, ende datter niet af geroert en is

om

om dieſwille dat ſy dien niet meer van doene en hebben. Waerom het ſchynt dat ſy hier haer ſeluen achterhalen.

D De wyle geheel de Roomſche Miſſe ghelyck ſy hedē beſtaet, maer een geduerighe laſteringe teghen den name Godes ende de verdienſten des lydens ende doots Ieſu Chriſti en is: alſoo moet ſy oock door een grouwelycke ende vervloeckte laſteringhe beſloten worden. Want nadien den Pape Ieſum Chriſtum Godes ſone ende in hem den vader, miſsgaders den heyligen gheeſt verſaeckt heeft Soo bidt hy de heylige dryuuldicheyt, dat ſy ſoo onlydelycke een laſteringhe aengename hebbe: belydende opentlyck dat hy niet alleenlyck ſyn Miſſe voor een danck offer eñ danckſegghinghe en houdt: Maer oock voor een verſoenoffer om door den middel van die te vercryghen vergheuinghe onſer ſonden, de welcke wy alleenlyck moghen vercryghen door de eenighe offerhande diedoor Ieſum Chriſtum gedaen is: ghelyck wy menichmael alreede geſeyt hebben. De wyle het ſoo is, men ſoude gheē beter concluſie van de wtlegghinghe der Miſſe konnen maken, dan Nicolaus de Ploue gegeuen heeft: ſeer aenpryſende niet alleenlyck dit gheber, daer wy af ſpreken maer oock die eerbiedinghen nederbuyghinghen diemē doen moet int leſen des ſelues: Ende grootelycx beriſpēde de ghene die het niet en leſen als hier beuolen is. Waer op hy een genoechelyck fabelken voortbrenght: Te weten dat er was eenen man vanden duyuel beſeten, die voor eenen prieſter ghebracht werdt, den welcken de prieſtere vraechde van twee andere prieſteren, te wetene, wat bemoeden hy van die hadde. De duyuel die deſen armen menſche quelde, antwoorde den eerſten, hy was voortydts onſe, maer hy behoort nu den Heere. Ende den anderen

Die Miſſe beghoſt met een geduerige laſteringhe wort beſloten met een grouwelycke laſteringhe.

Tract ſacr. de exp. Miſſ. 6. part.

Een genoechelyck fabelken.

deren, ſoude een vroom man ſyn ſeyde myn Heere de duyuel, ſoo hy niet en ſteelde. De Prieſter die myn Heer den duyuel ſynen Propheet ondervraechde; is ſeer verwondert geweeſt ſulck een antwoorde te hoorē, de wyle hy deſen anderen prieſter, vā welcken den duyuel ſulcke antwoorde gegeuen hadde voor een heylich man achtede. Daerom wilde hy neerſtigher daer van onderſoecken, ende vraechde hem wat hy ſteelde: De Duyuel antwoorde dat het leſte ghebet was, van Twelcke wy nu ſpreken. Waerop onderſoeck is ghedaen geweeſt oft het ſoo was ghelyck de duyuel gheſeyt hadde, ende wert alſoo beuonden, wt welcke Nicolaus de Ploue Doctoor in de Decreten, niet alleenlyck en beſluyt dat de Prieſters hen moeten wachtē vā dit ghebet met de Ceremonien na te laten, maer oock eenighe ſake die men in de kercke gewoone is te leſen tot de Miſſe. Wie en ſalſe dan niet wel gadeſlaen, de wyle de duyuel die ſoo groot een Doctoor is hier van getuyghe is, ende ſyn ſententie ende beſtemminghe hier ouer ghegeuen heeft? Want ontwyfelyck tis een Doctoor Propheet ende getuyghe die weerdich is in ſulcken handel tot beueſtinge voortgebracht te ſyne. Aengeſien hy daer van mach ghetuyghen als van eenen handel die hy wel kent en verſtaet ende als ſyn eyghen ſaken.

Van de eyndelycke beſluytinghe der Miſſe, ende vande leſte ſeghenynghe der ſelver.

Dat

Dat. lv. Capittel.

FInita hac oratione, signat Altare, & simul osculatur. Deinde erigens se, exuit Casulam, dicendo,

A. *Dit gebet geeyndet synde hy teeckent den altaer ende mitsgaders cust hem: Daer na hem seluen opheffende B doet de Casufel wt, seggende:*

Dñs vobiscũ. Et cũ spiritu tuo. Initiũ sancti Euãgelij secundum Ioannẽ.

De Heere sy met v. Eñ met uwen gheest. C Het beghin des Euangely na Johannem.

Respon. *Gloria tibi domine.*

Antwoorde. Eere sy v D Heere.

Sacerdos. *Ille qui natus est de purissima virgine, succurrat nobis hodie, & in oĩ tẽpore. In principio erat verbũ, et verbum erat.*

De Priester. Die geborẽ is wt de suyuere Maghet, helpe ons heden, ende in alle tyden. Inden beghinne was het woordt, ende het woordt was by Godt.

&c. Vsque ad. *Plenum gratiæ et veritatis.*

&c. Tot Vol ghenaden eñ waerheyts.

Respon. *Deo gratias.*

Antwoorde. Danck sy Gode.

Sacerdos. *Te inuocamus, te*

De Priester. Wy aenropen v, wy

L.v. aen-

aenbidden v, wy gheuen v eere, ☩ heylige dryuuldicheyt. de namedes Heeren sy ghebenedyt.

adoramus, te glorificam⁹, ô beata trinitas. Sit nomen domini benedictum.

Antwoorde.

Reſpon.

Van nu tot inder eeuwicheyt.

Ex hoc nunc & vſque in ſeculum.

De prieſter.

Sacerdos.

Laet ons bidden. ☩ ☩ God beſchermer der ghener die op v hopen, ſonder wien niet geſtaedichende niet heylich ē is. Vermenichfuldicht op ons uwe ghenade op dat wy v hebbē tot eenen regeerder ende leyder, alſoo door de tyttelycke goederen paſſeren, dat wy die eeuwighe niet en verlieſē, door Chriſtum onſen Heere. Amen.

Oremus. Protector in te ſperantiū Deus ſine quo nihil eſt validum, nihil ſanctum, multiplica ſuper nos miſericordiam tuam: vt te rectore, te duce, ſic tranſeamus per bona temporalia, vt non amittamus æterna per Chriſtum Dominum noſtrū. Amen.

Seghent.

Benedicite.

Antwoorde.

Reſpon.

De Heere.

Dominus.

De prieſter.

Sacerdos.

De vader ende de ſoon ver-

A ſubitanea &

improuisa morte, et à damnatione perpetua liberet nos pater & filius.

verlosse ons van een hastighe ende onuersienige doot: ende vande eeuwighe verdoemmenisse.

Versus populum faciendo crucem.

Makende het teecken des cruycen totten volcke.

Illuminet vos omnes spiritus sanct⁹.

Den heyligē gheest verlicht v alle.

Respons.

Antwoorde.

Amen.

Amen.

Sacerdos.

De priester.

Et benedictio dei patris omnipotentis descendat super nos & maneat semper. In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.

E Eñ den seghen godts des vaders Almachtich, dale neder ende blyue altytds op ons, inden name des Vaders, ende des Soons, ende des heylichs Gheests.

Respons.

Antwoorde.

Amen.

Amen.

Tunc exuendo Albam, dicat.

F *Dan wttreckēde de alue hy segghe:*

Benedicite sacerdotes Domini Domino: benedicite serui domini dño.

G Ghy priesters des heeren, loeft den Heere: Ghy knechten des Heerē, loeft den Heere.

&c. Vsque ad finem

&c. Totten eynde van de seluen

ſelnen loſſanck, ende dat hy dan ſegge:

eiuſdem Cantici. Deinde,

Pſa.150.a.1 Loeft den Heere in ſynen heylichdom. Loeft hem inder vaſticheyt ſyner macht.

Laudate dominũ in ſanctis eius: laudate eum in firmamẽto virtutis eius.

&c. Totten eynde vãdẽ ſelnen Pſalm. Daer na danckt hy voor den altaer met gheboogheu knien, ſegghende:

&c. Vſq; ad finẽ eiuſdẽ pſalmi. Poſtea flexis genibus coram Altari gratias agit, dicendo:

H Heere nu laet ghy uwen dienſtknecht. &c.

Nũc dimittis ſeruum tuũ dñe. &c.

I Laet ons den loſſanck vanden dry heylighe kinderen ſinghen, die ſy inde gloyenden houen ſongen, pryſende en benedydende den Heere. Heere ontfermt onſer. Onſe vader &c. Ende en leydt, &c.

Triũ puerorũ cãtemus hymnũ, quẽ cantabãt ſancti in camino ignis laudãtes et benedicentes dominũ. Kyrie eleyſon. Chriſteeleyſon. Kyrie eleyſon. Pat. noſt. Et ne nos. &c.

Ghebet. Oratio.

God die de vlãmen viers der dry kinderen inden gloyenden houen verſoet hebt. Gheeft bermhertich weſende dat ons de vlãme

flãma vitiorũ. Per Christum Dominũ nostrum. Amen. vlãme der boosheyt niet en verberne. Door Christũ onsen Heere. Amen.

Van het ghene datmen opten voorgaenden text aenmercken moet.

Dat. lvj. Capittel.

A OM dieswille dat onsen guychelare oorlof van synẽ disch wilt nemen: om tot eenen anderen te gaen, op den welcken hy na wellust beter montspel sal spelen, hy teeckent hem ende custen voor de lesten afdanck.

B Voorts om dat hy al datter geseyt is met syn na rencleet dat sy casuysel noemen ghespeelt heeft, hy doet het aldereerst wte, gelyck hyt lest aengetrocken heeft. Daer na blyft hy noch weynich tyts in syn hemde met syn andere mommers cleederen, om noch een cleyn Deelken des guychelspeels datter ghebreeckt te voldoene.

C Int Concilium Saleguſtadienſe gehouden ten tyden des Paus Benedicti des achtſten, ende des Keysers Heyndrick de tweede: Is een Canon inden welcken verhalet wordt van de ſuperſtitie van ſommighe ſoo wel mannen als vrouwen, die voor een gebruyck hadden alle daghe te hebbẽ het beghin des Euãgeliũ van Ioannes eñ beſõdere de miſſe vande dryvuldicheyt van S. Michel. &c. Welcke ſake daer verbodẽ is. Eñ deſe wyſe van dit ſtuck des Euãgelij te leſen gelyck den pape hier int eynde ſynder miſſe doet, en dient nerghens toe dan tot ſulcker ſuperſtitie eñ toouerye als in dit Concilium verboden is. Want ten is niet geleſen tot onderwyſinghe des volcx, de wyle het maer met onuerheuen ſtemme gemommelt en is ſonder Lib. Concil.

eenich

eenich verſtant. Ten is oock voor gheen ghebet ghelesen, de wyle het gheen ghebet in en houdt dan alleenlyck een leere om ons tonder wyſen int gheloue nopende de Godtheyt ende menſchelyckheyt Ieſu Chriſti. Maer de Miſpape die het leeſt ende de ghene die het hooren laren hen duncken dat ſy vele verdienen alleenlyck om dat ſyt hooren ofte ſelue leſen: Ende dat inde woorden des ſelues groote cracht geleghen is, al iſt dat ſy niet verſtaen en ſyn, om die ſchoon woorden wille, ende der ſchoone beduydinghen die daer ſyn. Waerin ſy doen gelyck de Ioden, de welcke allen den woorden en ſillaben des naems Godes die ſy in haer tale in de heylighe ſchriften vinden ſo groote cracht toeſchryuen, als oft die cracht Godes daer aen gebonden ware.

D Dit ghebet is ſeer nootſakelyck allen deſen offerheeren, Monicken, propheten, ende dienaers des Antichriſts. Want de ſorghe diſe hebben vā de tyttelycke goederen te verlieſen doet haer gantſch vergheten de hemelſche ende eeuwighe goederen. Waeromme weder-ſtaen ſy ſoo hartneckich het Euangelium Ieſu Chriſti eñ de reformatie der Chriſtelycker kercke om te beſchermē hare Miſſe die den afgrondt aller laſteringhen is, mitſgaders de inſtellinghe der menſchen die vol ſuperſtitien eñ afgoderyen ſyn. Ende oock om den paepſchen ſtoel dat den warachtighē ſtoel des Antichriſts ende aller afgrouwelycheyt is te onderhouden, dā om de tyttelycke goederen die ſy daer van ontfanghen? de welcke ſy ſorghen te verlieſen. Want beneemt hen haer vette prebenden eñ beneficien, die ſy hebben tot onderhoudinghe deſer vuylicheyt ende afgrouwelyckheyt, ſy en ſullenſe daer na niet ſeer waernemen.

¶ Wy hebben op een ander plaetſe gheſproken van de ordonantie by de welcke is verboden gheweeſt, dat het volck niet en ſoude beſtaen in de Miſſe wt te gaen, voor de ſegheninge des prieſters, ende voor dat de Ceremoniē der Miſſe volcyndet waren: deſe verordeninghe ſtaet in de Canons van het Concilium Agathenſe, twelck beueelt dat den biſſchop die openbaerlyck beſchaemt make wie daer anders doen ſullen, Sy is oock begrepen int eerſte Concilium van Orleans, gehouden ontrent den tyt des Paus Hormiſde, int welcke verordent is, dat het volck ſoude de ſegheninghe ontfangen vanden prieſter, indien de biſſchop daer niet tegenwoordich en is. Dit moet verſtaen weſen vande leſte benedydinge die ſy dobbel maken: want ſy ſtellen eene terſtont na den, Ite Miſſa eſt, oft den Benedicamus domino. Ende voorts iſſer noch deſe die ſy de alderleſte noemen, tot onderſcheyt vande voorgaende. Ende ſy ſegghen dat deſe wtbeeldet ende beteeckent de toecomſte des heylichs gheeſts, die den Apoſtelen op dē Sincxen dach geſonden was, gelyck dandere beteeckent heeft de opuaringhe, op dat Ieſus ſyn Apoſtelen ende diſcipulen, ſeghende, als hy ten hemel opclam. Maer om dat hier twee ſegheninghen ſyn, men ſoude moghen twyfelē vā de welcke men de twee voor gaende Canons verſtaen moet. Maer Alamarius gheeſter beſcheet af daer hy ghenoech doet den ghenen die begheeren te weten waer de Miſſe eyghentlyck beghint ende eyndet, op dat ſy ſoo ſy daer niet tegenwoordich en konnen ſyn den geheelen dienſt geduerende, ten minſten weſen in het ſonderlyckſte ende in het ghene dat eyghentlyck de Miſſe ende de warachtighe ſubſtantie der ſeluer is. Hy ſeyt dan dat eyghentlyck de Miſſe beghint

Lib. Concil. Berno deoff. Miſſ. c. 22. Alam. de off. Miſſ. c. 36. 37. Dur. rat. li. 4 Rub. de ben. No.

Act. 1. a. 9. Nicol. de Plo. de expo. Miſſ. 6. part. Alama. de off. Miſſ. c. 36.

Wannerr de Miſſe beghint ende eynt.

daer

daer de prieſter de offerhande beghint te doene: Dat is daer wy het derde deel der Miſſe begonnen hebben, volghende de deelinghe die wy na geuolcht hebben, die nu ſommighe maken: Ende ſeyt dat ſy eyndet met de ſegheninge, die met den Ite Miſſa eſt is. Hy brengt Iſydorum voort tot beueſtinghe ſyner ſententie, die ſeyt, Dat de Miſſe beghint als de Cathecumenen wtgeſeyt worden, Ende als de Diaken roept, ſoo daer yemant vãde Cathecumenen gebleuen is dat hy wt gae. Aldat hy aldaer ſeyt beueſticht het ghene dat wy te vooren vander Miſſe der Cathecumenen gheſeyt hebben. Ende oock vande Miſſe der gheloouighen. Bouen dien, Alamarius gheeft, redene vaer om dat inden Memento voor de leuende, van gheene verhaelt en wordt dan alleene van de gheloouige ende byſondere van die daer teghenwoordich ſyn. Om dieſwille ſeyt hy, datmen int werck des Sacraments niet en bidt dan voor de gheloouighe, ende men gheeft oock anders niemant dan hen het Sacrament, om welcke oorſake men doet alle die andere wtgaen. Ten anderen Berno roert een vraghe nopende de ghene die deſe benedictie moeten gheuen, om dieſwille dat den Paus Damaſius deerſte deſe machte niemant en gheeft dan den Biſchoppen: In ſtede dat Leo ende Gelaſius die den Prieſteren niet en verbieden dan in de tegenwoordicheyt des biſſchops: Hy brenght oock voort het getuygeniſſe van Sinte Hieronymus by dwelcke hy vertoocht dat indien de Prieſters de macht ende auctoriteyt hebben van te conſacreren ende het ſacrament des nachtmaels te bedienen, ſoo mach hen oock wel toegelaten ſyn de ſegheninghe den volcke te gheuen. Berno om deſe ſwaricheyt wech te nemẽ, ſeyt datter feylen int boeck ſyn, nopende het ghene dat

Isido. lib. Ety.

Berno Microlo de off. Miſſ. c. 21. Concil. Tol. c. 18. Con. Aga. c. 44. Hieronim⁹ Ruſtic. Narbo.

dat van Damaſo gheſeyt is, oft datmen die ordonnancie moet verſtaen volghende den ſin van de ordonnancie Leonis ende Gelaſij: oft dat de ghewoonte der kercke heeft daer na verwonnen, ende ſtercker is gheworden dan d'ordonnancie Damaſi. Ende voor beſluytinghe ſeyt hy daertoe, dat deſe macht in voorleden tyden alleenlycken den biſſchoppen was gegheuen, de wyle het niet ſeer noodelyck en ſcheen dat de Prieſters de ſegheninghe ſouden gheuen, daer niemant in de Miſſe der gheloouighen tegonwoordich en was, als het ſacrament bedient werdt dā die des deelachtich werdē: Tot den welcken het ghebet ghenaemt nacommunie (d'welck maer voor den communicanten verordent en is) was in ſtede van ſegheninghe. Maer de wyle dat daer na door lanckheyt van tyden het volck hen heeft ontrocken van de Cōmunie, ende en heeft daeromme niet gelaten in den goddelycken dienſt te blyuen, daer is nootwendelyck togelaten dat de prieſter hen de benedictie gheue, op dat niet en ſchyne dat het volck ſoude wechgaen weſende afgehouden van de benedictie als van de gemeynſchap des Nachtmaels. Eyndelyck hoe dat het ſy, het ſy tot deſer oorſake oft anders, hy beſluyt dat de ghewoonte inde kercke, ſoo is geworden dat deſe benedydinghe des prieſters ſonder Argeniſſe niet en mach naghelaten ſyn, wat dat Damaſus daerop verordent heeft, ende oock het Concilium Agathenſe, d'welck ſchynet alſoo verſtaen te hebben, gelyck het van Damaſo geſeyt is geweeſt. Ick hebbe deſe dingē gheerne wederom voortgebracht, om een yegelyck te openbaren het groot onderſcheyt datter is tuſchen de Miſſe die als heden inde Roomſche kercke is, eñ de forme die inde oude kercke is geweeſt: Op datmē niet Conci. Aga. c. 44.

en dēcke dat deſe miſſe der Roomſcher kercke ſy de ſelue forme des diēſts godes diemē īde oude kercke gebruycte. Wy moghē oock aenmerckē de ſuperſtitie die daer is geweeſt, aengaēde het ōderſcheyt vā den dienſt des biſſchops eñ des prieſters. na diē ſy in tween verdeelt geweeſt ſyn, in der wyſe, eñ om de redenen die wy elders gegeuē hebben. Want te wyle den dienſt der biſſchoppen ende der prieſteren is eenen ſeluen dienſt geweeſt, ſoo vele de vercondinghe des woords ende bedieninghe der Sacramenten belanght: waer om en ſoude de benedictie vā deen niet ſoo veel crachts hebben als van dandere, aengeſien dat benedydinghe is gebet, ende dat de ghene die door de dienaers der kercke ghedaen wordt, is ghelyck als in den perſoon Gods, ende inden name vāder geheelder gemeynte gedaen van de welcke de dienaer is, als den mont daer Godt door ſpreeckt, ende offert ende gheeft ſynen ſeghen eñ de cracht tot deſen heylighen dienſte, die hy ſelue gheordonneert heeft? Ick verſtae ditte vanden dienſt des Euangelij, ende van de oprechte dienaers des ſeluers.

F Na dat den pape de leſte benedictie gegeuen heeft, hy ontcleedt hem vā alle ſyn āder guychelcleederen, die hy in den beghinne aengedaen heeft, om dit camerſpel te ſpelen Eñ mōmelt wederom ettelycke ghebeden, ghelyck hy int aentrecken der ſeluer dede: Maer Gode is kennelyck hoe wel datſe daertoe dienen.

G Men moet āder prieſters eñ dienaers gods ſoecken dā deſe, om te doene dat in deſen loſſanck geleyt is.

H Hier is wederom deſen ſynen Symeon in de bane.

I Hier ſyn wederom veel ſtucken die nergens toe en be ſluyten, als loſſanghen, pſalmen, eñ gebeden, onder malcanderen, griecx eñ latyn tſamen gemenghelt. Aengaende

deſe

deſen loſſank die by den griecken indē name vande medebroeders van Daniel die inden gloyenden ouen geworpen waren vā Nabuchodonoſor is ghemaeckt geweeſt, tis wel redene dat ſy dien voortbrenghen tot een beſluyt van ſulcke laſteringhen als de Miſſe is, ende om geſongen te worden door ſulcke ſchandelycke ende veruloeckte menſchen die den dienſt doen, niet ſulcken dienſt als deſe getrouwe dienaers Gods die inden ouen ſyn geworpen geweeſt, om dat ſy lieuer hadden leuēde verbernt te ſyne dan teghen het gebot ende de wet gods afgoden te aenbidden. Maer als Nabuchodonoſor gedaen heeft: doende verbernen ende ſteruen alle de ghene die ghelyck deſe heylighe mannen haer afgoden niet en willen aenbidden, maer verkieſen eer het vier dan Ieſum Chriſtum ſoo ſchādelyck ende booſelyck te verloochenen, als hy daghelycx verſaeckt wordt in de Miſſe eñ door menſchelycke dichtſelē, die int ryck des Antichriſts in ſtede van Gods geboden eñ inſettingen ōderhouden worden. Wy ſullen hier de Miſſe eynden: die wy ſeer lanck geſongen hebben, hoe wel wy de Materien daer in begrepen, maer ſlechts int groue afgemalen hebben. D'welck wy gedaen hebben, op dat een yegelyck ſoude te beter aenmercken, hoe grootelycx datſe verſchilt van het heylich nachtmael Ieſu Chriſti, ende hoe dat ſy een vergaderinge vā aller afgoderye ende grouwelyckheyt is, ende het warachtich ryck des Antichriſts, eñ al ſyn ſtuenſel ende fundament: de welcke de Heere belieue haeſt af te werpen ende te niete te doen, door het ſweert ſyn woords. Amen.

Dan. 3. c. 20.

Merckt.

26 AP 65

FINIS.

Een regiſter van die dingen die

Weerdich ſyn om te aenmercken in dit tegenwoordich boeck geheetē de Cautelē met het Canon ende ceremonien vander Miſſe.

Totten Leſer.

¶ Om deſen Regiſter ghereet te vinden ſoo ſuldy weten, dat de eerſte ſyde op dwelck het ghetal ſtaet, genaemt wort A, ende dander ſyde b. Alſoo condy lichtelyck vinden het ghene dat ghy voorhanden hebt.

AEnbiddinge van de hoſtie met conditie. 9.b
Attentie ende intentie. 35.a
Abſolutie des prieſters. 50 a
Tot wat ghebruyck die Roomſche kercke dē Altaer neemt. 61.a.
Vande accidēten vant broot ende wyn der Miſſe. 85.a
Authoor ende oorſpronck der Miſſe de duyuel. 92.a
Amē, is een hebreus woort en wat beteeckent. 107.a
Van d'aenbidders des broot godts. 121.a.
De plaetſe waer datmē niet Amen en ſeyt, ende die reden. 130.a.
Hoemen den vader ende dē Soone moet aenbidden, t'ghene watter toe verheyſcht wort om ſulcx te doen. 133.a.
Aenroepinghe ſonder gheloone is valſch. 96.a.
Ampt ende beneficie Ieſu Chriſti 62. b.
Vant Agnus Dei. 136.a
Een artyckel des Symbolūs vā Cōſtantinopelē is genoechſaem om die Miſſe ende alle Roomſche leeringhe te neder te worpen. 96.b
Articulen des geloofs. 93.b
Hoedanighe die Apoſtelen van

vande Roomſche kercke ſyn. 90.a.

B.

BRoot int nachtmael en is niet het natuerlyck lichaem Ieſu Chriſti. 79.b
Een groote Blaſphemie. 101. b
Van d'bloet des godts der Miſſe veruroſen. 46.b
Men moet int bidden niet veel ſpreken. 105.a
Vande beeſtkens die inden wyn vallen. 30.b
Van de Biechte ende abſolutie 62.b
Benedyen ende danckſeggē beteeckent een 78.a.
D'broot eeten eñ den kelck drincken onweerdelyck, de Papiſten en bouen al die Papen. 79. a.
Miſbruyck ende laſteringhe in die paepſche biecht eñ abſolutie 51. a.

C.

CEremoniē diemē moet doen voor het leſen des Euangely. 87.a
Credo op het duyſch. 95.b
Deerſte deel des Canons vāder Miſſe inhoudende elf deelen. 110.a.
Het tweede deel des Canōs ende doorſake waerōme men daer meer hout de gedachteniſſe der leuēder dan der dooden. 112. b
Het deerde deel des Canons inhoudende twee notable puncten op de forme vander eerſte commemoratie der heylighen. 114.b
Het vierde deel des Canons oock geheeten d'actie oft aenſprake 116.b
Het vyfde deel des Canons inhoudende den aengāck der tranſubſtantiatie ofte veranderinge, waerin ghy ſult ſien, waer vooren dat het broot ende den wyn hier voormaels genomen waren. 117.b
Het ſeſte deel des Canons inhoudende de Conſecratie des broots. 119.b
Het ſeuenſte deel des Canōs inhoudende de conſecratie des kelcks. 121. b
Het achtſte deel des Canon inhoudende de offerhāde

die in de Misse ghedaen wordt. 123.b
Het negenste deel des Canons 125.b
Het thiensste deel des Canõs inhoudende de cõmemoratie voor de doodē 127.b
Het elfste deel des Canons inhoudende de leste cõmemoratie der heyligē 128.b
Het Cruys sõder cracht voor dlyden ons Heeren Iesu Christi, ende waer in die cracht des doots ende lydens leyt. 122.b
Cluchte van een die besetten was vanden duyuel, ende van eenen priester. 148.a
De cracht des Euangelij en leyt niet pronunceren otte wtspreken der woorden maer wort door tgeloone ontfanghen. 93.a
Van het lesen ende wtspreken des Canons vander Misse, en van die Sacramentale woorden. 10.b
Van de commemoratie die in den Canon der Misse gedaen worden 16.a
Conste om die tanden ende die keel te waschen vo or die Misse, eer die papen haer goden eten. 17.a
Christus is een stadthouder der papen geworden. 35.b
Corporael wat het is. 41.a
Christ⁹ en heeft niet beuolē dbroot oft dē kelck te offerē. 79.a D
DAnsen ende guychel-spelen te spelen in de tempels verboden. 70.b
Dit woordt dienstmaechden is dickmael tot argernisse der papen 113.b
Diuersche simmezeden des papen. 124.b
Hoemē behoort dē drinck-beker te hādelē eñ veruersche en te eetē de godē by den pape gemaeckt 14.b
E.
EEn cluchte om lachen vā eenen dorp prochiaen 86.b
Eucharistia voor hostie genomen, eñ die beteeckeninghe 37.a
Epistel op Sacraments dach. 76.a
Eenen keer metten beker. 101.a. F.
Fõtaine der sacramētē. 89.b

G.

GEloouig he waer by die vergeleken syn in den psalm. 58.b.
Geloouen na het Roomsche gebruyck 93.b.
Goden al blasende maken. 92. b.
Gode behoort alleen eere eñ heerlicheyt die welcke hē ghenomen is in de Misse om den creaturen te geuen. 130. b.
Wat by den name Godt, eñ by den name Heere ghemeynlyck verstaen wort. 116.a.
Groote plompicheyt als de pape vele godekens te samen smeet 13. b
Waeromme dat der papen godt ghelyck een oblie gemaeckt is. 19. b
Van twyfelachtighe goden der Misse 40.b
Den Godt der Misse wtgespoghen door eenen siecken 40.b
Goden die verbrant eñ verrot syn. 43.b
Goden die vanden beesten geeten syn 44.a
Gheest en drinckt noch eet niet. 142.a.
Ghelooue der Roomscher kercke. 35.b.
Ghenoechelycke factie van dry personagien. 90.a
Grootelyck ghespot met Godt. 100.b
Vant d'woort Genitrix wat beteeckent 115. b
Groote onwetentheyt eens pastoors aengaende den Introibo. 62.b
Nature des geloofs ende vā syn geestelycke ooghē 48 b
De reden (ghegeuen van de heerē ons meesters, waeromme men tghebet ons heeren met luyder stēme seyt 133. b.
Ghebet seer noodsakelyck dē sacrificateurs ende propheten vāden Antichrist, d'welck begint. Protector in te sperantium. &c. ende de reden 151.b.
Macht der papē goden. 39.a
Vande ghewyde cleederen, ende van haer beteeckeninge eñ cōsecratie. 54.a

Gelycke-

Gelyckeniſſe vã goede ſpyſe ghemenghelt onder vergiſt. 65.a.
T'gadt inden Altaer geheeten tgraf, ende die redene. 56. b.
Ghebruyck der touenaers wat het ſy. 119.b

H.

HOſtie wat het beteeckent. 83.a
Van die hoſtie van Dijon ende meer andere. 32.b
Hoſtien gheconſacreert ſyn Goden van broode ghemaeckt. 40.a
Hiſtorie geſchiet te Auxerre int iaer. 1526. van eenen moninck weert om leſen. 41.a
Vant breken der hoſtie, eñ van de wynſoppe des papen 34.b
Middel om in het heylich godts te gaen. 65.b

I.

IEſus Chriſtus warachtich leuende broot, ende niet de betooverde oblyen der papen. 87.a
Doorſake van de incarnatie. 97.a
Ieſus Chriſtus opperſte prieſter. 101.a.
Ieſus opgeclommen ten hemel ſonder hulpe der engelen. 126.b
Illibata, wat het beteeckent 112.a.
Ita Miſſa eſt, duytlegghinghen daer van. 147.a

K.

KElck machmen gedeckt oft ongedeckt opheffen, maer niet ſonder verholentheyt. 122.b
De oprechte kercke, 96 b.
In die kerck niet te gelooven, maer alleenlyck een kerck. 96.a.
Kammen nootſakelycken huyſraet in der Miſſe. 53 a
Keeren die de Pape in de Miſſe moet doen. 144.b

L.

LVttel waters moetmen hebben om de Miſſe te conſacreren. ende wat peryckel datter in gheleghē is indiē te veele. 46.b
Het ontfanghen des lichaems ende bloets Chriſti en is

en is niet tydelick om eygentlyck te ſpreken, maer gheeſtelyck. 146.a

M

MIſſe des Lichaems Ieſu Chriſti 49.b.
Miſgodt der papen vā waer hy comen is. 19. b.
Miſſe en is anders niet dan louter bedroch 5.b.
Deerſte van ſeuen Cautelen der Miſſe. 5.a.
De tweeſte Caurele. 7.b
De derde Cautele. 10.b
De vierde Cautele. 12.b
De vyfde Cautele. 14.b.
De ſeſte Cautele 16.a.
De ſeuenſte Cautele eñ leſte vander Miſſe. 17. a.
Vandē middel diemen houden moet om Miſſe te ſinghen ende leſen. 18.a
Miſſen der iagheis ſyn die aengenaemſte. 19.a
Miſſe een tooverie eñ waeromme. 21.a.
Mirakel vāde taueniers veranderende water in wyn. 26.b.
Memorie wordt verheyſt vanden looghenaers. 35.a
Miniſters der kercken ſyn ghelyck den mont van al het volck. 105.b
Vanden dranck der Miſſen ende verkieſinghe deſſelfs 45.b.
Der biſſchoppē Myter met hoornē, eñ den myter van Ioannes Hus ghebrant tot Conſtants bequaem tot ſulckē Baals prieſters 53.b
De Miſſe in ſeſſe deelen eñ hoedanich. 59.b.
Deerſte deel der Miſſe is genaemt bereydinghe. 60.a
Tweede is genaemt de inſtructie 73.a.
Het derde is genaemt oblatie. 97.b.
Het vierde wort ghenaemt cōſecratie de ſonderlichſte tooverie, ende afgrouwelicheyt der ſelver. 109.a
Tvyfde is geheeten nuttinghe des ſacraments. 131.a
Tſeſte is genaemt dāckſeghinge, ende waeromme. 143.b.
Die de Miſſe hooren ſyn euen ſoo groote blaſphemateurs van de weldaet des

des lydens ons Heeren Ieſu Chriſti, als die de Miſſe doet, eñ die redenen 113.b
Ghelyckerwys de Miſſe is een ghedueríghe laſteringhe teghen den name Godes alſoo woort ſy oock door een grouwelycke ẽde veruloeckte laſteringhe beſloten. 148.a
Eyndelycke beſluytinge der Miſſe ende leſte ſeghe-ninge der ſelver 148.b
Miſſe afgront aller laſteringhe 151.b
Wanneer de Miſſe beghint ende eynt. 152.a
Onderſcheyt der Miſſe van hedenſdachs ende die vander ouder kercke. 153.a
Muyſen ende ſpinnen moet mẽ verbernen die tſichaem des heerẽ geeẽ hebbẽ 442
Mũte der Romſcher kercke om Godt te betalen. 52.a
Maniere vanden kelck wel te keere. 144.b
Miſſe en is gheen ſacrificie voor leuende noch voor doode. 78.b

N.

Nachtmael waerõme dat het ingeſtelt is. 80.b
Tghene dat Chriſtus in het Nachtmael heeft leeren doen 83.a
Wat de gheloouighe ende d'ongeloouige int nachtmael ontfanckt 86.a
T'ghene dat wy int nachtmael ontfanghen 78.a
Die hem ſelven niet en can procuen is õbequaẽ om het nachtmael tonfangen 79.b
Wat het nachtmael wt beel det 105.b
Nachtmael gedachtenisſe vã dofferhande die Chriſtus gedaen heeft 101.b
Nachtmael hebben de papen in een miſſe verãdert. 77.b

O.

WAt de Offerhãde der wyſen beteeckent 92.a
Vant ouwelcken of coecken des papẽ 86.a
Ouwelkẽs oft oblyen broot der eſelen 87.a
Watmen Gode moet offeren. 98.a
Warachtighe offerhãde onſer

ser verloſsinghe 78. b
Waer voor dat de offerhande in de Miſſe ghenomen wort 88. b
Ordonnantie Vigilij totten prieſters 72. a
Onderwys dienende tot de memorie der papen, ende teghen haer vergetentheyt 33. a.
Vanden onbyt ende de communie des papen. 140. a
Orloof die den volck int eynde der Miſſe gegeuē is. 146. a

P.

PLompe doolinghen ende laſteringhen der Papen. 21. a
Pithagoriſche nauolghers ſyn die Romaniſten. 21. a
Papē mengelē veel vreemde woordē in haer ſprake volghende de tooueraers eñ heydenen 108. b
Vāde proſe in de Miſſe. 83 a
Den eerſten ſpronck des papen van deen eynde des tafels tot aen dander 88. b
Den tweeden ſpronck van deen eynde des tafels tot aen dander. 144 b
De plaetſe daer dat den pape beghint ſyn armen wt te ſtrecken, ende waeromme 124. b
De prieſter ſpeelt ſomtyts twee perſonagiē in dbatement vande Miſſe, eñ hoedanich die ſyn. 127. a
De plaetſe in de Miſſe, in welcke de pape ſyn aenſicht alder deerlycxſte ſtelt 130. a.
De plaetſe in die welcke hy ſpeelt alderbeſt pas ende wederpass 130. b
Vande peys ende communie des papen. 137. a
Niemant en can peys geuen noch voor ons vechten dā van Godt alleene 138. b
Den peys in de Miſſe is een afgodr. 139. a
De pape groet het volck ſeuen mael, en wānneer. 145. b.
Tot wien de pape ſpreeckt als hy de miſſe ſinckt 72 a
Prefatien in ghemeyne ſpreeckwoorden door de Papen ſeluen verandert. 92. b.
Van de Pape in doot ſouden

den weſende. 28.b
Vande penitētie na tRoomſche gebruyck. 29.b.
De plaetſe daer de Miſſe begint 56.b
De Papen worden beriſpt, eñ gehouden voor dwaſen die opt dbroot ende wyn lange gapen eñ blaſen. 123.a.
De prieſter gedrōcken hebbende na terayen vanden haen, en mach op dien nauolghenden dach gheen Miſſe doen. 29.a
Vande Papen die den Godt der Miſſe wtſpouwen. 38.b.
Gheen pape en mach Miſſe doen ſonder teleet Orarium 56.a
Papen ſpelen met Chriſto ghelyck die Cat metter Muys. 131.a.

R.

RAet teghen het gebreck vander intentie des papen inde cōſecratie. 34.b
Raet eñ remedie teghen het vallen vander hoſtie. 36.a
Raet eñ remedie aengaende het ſtorten des bloets. 37.a
Romaniſten gelooue is een blint gelooue. 85.a
Romaniſten benemen den leecken den kelck 78.b

S.

SAcramentale woorden ſyn te vergheels wtgeſproken. 27.a
Beteeckeninghe van tſaucierkē in die Miſſe. 132.a
Verbot gheen ſchilderyen ende beelden inde Tempels te hebben. 110.a
Sacrarium eñ reliquarium alleen. 32.a
Sacrament ghenomen voor Euchariſtia 40.a
Schoenen moetmen in de Miſſe hebben. 54.a
Het Sancta Sanctorum der papen 66.a.
Onderſcheyt der Sacramenten. 84.a
Seghenen ende ſegheninge waerōme inde Miſſe genomen. 111.a.
Gheen ſacrificie en geſchiet ſonder bloetſtortinge als het van leuende dinghen gedaen wort. 104.a.

Sacra-

Sacramenten ſyn als een verſterckinghe des Contracts ende verbonts dat de heere met ons gemaeckt heeft. 107.b.
Hoe de ſacramẽtale woorden voorgheſtelt moeten worden. 107.b
Den Sanctus in de Miſſe en dient anders nergheus toe dan tot blaſphemie ende die reden. 108.b.
Wat Seraphin beteeckent. 108.b.
Waer vooren dat Sacrificie in de kercke Godts ghenomen is. 112 b.
Den warachtighen ſalichmaker Ieſus Chriſt⁹ 121.b
De plaetſe inde welcke onſe meeſters bedwõghen ſyn de Sacramentale woorden (als het betaemt) wt te legghen door een figuere tghene dat ſy ſoo ſtantuaſtelyck wederſtaen. 123. a.
Sacrificie ons Heeren Ieſu Chriſti geheel ende volmaeckt 124.b
Eenen genoechelycken Symeon 143.b
Straffe des papen die ſynen Godt laet ſtelen, verlieſen ende verrotten. 39.a.
Wat Stola beteeckent 58. b

T.

VAn de weſentlicke eñ lichamelicke Tranſubſtãtiatie der papẽ. 14.a
Vande valſche leere der Romaniſten van die tranſubſtantiatie. 23.b
Wederlegghinghe der trãſubſtantiatie. 97.a

V.

VOordeel grooter voor den armen dan den rycken in die miſſen ouer de dooden. 19.a.
Vermaninge van onſe diepſinnighe meeſters totten godemakers. 121.b.
Verdienſte vande paſsie ons Heeren Ieſu Chriſti genoechſaem ons te verloſſen vã ons ſonden. 139.b
Het Vagheuier valſchelyck verſiert vãden papẽ. 128.b
Het warachtich vageuier eñ ſuyueringhen der ſonden. 21.b

Van

Van het onderſcheyt der Goden gemaeckt door die cõſecratie der papen. 12.b

W.

WAerſchouwinge totten prieſter om ſynen tert te houden. 131.a
Wat het breken des broots beteeckent 78.a
Wieroockinghe vander wet ſyn figueren geweeſt van Ieſu Chriſto. 102.b
Men behoeft nu gheen wieroockinghe meer. 102.b
Warachtige ſpyſe eñ dranck des gheeſts. 142.b
Wie de Wieroockinghen gheordonnert heeft. 90.b
Wat die woorden beteeckenen doet dit. &c. 78.b
Van de wttortinghe des wyns ende bloets op den altaer. 76.b
Waer Chriſtus is. 79.a
Van dwywater des papen een fray gelyckenſſe 26.b
Wywater wort vanden pape ghemaeckt weſende in ſyn hemde 59.a
Vande waſſchinge der handen 102.a

FINIS. den. 19. Nouembris.

Erraten ende feylen.

Deerſte ghetal beteeckent het foliũ. Het tweede de linie ofte reghel. de A beteeckent deerſte ſyde de B de tweede.

FOlio. 11.b Romanæ, Romanæ eccleſiç. 8. 7.b. tamelycken, tamelyck. 10. 8.a. hen, haer. 12. 16.a. ſal ſyn lichaem myn, ſal ſyn, 12. 20.b. opghieffen, opheffen. 14. 7.a. hen haer. 15. 28.a. gheene, ghenen. 22. 18.b. maer, waer. 23 7.b. aleer, aleer hy. 25. 27.b. hoſtien, tauerniers. 27. 22.a

en

a.en, en sy. 27.29. a. alle, als. 27. 30.a. die eenichsins, eenichsins. 27. 7. b. antwoorde, ântwoorden. 29. 4.b. henlieden,haeren. 29.28.b.wt,wyt.31.21.a.Indiense,Indiense de. 32. 30.a. bet beter,beter. 33. 17. b. dier, der. 35.3.b. consacreren, consacreren ende. 39.4.a.wtstooten wtstorten. 40. 27. b. gheen, ghene. 42. 2. a. singhen, songhen. 42.7.a moeste,mochte. 48.5.b. niet en at, niet af. 51. 19.b.hen.hare. 52. 4.a.van,vande.55.18.a.vreden, wreeden. 58.8.b.wt,wyt. 61.15. a.by,hy.65.14.a.Santinnen, santinnen die. 66. 12. b. verbieden, verbieden in. 67.16.a. daer, daer van. 83.8. den, een. 89.23.a.vergeuinghe, vereeninghe. 89.2.b.des volcks die,het volck dat. 90. 15. a. Ian Merten den priester, den priester Ian Merten: 92.22.a. dat,die. 93.7.a.als,als of. 93.11.b. sulcke, sulcks. 98.11. b. gheloouighe, gheloouighe die. 104. 16.a. besmeerde, besmette. 107. 6. b. seyt, seght. 108. 25.b.dat het, datter. 109. 19.b. sy, hy. 110. 21.b.by, hy. 112.21. b. alle, aller. 114. 20. b. Godts, Godts ende.116. 10.b.Van, Dan. 118. 25. b. voor, door. 119.5. a. selue, t'selue. 119. 27.b.formen en, formen. 123.19.b.het,de. 124.24.a.hebbene,hebbene.gelyck v belieft heeft aengenaem te hebbene. 128. 25. a. gheen, ghene. 129. 25. b kelck. kelck, eñ houdende weynich den kelck. 132. 12.b. willen,wilden. 133.1.b.aerde aen,aerde.135.23.b. tween tween in. 136.25. a. ghetrocken, gebroken. 145. 26.b. communie, communie moet. 147.8.b.by,hy. 148.30.a Antwoorde, Antwoorde aengaende. 148.9.b. het,het dit. 152.20.a.op, om. De ander feylen ende erraten en syn niet soo swaer of den goetwilligen Leser en salse wel connen mercken, ende lichtelyck verbeteren. Als voor Damasius, leest Damasus. Het ghetal der bladere of folium,als, 29. 31. 152.

26 AP 65